मुंबई विद्याखात्यानें बक्षिसाकरितां व वाचनालयां

श्री कैलास गाथा

(श्रीकैलास–मानस–यात्रावर्णन)

—लेखक—
श्री. एकनाथसुत

किंमत तीन रुपये

॥ ॐ ॥

श्रीकैलासगाथा

अर्थात्

श्रीकैलास-मानससरोवर-यात्रावर्णन

लेखक

एकनाथसुत

शके १८६९]

मूल्य ३ रुपये

[सन १९४७

प्रकाशक
रंगनाथ दत्तात्रेय वाडेकर, एम्. ए.
प्रोफेसर, फर्ग्युसन् कॉलेज
पुणें नं. ४

मुद्रक
गंगाधर शंकर दाते,
कलागृह छापखाना,
६६६ सदाशिव, पुणें नं. २.

अनुक्रमणिका.

समर्पण–पत्रिका

प्रास्ताविक चार शब्द

उपोद्घात

अध्याय	विषयाचें नांव	पृष्ठ.
१	हिमालयवर्णन	१
२	गृहत्याग	६
३	श्रीकालीगंगादर्शन	१३
४	हिमालयान्तर्भागसंचार	२४
५	तिबेटप्रवेश	३३
६	श्रीकैलासदर्शन	३८
७	श्रीमानसतीरनिवास	४८
८	श्रीशिवस्तुति	५६
९	काळरात्र	६६
१०	श्रीतीर्थापुरी–खोचरनाथदर्शन	७५
११	हरिद्वार–अयोध्या–क्षेत्रदर्शन	८८
	श्रीकैलास यात्रेसंबंधीं थोडी उपयुक्त माहिती.	११३
	श्रीकैलास यात्रेतील पडावांची संक्षिप्त सूचि.	११५
	श्रीशिवस्तोत्र.	११९

शुद्धिपत्रक

पान	ओवी क्रमांक	चरण	अशुद्ध	शुद्ध
१	३	३	जा	जो
२	११	३	जणें	जेणें
२	१६	४	शातिजलाधि	शांतिजलाधि
३	३५	१	जन्मोत्री	जम्नोत्री
५	५५	३	हिमालय[२]	हिमालय[१]
६	१३	३	श्रष्टे	श्रेष्ठ
८	३९	३	कलासशैल	कैलासशैल
९	४५	४	चितळ	चितळे
९	४९	३	हर्षखदसंमिश्र	हर्षखेदसंमिश्र
१०	६६	१	दात	दाते
११	७७	४	निजसान्निध्यें करूनिया	निजसान्निध्येंकरूनिया
१२	९५	१	दगडापरी	दगडापरीस
१४	१४	४	संशर्य	संशय
१४	१४	४	किमथ	किमर्थ
१४	१९	२	चट्टा	चट्टी
१४	२१	४	झाल	झाले
१५	१ टीप		वैश्वानरा	वैश्वानरो
१८	७५	३	ठांयीं	ठायीं
२१	१०६	२	जळूं	जळू
२४	८	२	श्रृंगश्रेणी	शृंगश्रेणी
२७	५०	३	साहाकारी	सहकारी
३०	८१	३	दिस	दिसे
३०	८९	३	भास	भासे
३४	१९	४	भक्तिभावें करूनिया	भक्तिभावेंकरूनिया
३५	२८	४	महात्म्य	माहात्म्य

पान	ओवी क्रमांक	चरण	अशुद्ध	शुद्ध
४१	४४	२	रिंगंग	रिंगंग
४२	५५	१	रिंगंग	रिंगंग
४३	६९	४	रेंझिंगासी	रेंझिंगासी
४९	१४	४	निमज्जनकारितां	निमज्जन कारितां
५६	१३	२	ज्यांसी	ज्यांची
५९	५०	४	उड्डगण	उडुगण
६०	६६	३	पंचवक्त्र	पंचवक्त्र
६१	७८	३	हाचि	हेंचि
६५	१३९	३	कलासधूप	कैलासधूप
६७	२४	३	घाव्यारून	घोव्यावरून
६८	२५	३	सव	सर्व
६८	३५	३	दुसरीकड	दुसरीकडे
६९	४१	३	भाक्तिभावें करून	भाक्तिभावेंकरून
७०	५४	१	तार्डें	तोंडें
७०	५४	४	राहिला होता	राहिलें होतें
७०	५८	४	आल	आले
७५	२	४	सान्द्रनंदसुधार्णव	सान्द्रानंसुधार्णव
७९	६३	१	शकरवर	शंकरवर
९१	४७	४	महाराष्ट्रींयांविषयीं	महाराष्ट्रियाविषयीं मी
९७	१२०	१	रुधिरारक्त	रुधिराक्त
९७	१३२	३	हिशब	हिशेब
१००	१७०		द्रव्यभाव	द्रव्याभाव
१०१	१७८	१	पैरा	पैरी
१०१	१७८		९७८	१७८
१०१	१८६		गंगच्या	गंगेच्या

॥ ॐ ॥

समर्पण-पत्रिका

ॐ नमोजी श्रीज्ञानेश्वरा । चराचरगुरो योगेश्वरा ।
अज्ञानतिमिरभास्करा । अलंकापुरनिवासिया ॥ १ ॥
तुम्हीं कृपाकटाक्षें करून । महिषमुखें करविलें श्रुतिपठन ।
निर्जीव भिंतीस चालवून । केलें चकित चांगदेवा ॥ २ ॥
चांगदेव घालिती लोटांगण । तुम्हां म्हणती आलों शरण ।
मग त्यांसी ब्रह्मनिर्वाण । प्राप्त करून दिलें तुम्हीं ॥ ३ ॥
तुम्ही परब्रह्मचि केवळ । तोंचि तुमचें रूप मुद्दल ।
परी द्विभुजरूप धरूनि भूमंडल । पावन केलें सर्व हें ॥ ४ ॥
गीतेवरी टीका प्राकृत । करूनि तुम्हीं केले उपकृत ।
ज्ञानपिपासु असंख्यात । मूढजन मजसारिखे ॥ ५ ॥
जी भवसागरींची ज्ञानतरी । विश्वविख्यात ज्ञानेश्वरी ।
जिच्या पठणें वैकुंठपुरी । गांठिती लीलाचि भक्तजन ॥ ६ ॥
योगसिद्धींचे चमत्कार । तुम्हीं दाविले भूवर ।
टाकूनि पताका खांद्यावर । रूढविला जगीं भक्तिधर्म ॥ ७ ॥
तुम्ही तंव नित्यानंदपदस्थित । आत्मरति आत्मतृप्त ।
परी नरतनु धरूनि ज्ञानामृत । पाजिलें सकळ मोक्षार्थियां॥८॥
तुमचिया नामाचा उच्चार । करितां कलिदोष पळती दूर ।
ऐसा तुमचा महिमा अपार । वर्णू जातां वर्णवेना ॥ ९ ॥
वेडेंवाकुडें कैलासयात्रावर्णन । केलें तुमचिया प्रसादेंकरून ।
येऱ्हवीं तरी हा मंदप्रज्ञ । कवीं क्षम या कार्यीं ॥ १० ॥
सद्भावाची अंजुळी भरून । हीं "वोवियाफुलें" गंधहीन ।
तुमचिया अंघ्रियुगुलीं समर्पण । केलीं मियां परमादरें ॥ ११ ॥

श्रीज्ञानेश्वरचरणपांसु

एकनाथसुत

प्रास्ताविक चार शब्द

श्री. एकनाथसुत यांनीं मी "कैलासगाथ्या"स चार प्रास्ताविक शब्द लिहावेत असा मला आग्रह केला. मी त्यांना म्हटलें कीं हिमालयाचा पायथासुद्धां ज्यानें पाहिला नाहीं अशा मजसारख्या एकाद्यास हें काम न सांगतां ज्यानीं ही यात्रा केली आहे अशास हें काम सांगावें. परंतु माझें म्हणणें त्यांना मान्य होईना व त्यांचा शब्द मला मोडवेना; व म्हणूनच पुढील चार शब्द वाचण्याचा वाचकांवर प्रसंग येत आहे.

माझ्या चार शब्दांनीं त्यांचें कार्य कितपत साधलें हें त्यांनाच ठाऊक. परंतु त्यांनीं आग्रह धरल्यानें माझें मात्र कार्य झालें. मी तो गाथा समग्र वाचला. श्री. एकनाथसुत प्रस्तावनेचा आग्रह न धरते तर मी हा गाथा समग्र वाचला असतां किंवा नाहीं हा संशयच आहे. आज मात्र तो समग्र वाचल्यानंतर असें वाटूं लागलें आहे कीं आपण जर तो वाचला नसतां तर एका सुंदर प्रवासवर्णनास आपण मुकलों असतों.

हिमालयाच्या यात्रेला आपल्या देशांतील पुष्कळ लोक जातात. शास्त्रीय शोधक बुद्धीनें जाणारे जवळजवळ नाहींतच म्हटलें तरी चालेल. हें कार्य पाश्चिमात्य प्रवासी मात्र मोठ्या धडाडीनें करीत आहेत. दरसाल कोणची ना कोणची टोळी प्राणाची परवा न करतां नगाधिराजाच्या उत्तुंग शिखराचा शोध करण्यास पुढें सरसावतच आहे. आपल्याकडील बहुतेक लोक धार्मिक बुद्धीनें—देहाचें सार्थक करण्याकरितां म्हणून—यात्रा करतात. अर्थातच यांतील बहुतेक वर्ग तीर्थस्नान देवतादर्शन यावरच संतुष्ट रहावा यांत नवल नाहीं. शिवाय आपल्याकडील हिमालयाच्या यात्रेस जाणारे शेंकडा नव्वद बदरीकेदार, बदरीनारायण, गंगोत्री, जम्नोत्री येथपर्यंतच जातात. व फारच थोडे

कैलास व मानस दर्शनाचा हव्यास धरतात. परंतु अशांपैकीं फारच थोडे आपणांस आलेले अनुभव लिहून काढून लोकांच्याकरतां छापून प्रसिद्ध करतात. श्री. एकनाथसुत अशा थोड्या लोकांपैकीं एक आहेत. मागें फार वर्षांपूर्वीं "हंस" या टोपणनांवानें "मानस सरोवरा"च्या यात्रेचें वर्णन करणारे लेख केसरींत प्रसिद्ध झालेले पुष्कळांच्या स्मरणांत असतीलच. तदनंतर श्रीं. काळे प्रभृतिनीं आपआपलीं प्रवासवर्णनें प्रसिद्ध केलीं आहेत. पण तीं बहुतेक सर्व गद्यांत आहेत. या गाथ्याचा विशेष असा आहे कीं तो पद्यांत—ओवीबद्ध—आहे.

हें प्रवासवर्णन वाचल्यावर श्रीज्ञानेशांच्या "हिमवंत दोष खाये। परि जीविताची हानी होये" या ओवीची आठवण होते. ज्ञानेशांच्या वेळींच ही यात्रा अवघड होती असें नव्हे तर आज विसाव्या शतकांत सुद्धां ही यात्रा अवघडच आहे. थंडी मी म्हणते, पाऊस व बर्फ यांचा वर्षाव केव्हां व कोठें होईल हें सांगतां येत नाहीं. वाटमारे दत्त म्हणून केव्हां समोर उभे राहतील याचा नेम नाहीं; तात्पर्य आध्यात्मिक, आधिभौतिक, आधिदैविक या त्रिविध तापांचा त्यांच्या उग्र स्वरूपांत ते प्रकट झाले असतां प्रतीकार करण्याचें ज्यांच्या अंगीं सामर्थ्य असेल त्यांनींच ही यात्रा करण्याचें मनांत आणावें. ज्यांच्या अंगीं असें सामर्थ्य आहे, त्यांनाच कैलासराज आपलें दर्शन देतो व आपलें "मानस" उघड करून दाखवतो. येरा गबाळांचे येथें काम नाहीं.

सुदैवानें श्री. एकनाथसुत व आणखी दहा अकरा मंडळी यांचा एक चांगला संघ जमला. एकमेकाकरतां जीव देणारी अशी मंडळी भेटली व त्यांची यात्रा श्रीकैलासराण्यांच्या कृपेनें सुखरूप झाली.

ग्रंथाची भाषा सोपी सरळ अशी आहे. वर्णनें चटकदार आहेत. नमुन्याकरतां म्हणून खालील अध्याय ७ मधील मानस सरोवर वर्णनाच्या पांच ओव्या देत आहे त्यांवरून वाचकांना कल्पना येईल.

देखतां सरोवर हें पवित्र । सुफल झाले निजनेत्र ।
जाहलों तात्काल पुनीतगात्र । निमज्जन करितां ज्यामध्यें॥१४॥
टेकडीवरून मानससर । भासे जणूं अफाट सागर ।
इन्द्रनीलमण्यासारखें नीर । दिसों लागलें तयाचें ॥ १५ ॥
सर्वेंचि पाचूसारखें हिरवें दिसे । कोठें सप्तरंगी भासे ।
स्फटिकोज्वल कोठें असे । भासती रंग नानापरीचे ॥१६॥
भव्य प्रशान्त आणि गंभीर । दिसतसे मानससर ।
सौंदर्याचें माहेरघर । भासे केवळ मजलागीं ॥ १७ ॥
"शान्तं शिवं सुन्दरं" स्वरूपांत । दिसे मानससर विलसत ।
पवित्र वातावरणें प्रभावित । होतसे मन प्रतिक्षणीं ॥ १८ ॥

ग्रंथकारांचा ज्ञानेश्वरी, श्रीमद्भागवत इत्यादि धार्मिक ग्रंथाचा उत्कृष्ट अभ्यास असल्यानें त्यांनीं प्रसंगोपात्त कथानकेंहि दिलीं आहेत. यामुळें ग्रंथ रुक्ष वाटत नाहीं. नकाशाहि दिला आहे. त्यायोगें वाचकांचीहि सोय होईल.

तात्पर्य श्री. एकनाथसुत यानीं "जाळूं नये नाव पावलेनि पार । मागील आधार बहुतांचा" या तुकोक्तीस अनुसरून आपला अनुभव मागाहून येणारे प्रवासी आहेत त्यांच्याकरतां लिहून ठेवला आहे. प्रवासी त्याचा अवश्य फायदा घेतील अशी आशा आहे.

ज्येष्ठ शुद्ध एकादशी
शके १८६९
पुण्यपत्तन

शं. वा. दांडेकर

॥ ॐ ॥

उपोद्घात

फोडिलें भांडार धन्याचा हा माल । मी तंव हमाल भारवाही ॥

—श्रीतुकाराम.

"इह चेदवेदीदथ सत्यमस्ति न चेदिहावेदीन्महती विनष्टिः ॥"—जर ह्या मनुष्यजन्मामध्यें ईश्वराला जाणलें तरच जन्म सफळ आहे आणि न जाणलें तर मोठी हानि आहे—ह्या केनोपनिषदांतील उपदेशाप्रमाणें ईश्वरप्राप्ति हें दुर्लभ अशा मानुष जन्मामधील परम साध्य होय. हें साध्य जर मिळविलें नाहीं, निदान त्याविषयीं आस्थापूर्वक प्रयत्नहि जर मुळींच केला नाहीं तर "नाहीं तरि काय थोडीं । श्वानशूकरें बापुडीं ॥" असें श्रीतुकारामहाराजांनीं म्हटल्याप्रमाणें मानवहि समजला जाईल. महाराष्ट्रगुरु श्रीसमर्थ रामदासस्वामी दासबोधामध्यें नरदेहाची थोरवी गातात, "धन्य धन्य हा नरदेहो । येथील अपूर्वता पहा हो । जो जो कीजे परमार्थलाहो । तो तो पावे सिद्धीतें । १-१०-१ ॥ या नरदेहाचेनि लागवेगें । एक लागे भक्तिसंगें । एकीं परम वीतरागें । गिरिकंदरें सेविलीं ॥ १-१०-२ ॥ एक फिरती तीर्थाटनें । एक करिती पुरश्चरणें । एक अखंड नामस्मरणें निष्ठावंत राहिले ॥ १-१-१०-३ ॥ इतर पश्वादिक देहांमध्यें आहारनिद्रादि सर्व व्यवहार यथेच्छ चाललेच आहेत. मानवदेहामध्यें ईश्वराचें ज्ञान करून घ्यावें हीच त्या जगन्नियंत्याची इच्छा असल्याकारणानें त्यानें "ब्रह्मावलोकाधिषण" म्हणजे परब्रह्माचें अपरोक्ष दर्शन घेण्याचें सामर्थ्य ज्याच्या बुद्धीमध्यें आहे असा मानवदेह निर्माण केला. परमेश्वराची ही इच्छा परिपूर्ण करणें हेंच मानवाचें परमश्रेष्ठ आणि आद्यकर्तव्य आहे. आपातरमणीय परंतु परिणामविरस अशा विषयांच्या उपभोगांतच केवळ लोळणें हें नव्हे. सर्वसौभाग्यनिधि असा जो ईश्वर

त्याला सोडून त्रैलोक्यांमधील श्रेष्ठ ऐश्वर्यहि प्राप्त झालें तरी त्याचा परिणामीं काय उपयोग ? " What doth it profit a man if he gain the whole world and lose his own soul ? " एका आंग्ल सत्पुरुषाचेहि उद्गार असेच आहेत.

परमेश्वरप्राप्तीच्या सर्व साधनसमुच्चयांमधील तीर्थाटन हें एक परंपरा साधन आहे. म्हणूनच श्रीकृष्णप्रभूंनीं उद्धवाला उपदेश करतांना ज्यांचें पालन केलें म्हणजे मनुष्यांना इच्छित फल प्राप्त होते त्या " अहिंसा सत्यमस्तेयमसङ्गो ह्रीरसंचयः । आस्तिक्यं ब्रह्मचर्यं च मौनं स्थैर्यं क्षमाऽभयम् ॥ ३३ ॥ शौचं जपस्तपो होमः श्रद्धाऽऽतिथ्यं मदर्चनम् । तीर्थाटनं परार्थेहा तुष्टिराचार्यसेवनम् ॥ ३४ ॥ (श्री. भागवत ११–१९) यमानियमांच्या मालिकेमध्यें तीर्थाटन या साधनाला गुंफिलें आहे. श्रीएकनाथमहाराज तीर्थाटन ह्या पदावर व्याख्यान करतात—" शुद्ध व्हावया अंतःकरण । करावें गा तीर्थी गमन । तीर्थयात्रीं श्रद्धा गहन । तीर्थाटन या नांव ॥ ४०६ ॥ पदोपदीं माझें नाम । गर्जतां स्मरती माझें कर्म । यात्रा करणें निजनिष्काम । तीर्थयात्रा उत्तम या नांव ॥ ४०७ ॥

" तपेंवीण दैवत " कधींच प्राप्त होत नाहीं. म्हणून तपाची अत्यंत आवश्यकता आहे. " तैसा स्वरूपाचिया प्रसरा—। लागीं प्राणेंद्रिय शरीरां । आटणी करणें जें वीरा । तेंचि तप ॥ " (ज्ञानेश्वरी १६–१०८) अशी तपाची व्याख्या ज्ञानेश्वरमहाराजांनीं केली आहे. तीर्थाटन हें मोठें कायिक तप आहे. " तया प्रिय देवतालया । यात्रादिकें करावया । आठही पाहार जैसें पाया । उळिग धापे ॥ " " (ज्ञानेश्वरी १७–२०२) असें कायिक तपाचें लक्षण आहे. हिमालययात्रेमध्यें, त्यांतहि विशेषतः कैलासमानसयात्रेमध्यें देहाची आटणी फार होतें. अफाट कायक्लेश सहन करावें लागतात. किंबहुना मृत्युमुखींहि पडावें लागतें. याचसाठीं श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांना " हिमवंत दोष खाये । परी जीविताची हानी होये ॥ " (ज्ञानेश्वरी १२–१७३) असें म्हणावें लागलें.

परमात्मा सर्वत्र व्याप्त असला तरी आकाशस्थ सूर्यनारायणाचें प्रतिबिंब स्वच्छ जलामध्येंच दृष्टीस पडतें. त्याप्रमाणें तीर्थस्थानामध्येंच भगवत्स्वरूपाची अभिव्यक्ति होते. म्हणूनच भगवान् श्रीकृष्णांनीं, ज्यांचें श्रद्धापूर्वक आचरण केल्यानें मनुष्य अजिंक्य मृत्यूवर विजय संपादन करितो ते आपले सुमंगल भागवत धर्म उद्धवाला सांगतांना "देशान्पुण्यानाश्रयेत मद्भक्तैः साधुभिः श्रितान् ॥" (श्री. भागवत ११-२९-१०)-माझ्या साधुभक्तांनीं जीं स्थानें आपल्या वास्तव्यानें पुनीत केलीं असतील त्या पुण्य स्थानांचें दर्शन घ्यावें, तेथें रहावें—असा उपदेश केला आहे. पुण्यतम देशांत केलेला धर्म सहस्रपट फल देणारा होत असल्यामुळें कल्याणेच्छु पुरुषानें त्या स्थानांचें वारंवार सेवन करावे असें श्रीशुकाचार्य सांगतात. श्रीमद्भागवताच्या सातव्या स्कंधाच्या चौदाव्या अध्यायांत अशा देशांचें ते वर्णन करितात—"अथ देशान्प्रवक्ष्यामि धर्मादिश्रेयआवहान् । स वै पुण्यतमो देशः सत्पात्रं यत्र लभ्यते ॥ २७ ॥ बिम्बं भगवतो यत्र सर्वमेतच्चराचरम् । यत्र ह ब्राह्मणकुलं तपोविद्यादयान्वितम् ॥ २८ ॥ यत्र यत्र हरेरर्चा स देशः श्रेयसां पदम् । यत्र गङ्गादयो नद्यः पुराणेषु च विश्रुताः ॥२९॥ सरांसि पुष्करादीनि क्षेत्राण्यर्हाश्रितान्युत । कुरुक्षेत्रं गयशिरः प्रयागः पुलहाश्रमः ॥ ३० ॥ नैमिषं फल्गुनं सेतुः प्रभासोऽथ कुशस्थली । वाराणसी मधुपुरी पम्पा बिन्दुसरस्तथा ॥ ३१ ॥ नारायणाश्रमो नन्दा सीतारामाश्रमादयः । सर्वे कुलाचला राजन्महेन्द्रमलयादयः ॥ ३२ ॥ एते पुण्यतमा देशा हरेरर्चाश्रिताश्च ये । एतान्देशान्निषेवेत श्रेयस्कामो ह्यभीक्ष्णशः । धर्मो ह्यत्रेहितः पुंसां सहस्राधिफलोदयः ॥ ३३ ॥"

मर्यादापुरुषोत्तम श्रीरामचंद्रप्रभूनें सुद्धां लहानपणींच आपल्या बंधूसह मंदाकिनी, कालिंदी, सरस्वती, शतद्रु, चंद्रभागा, इरावती, वेणी, कृष्णवेणी निर्विन्ध्या, शरयू, चर्मण्वती, वितस्ता इत्यादि पवित्र नद्यांची तीरें, गहन अरण्यें, चारी समुद्रांचे आश्चर्यकारक तट वगैरे स्थानीं स्नान, दान, तप आणि ध्यान वगैरे पुण्यकारक कर्में करीत,

श्रीशैल, पुष्कर, मानस, उत्तरमानस वगैरे पवित्र तीर्थें, विंध्य, मंदर, सह्य वगैरे पर्वत ब्रह्मर्षि, राजर्षि ह्यांचे पुण्याश्रम वगैरे पवित्र स्थानें पहात पहात आपली तीर्थयात्रेची हौस परिपूर्ण करून घेतली. वस्तुतः पूर्णकाम रामाला त्याची कांहीं जरुरी नव्हती. परंतु "इहीं आमुची वास पाहावी। वर्ततीपरी जाणावी" (ज्ञानेश्वरी अ. ३–१६७) ह्या न्यायानुसार लोकसंग्रहार्थच त्यानें हें तीर्थाटन केलें ह्यांत कांहीं संशय नाहीं.

स्फटिकाप्रमाणें सबाह्याभ्यंतर निर्मळ, निरंतर सहज तीर्थरूप, प्रत्यक्ष परब्रह्ममूर्ति व त्रैलोक्यावर आपला कीर्तिध्वज उभारणारे अशा ज्ञानेश्वर-महाराजांच्या ठिकाणीं तीर्थयात्रेची किती आवड होती हें त्यांनीं "जीवन्मुक्त ज्ञानी जरी जाले पावन। तरि देवतीर्थभजन न सांडिती॥ भूतळींची तीर्थें पहावी नयनीं। असे आर्त मनीं आहे माझ्या॥" नामदेवाच्या भेटींत काढलेल्या ह्या उद्गारावरून सहज कळून येण्यासारखें आहे. म्हणूनच त्यांनीं "आधीं केलें आणि मग सांगितलें" ह्या वचनानुसार "तीर्थ व्रतीं भाव धरीरे करुणा। शांति दया पाहुणा हरि करी॥" असा हरिपाठांत आग्रहपूर्वक उपदेश केला आहे.

भरतवर्षांतील तीर्थस्थानांचा हिमालय हा राजा आहे. हिमालय हा शब्द उच्चारतांच भव्य आणि उदात्त कल्पना मनामध्यें उत्पन्न होतात. विलक्षण जादू हिमालय या शब्दांत भरली आहे. हिमाचलप्रेमी त्याच्या दर्शनासाठीं आणि तेथें कांहीं काल तरी राहून आध्यात्मिक उन्नति करण्यासाठीं पंचप्राणांची कुरवंडी करितात. तेथील वातावरण आरोग्य-कारक, उत्साहवर्धक, आनंददायक, वैराग्योत्पत्तिकर, परम पवित्र आणि आत्मोन्नतिपोषक असें आहे. ज्यांचें नामस्मरण सुद्धां अतिपुण्यकारक अशा जगताच्या स्वस्तिक्षेमाकरितां तपश्चर्या करणाऱ्या नरनारायण ऋषींची ही तपोभूमि आहे. हिमालय पार्वतीपरमेश्वरांचे अत्यंत प्रिय निवाससदन आहे. हिमालय ईश्वरीप्रसादाचा जामदारखाना आहे. गंगा, यमुना, कौशिकी, गंडकी इत्यादि पावन नद्या यामध्येंच उगम

पावून आपल्या जलसंपत्तीनें भरतवर्षाला समृद्ध करितात. तेथील फेन-पुंजधवला भगवती भागीरथीच्या लहरींचें दिव्य संगीत, प्रचण्ड अशा देवदारू, चीड, भूर्ज वगैरे वृक्षांचीं गंभीरदर्शन अरण्यें, मधुरस्वर चित्रविचित्र कोकीळ वगैरे पक्ष्यांचे सुप्रभातीं होणारे मंजूळ आलाप, मेघगर्जनेप्रमाणें गंभीर आवाज करीत कड्यावरून धाडधाड उड्या टाकणाऱ्या जलप्रपातांचा महन्नाद, ठिकठिकाणीं झुळझुळ वाहणारे सुंदर गिरिनिर्झर, कांहीं कांहीं ठिकाणीं रस्त्याच्या दोन्ही बाजूस असलेल्या नाना वर्णाच्या वन्यपुष्पांच्या आणि लतांच्या सुगंधानें दरवळून गेलेला भूप्रदेश, यात्रेकरूंचे स्वागत करण्यास सदैव तत्पर असलेले वारे, हिरव्या रंगाच्या तृणांकुराचे मखमलीसारखे गालीचे पसरलेला पर्वतशृंगावरील प्रदेश, नभोमंडळाचा भेद करून वरचेवर कोठें तरी अन्तर्हित होणारीं ऐश्वर्याढ्य धवलकांति शिखरें, नंदनवनाशीं स्पर्धा करणारीं, डोळ्यांना व मनाला सुख देणारीं, नाना वृक्षलतांनीं युक्त असलेलीं निसर्गसिद्ध उद्यानें, उंच भितीप्रमाणें आढ्यतेनें उभे राहिलेले पर्वतांचे सुळके, जिन्याच्या पायऱ्याप्रमाणें उतरत गेलेलीं शेतें, इत्यादि सर्व गोष्टींचा मनावर विलक्षण प्रभाव पडून तें अनंतसुखाच्या डोहांत "एकसरां तळचि" घेऊं लागतें. हिमालयांत सर्वतः प्रतीत होणारा जगच्चक्रचालकाचा ऐश्वर्ययोग पाहून त्याच्याविषयीं अंतःकरणांत प्रेम-रसाचे पूर वाहूं लागतात, चित्तवृत्ति स्थिर होते आणि कांहीं काल कां होईना "असों ऐसा कोठें आठवही नाहीं। देहींच विदेही भोगूं दशा" अशी स्थिति प्राप्त होते. हिमालयाचें हें परम वैभव पाहण्यासाठीं मन कां बरें धडपड करणार नाहीं ? "हिमवत्सदृशं पुण्यं तपःस्थानं घटोद्भव। नास्ति नास्ति रसामध्यें चतुर्वर्गफलप्रदम् ॥" पृथ्वीवर धर्म, अर्थ, काम आणि मोक्ष देणारी पवित्र व तप करण्याची हिमालया-सारखी दुसरी कोणतीहि जागा नाहीं हें पुराणांतरीं केलेलें वर्णन यथार्थ आहे यांत कांहीं एक संशय नाहीं. हिमालय ही खास देवभूमि आहे ! हिमालय या शब्दाची जाणीव झाल्याबरोबर "अस्त्युत्तरस्यां दिशि

देवतात्मा । हिमालयो नाम नगाधिराजः ॥ पूर्वापरौ तोयनिधी वगाह्य स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः ॥" (भरतवर्षाच्या उत्तर दिशेला देवतांचा आत्माच असा हिमालय नांवाचा पर्वतांचा राजा आहे. पूर्व आणि पश्चिम समुद्रांमध्यें शिरून पृथ्वीचें माप घेण्याचें तो एक जणू काय साधनच बनलेला आहे.) हा कविसम्राट् कालीदासाचा कुमारसंभवांतील श्लोक चटकन् डोळ्यांपुढें उभा राहतो. किंबहुना या श्लोकाचा येथें निर्देश केला नाहीं तर हिमालयवर्णन अपूर्णच राहील.

भारतीयांना हिमालयाविषयीं प्रेम, आदर, कौतुक, पूज्यभाव आणि अभिमानहि वाटेल. परंतु कांहीं सहृदय पाश्चात्यांच्या मनाला सुद्धां या हिमालयानें भारून टाकिलें आहे. " सर फ्रॅन्सिस यंग हज्बंड " यांनीं " Everest the Challenge " या पुस्तकांत हिमालयासंबंधींच्या आपल्या भावना परम उत्कटतेनें व्यक्त केल्या आहेत. आपल्या पुस्तकांतील " A Himalayan Pilgrimage " ह्या प्रकरणांत महोदय यंग हज्बंड लिहितात.

" To a Hindu, the Himalaya is not a play ground: it is holy ground. The Himalaya is as holy to Hindus as the Holy Land is to Christians. For thousands of years their profoundest thinkers have found its deep recesses suitable ground for meditation and the practice of spiritual exercises. There they have attained to knowledge of the Absolute and realised God. The most revered saints have had their abode in its recesses. And to this day thousands of pilgrims from all over India follow the sacred Ganges to the sacred shrine near its source. They have been taught from their childhood that a river which can bring fertility to the parched-up plains of India must have issued from some divine source: Those who in the past sought its source found it amidst the most impressive

mountains. Those gleaming summits of the world must be the abode of Gods. All was holy ground and those who ventured there must go as pilgrims.

So an Indian venturer into the fastness of the Himalaya goes not to test his powers against some Himalayan giant. He thinks not of the attainment of some physical height. He would win the heights of the Spirit."

आपल्या पुस्तकाच्या "Holy Himalaya" ह्या प्रकरणामध्यें यंग हज्बंड साहेब पुनश्च लिहितात:—"Thus have the Hindus for thousands of years regarded the Himalaya as holy ground. They are by nature a religiously disposed people. To them it seemed that those sublime heights could only be the abode of Gods. So they have built shrines both where the sacred Ganges issues from the mountains and at its glacier source in the deep heart of the Himalaya. And to these shrines, as we have seen, thousands of Hindus make pilgrimage.

Nor are these pilgrims simple superstitious villagers only. Among them are Brahmins of the highest culture who recall the glorious literature which has been inspired by the mountains, and who would fain tread in the hallowed footsteps of those who had felt so deeply. Renouncing all worldly possessions, severing all family ties, Hindus of the highest intellectual eminence and recognized social position will delight in making the pilgrimage. They will cheerfully endure incredible hardships from rain, frost, ice and snow in order that in the depths of the Himalaya, their hearts may be purified and they may experience God. Some of them will pierce through the Himalaya to the sacred mountain

Kailas in Tibet, and there spend months in meditation till they have attained to such a degree of sanctity that holiness positively radiates from them."

हें सर्व लिहून झाल्यावर यंगहज्बंड साहेब लिहितात कीं ज्याप्रमाणें हिंदुलोक हिमालयापासून आध्यात्मिक आनंद लुटतात त्याप्रमाणें आपण युरोपियन लोकांनीं सुद्धां हिमालयांत निरनिराळीं स्थानें शोधून काढून त्या ठिकाणीं आपल्या पद्धतीनें यात्रा कराव्यात व विश्वाच्या बुडाशीं असलेल्या ज्या मूलतत्त्वाचें हिमालयपर्वत हें बाह्य स्वरूप आहे त्या तत्त्वाशीं तादात्म्य पावून प्राचीन आणि अर्वाचीन ऋषींनीं वर्णिलेल्या निरतिशय सुखाचा आयुष्यामध्यें एकवार अनुभव घ्यावा.

हिमाद्रीचें वातावरण भगवत्स्वरूपप्राप्तीला फार अनुकूल असल्यामुळें राजा भर्तृहरीनें "गङ्गातीरे हिमगिरिशिलाबद्धपद्मासनस्य। ब्रह्मध्यानाभ्यसनविधिना योगनिद्रां गतस्य॥ किं तैर्भाव्यं मम सुदिवसैर्यत्र ते निर्विशङ्काः। कण्डूयन्ते जरठहरिणाः स्वाङ्गमङ्गे मदीये॥"—गंगेच्या तीरावर हिमालय पर्वताच्या शिळेवर पद्मासन घालून ब्रह्मध्यानाचा अभ्यास यथाशास्त्र करून मला योगनिद्रा लागली असतां म्हातारे हरिण येऊन निर्भयपणानें आपलें अंग माझ्या अंगास घांसून खाजविताहेत असे भाग्याचे दिवस मला येतील काय?—असा चित्ताला ध्यास लावून घेतला होता. बा नगाधिराजा, आणि मातर्जाह्नवि, मजसारखा पामर तुमचें काय वर्णन करूं शकणार? असो. हिमालयपर्वताच्या तीन श्रेणी आहेत. पहिल्या श्रेणीमध्यें ह्या भूतलावरील सर्वांत उंच असे मौंट एव्हरेस्ट, कांचनगंगा इत्यादि पर्वत आहेत. दुसऱ्या श्रेणींत श्रीकैलास, गुर्लामान्धाता वगैरे पर्वत आहेत आणि तिसऱ्या श्रेणीमध्यें सुमेरु, केदार, नर नारायण आणि गंधमादन इत्यादि पर्वत आहेत. हिमालयाची लांबी सुमारें १५०० मैल असून रुंदी सुमारें १५०–२०० मैल आहे. भरतवर्षाची हिमालय ही नैसर्गिक तटबंदी आहे.

हिमालय ओलांडल्यावर लागणारें जें पश्चिम तिबेटाचें पठार त्यामध्यें श्रीकैलास आणि मानस सरोवर हीं सुविख्यात परमपावन स्थानें आहेत. यांच्या परिसरांत प्राचीन कालीं थोर थोर ऋषि, मान्धातादि राजे आणि रावणभस्मासुरादि राक्षस यांनीं तपश्चर्या करून शंकराला प्रसन्न करून घेतलें. श्रीकैलासमानसपरिसरांतील भव्य, प्रशांत आणि गंभीर देखाव्याला जगांत कोठेंच तुलना नाहीं. प्राचीन कालापासून कित्येक साधकश्रेष्ठ श्रीकैलासमानससरोवराची यात्रा करून "जी जन्मलेपण आपुलें। हें आजि मियां डोळां देखिलें। जीवित हाता चढलें। आवडे तैसें ॥ आजि आयुष्या उजवण जाहली। माझिया दैवा दशा उघडली" (ज्ञानेश्वरी अ. १०–१४६–१४७) ह्या अर्जुनोक्त स्थितीचा अनुभव करून घेत आले आहेत.

कैलासशिखर हें शिवलिङ्गाकार असून त्याची उंची समुद्रसपाटीपासून २२०२८ फूट आहे, कोणी २२९८० फूट आहे असेंहि म्हणतात. असंख्य हिंदुधर्मीयांचें, बौद्धांचें व इतरहि भूतलावरील निसर्गशोभाप्रिय महानुभावांचें कैलास हें अत्यंत आवडतें स्थान आहे. ह्या निसर्गसिद्ध कैलासशिवलिङ्गापासून भरतवर्षांतील सर्व शिवमंदिरांतील शिवलिङ्गांची स्थापना झालेली असावी. कैलासाकडे दृष्टिक्षेप केला असतां प्रत्यक्ष देवाधिदेव भोलानाथ श्रीशंकर भरतवर्षोन्मुख होऊन त्याच्या कल्याणासाठीं ध्यान करीत बसले आहेत कीं काय असें वाटूं लागतें. कैलासशिखराची प्रदक्षिणा सुमारें ३२ मैलांची आहे.

समुद्रसपाटीपासून १४९५० फूट उंचीवर आणि कैलासपर्वतापासून सुमारें ३० मैल अंतरावर जगांतील अत्यंत मोहक आणि पवित्रतम असें मानससरोवर आहे. समाधिस्थितीमध्यें विलीन झालेल्या मानवी मनाचें हें जणूं काय प्रतीकच होय. उत्तरेस भव्य कैलास, दक्षिणेस गुर्लामान्धाता, पश्चिमेस राक्षस ताल (रावणहृद) आणि पूर्वेस इतरहि हिमाच्छन्न पर्वतशृंगें ह्यांनीं ह्या सरोवराला अनिर्वचनीय शोभा प्राप्त झाली आहे. डॉक्टर स्वेन हेडिन्‌सारखा पाश्चात्य संशोधक

आणि प्रवाशीसुद्धां ज्याच्या सकृद्दर्शनाबरोबर देहभान विसरून दिव्य आनंदाच्या प्रांतांत अप्रतिहत संचार करूं लागला तेंच हें परमपावन तीर्थ होय. स्वेन हेडिन्साहेब मानससरोवराबद्दल म्हणतात, "Oh, what a wonderful lake it was I have no words to describe it; till my dying day I shall never forget it, and even now it is in my mind as a legend, a poem, and a song. Nothing that I can recall through all my wanderings, can compare with the overwhelming beauty of this night journey. It was like listening to the silent and mighty throbs of the heart of nature, to feel her pulse grow numb in the clasp of night and revive in the morning glow. It seemed as though this landscape, ever changing as the hours creep slowly by, were unreal, as though no longer belonged to this earth but lay on the borders of the world beyond, nearer to heaven the region of dreams and fantasies of hopes and longings, a mysterious fairy land, rather than to this earth of men and sinners, of worldliness and vanity.'

डॉक्टर महाशयांचे वरील उद्गार सर्वथैव यथार्थ आहेत याविषयीं बिलकूल संदेह नाहीं. ब्रह्मदेवानें आपल्या मनापासून मानससरोवर निर्माण केलें असें याचें श्रीवाल्मीकिरामायणांत वर्णन असून वसिष्ठादि प्राचीन महर्षि, साधुसंत, महात्मे ह्यांनीं या सरोवराच्या तीरावर तपश्चर्या करून ब्रह्मानंदहिमाद्रीचें उत्तुंग गौरीशंकर शिखर गांठलें. मनाच्या सर्व चंचलवृत्ति ह्या सरोवराच्या दर्शनानें नाहींशा होऊन विश्वान्तर्गत गूढ शक्तीची झुळूक अन्तःकरणांत उत्पन्न झाल्याशिवाय रहात नाहीं.

मानस सरोवराचा घेर सुमारें ५५ मैल आहे. परंतु याची परिक्रमा करणारे भोटिये लोक याचा घेर सत्तर मैलापेक्षां कमी मानीत

नाहींत. याची खोली सुमारें ३००फूट आहे. कैलास मानसाच्या आसपासच्या प्रदेशांत सिंधु, ब्रह्मपुत्रा, सतलज आणि कर्णाली या मोठ्या नद्यांचे उगम आहेत.

भरतवर्षांतील इतर सर्व तीर्थयात्रांपेक्षां हिमालययात्रा फार कठीण आहे. त्यांतहि कैलासयात्रा अतिशय बिकट आहे. हिमालयांतील यम्नोत्री, गंगोत्री, केदारनाथ, बदरीनाथ, पशुपतिनाथ (नेपाळ), मुक्तिनाथ (नेपाळ), अमरनाथ (काश्मीर) इत्यादि स्थानांच्या यात्रेंत ठिकठिकाणीं थोड्या थोडया अंतरावर चट्टया (मुक्काम करण्याचीं स्थानें) असतात, खाद्यपदार्थ मिळूं शकतात, व यात्रेकरूहि पुष्कळ भेटतात. दग्याफटक्याची फारशी भीति नसते. थंडीहि मनुष्य सोसूं शकतो. रस्तेहि बरे असतात. केदारनाथ व बदरीनाथाकडचे तर चांगलेच आहेत. परंतु कैलासमानससरोवरयात्रेचें सर्वच कांहीं विलक्षण आहे. तिकडे जाणारे यात्रेकरू फारच थोडे. वर्षांतून कदाचित् दहावीस जात असावेत. ही यात्रा एकट्यादुकट्याची नाहीं. समानशीलव्यसन, कठीण प्रसंगीं जीवास जीव देणारे, मनमिळाऊ व निष्ठावंत असे आठदहा सोबती बरोबर असल्यास ही यात्रा घडूं शकते. अल्मोडयापासून गर्ब्यांगपर्यंत दहाबारा मैलांवर उतरण्यास कशाबशा निवाऱ्याच्या जागा मिळूं शकतात. कांहीं अपवादात्मक प्रदेश सोडून गर्ब्यांगापर्यंत रस्ताहि बरा आहे. परंतु एकदां कां गर्ब्यांग सोडून कालापाणी मुक्काम गांठला म्हणजे सर्वच रंग पालटतो. येथून पुढें तंबूमध्यें रहावें लागतें. थंडीचा असह्य कडाका सुरू होतो. पाण्यांत बोट घालवत नाहीं. बोट घातलें कीं पाणी ठणका मारतें. लिपुलेख खिंड सकाळीं नऊदहा वाजण्याच्या आंत ओलांडावी लागते. यापुढें उशीर झाला तर तेथें वादळाची मोठी भीति असते. कैलासमानसदर्शन करून गर्ब्यांगास परत येईपर्यंत शिधासामग्री जवळ बाळगावी लागते. शीतप्राबल्यामुळें अन्न लवकर शिजत नाहीं. तिबेटांत प्रवेश केल्याबरोबर बहुशीं निर्जन प्रदेशांत प्रवास करावा लागतो. ह्या प्रदेशांतील प्रवासांत मळलेला रस्ता नसल्यामुळें व

चोहोंकडे मैदानच मैदान असल्यामुळें चांगल्या वाटाड्यावांचून प्रवास होऊं शकत नाहीं. सहजच "सद्गुरुवांचूनी सांपडेना सोय । धरावे ते पाय आधीं आधीं ॥ ह्या तुकोबांच्या अभंगांत प्रतिपादित केलेल्या सिद्धांताचा अक्षरशः अनुभव येतो. अत्यंत तीक्ष्ण असे सोसाट्याचे गार वारे सुरू होतात. त्यांना तोंड द्यावें लागून तोंड आणि हात कृष्ण-वर्ण होतात व तोंडास भेगा पडतात. बंदुका, तलवारी वगैरे बाळगून लूटमार करणाऱ्या डाकू लोकांचें मोठें भय असतें. एकस्यादुकस्या यात्रेकरूस लुटून त्याला ठार मारण्यासहि ते कमी करीत नाहींत. वर जो अल्मोड्यापासून गर्ब्यांगापर्यंतच्या अपवादात्मक प्रदेशाचा उल्लेख केला आहे त्या प्रदेशांत कांहीं कांहीं ठिकाणीं मोठमोठे दगड गिरि-शिखरांहून गडगडत वाटेंत येऊन पडतात. कांहीं ठिकाणीं तुटक्या कड्यावरून अत्यंत अरुंद रस्त्यानें हातपाय टेकीत जावें लागतें आणि तीनचार ठिकाणीं तर साक्षात् चालण्याच्या मार्गांतच येऊन कोसळ-णाऱ्या धबधब्याखालून जावें लागून गंगावतरणाचा अनुभव घ्यावा लागतो. "गंगा शंभूच्या माथां पावोनि संकोचली" (ज्ञानेश्वरी अ. १६–२०५), पण यात्रेकरू जर गलितधैर्य होईल किंवा चालतांना गाफिलपणा करील तर तो मात्र धबधब्याच्या प्रवाहाबरोबर कड्या-वरून कालीगंगेमध्यें सरळ जलसमाधि घेतो व "यद्गत्वा न निवर्तन्ते" त्या परमधामीं विराजमान होतो. थंडी सहन न झाल्यास आजारी पडावें लागतें; किंबहुना मरावें लागतें! कदाचित् बर्फामध्येंहि रुतून कैलास-धामीं कायमची वसति करण्याचा योग प्राप्त होतो. रोज उठून मोठ-मोठे पहाड चढावे लागतात व पुनश्च उतरावे लागतात. ह्या यात्रेमध्यें अशा तऱ्हेची कष्टपरंपरा सुरू होत असल्यामुळें "क्षुरस्य धारा निशिता दुरत्यया । दुर्गं पथस्तत्कवयो वदन्ति ॥"–तत्वज्ञानी लोक असें म्हण-तात कीं आत्मस्वरूपाकडे जाण्याचा मार्ग तीक्ष्ण अशा वस्तऱ्याच्या धारेवरून चालण्याप्रमाणें अत्यंत कठीण आहे—हें कठोपनिषद्वचन डोळ्यांसमोर अव्याहत उभें राहतें. कैलासयात्रेमध्यें असे कष्ट व संकटें

असल्यामुळें तिकडे जाणारांनीं घर सोडण्यापूर्वी सर्व गोष्टींचा परिपूर्ण विचार करूनच घराबाहेर पाऊल टाकावें, नाहींतर सुखेनैव गृहींच वास करावा. बहुतेक सर्व यात्रेकरू सुखरूप परत येतात. परंतु जे कोणी तसे परत येत नाहींत त्यांमध्येंच आपला अंतर्भाव झाला तर कैलासनाथाची मर्जी समजून यात्रेकरूनें समाधान मानावें. घरीं बसून मरण थोडेंच कोणास चुकणार आहे. तसा अमरत्वाचा ताम्रपट परमेश्वरानें कोणासच अर्पण केलेला नाहीं. "अद्य वाऽन्दशतान्ते वा मृत्युर्वै प्राणिनां ध्रुवः ॥" हा अचल सिद्धांत आहे. यासाठीं शक्य असेल त्यांनीं "जंव हें सकळ सिद्ध आहे । हात चालवया पाय । तंव तूं आपुलें स्वहित पाहें । तीर्थयात्रे जायें चुकों नको ॥" हा तुकोबांचा उपदेश लक्षांत घेऊन वेडरपणानें ही यात्रा करावी. इंद्रियग्राम शाबूद आहे तोंपर्यंतच यात्रा करण्यांत खरा आनंद आहे. घराला आग लागल्यानंतर विहीर खणणें हें केव्हांहि निष्फळच ठरेल. कैलासमानसदर्शनाबरोबर यात्रेंतील सर्व कष्टांचा विसर पडतो व मनाला परमसुखाचा लाभ होतो.

कैलासयात्रा याप्रमाणें संकटसंकुल असली तरी भक्तवत्सल भवानीपति भवानें आम्हां सर्वांवर अथपासून इतिपर्यंत आपल्या कृपेची पूर्ण छाया पसरविली होती. अनेक संकटें आलीं व गेलीं. भयकृत् तोच आहे आणि भयनाशनहि तोच आहे. "चालतांही पंथ सांभाळिसी वाटे । वारिसील कांटे खडे हातें" ह्या तुकोबांच्या वचनाचा यात्रेंत पूर्ण प्रत्यय आला आणि आम्हां सर्वांना ज्याच्या त्याच्या भावनेप्रमाणें भोलानाथानें नित्य नवा चमत्कार दाखवून त्याच्या विषयींची निष्ठा वाढविली. केवळ कैलासनाथाच्या कृपेनेंच आमची यात्रा सुखरूपपणें पार पडली यांत कांहींएक संशय नाहीं.

मनुष्याला संसारामध्यें थोडे का कष्ट आणि यातना सहन कराव्या लागतात. परंतु तो "दुःखशोकांच्या घाईं । मारिलियाची सेचि नाहीं" (ज्ञानेश्वरी अ. ७–११०) या वचनाप्रमाणें सर्व दुःखें मुकाट्यानें

सहन करतो. परंतु ज्या भगवत्प्राप्तीमध्यें शाश्वत सुखाचें भांडार मनुष्याच्या हातीं येतें त्यासाठीं मात्र कष्ट सहन करणें त्याच्याकडून होत नाहीं. काय ही जबरदस्त ईश्वरी माया ! " क्षान्तं न क्षमया गृहोचितसुखं त्यक्तं न संतोषतः । सोढा दुःसहशीतवाततपनक्लेशा न तप्तं तपः ॥ ध्यातं वित्तमहर्निशं नियमितप्राणैर्न शंभोःपदं । तत्तत्कर्म कृतं यदेव मुनिभिस्तैस्तैः फलैर्वञ्चिताः ॥

—आम्हीं दुसऱ्यास क्षमा केली, परंतु क्षमा करण्याच्या बुद्धीनें केली नाहीं, गृहसौख्याचा त्याग केला पण संतोषानें केला नाहीं, थंडी, वारा आणि ऊन ह्यांपासून होणारे दुःसह क्लेश सहन केले, पण तप केलें नाहीं. प्राणायाम करून अहोरात्र वित्ताचेंच चिंतन केलें पण शंकराच्या चरणकमलाचें केलें नाहीं. मुनि जीं कर्मे करतात तीं सर्व आम्हीं केलीं, परंतु त्यांना मिळणारीं फळें मात्र आम्हांस मिळालीं नाहींत.—हे भर्तृहरीचे उद्गार किती यथार्थ आहेत बरें !

कांहीं काळपर्यंत साधकाला एकान्तवास हा परमावश्यक आहे. एकान्तामध्यें मन सहज अन्तर्मुख होऊं लागतें. यासाठीं " एकान्ते सुखमास्यतां परतरे चेतः समाधीयताम् " असें श्रीमच्छंकराचार्य सांगतात. एकान्तवासप्रियत्व हें ज्ञानाचें मोठें लक्षण आहे. " विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ " (गीता अ. १३) या पदावर व्याख्यान करतांना ज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात, " आणि तीर्थें धौते तटें । तपोवनें चोखटें । आवडती कपाटें । वसवूं जया ॥६१२॥ शैलकक्षांचीं कुहरें । जळाशयपरिसरें । अधिष्ठी जो आदरें । नगरा न ये ॥ ६१३ ॥ बहु एकांतावरी प्रीती । जया जनपदाची खंती । जाण मनुष्याकारें मूर्ती । ज्ञानाची तो ॥ ६१४ ॥ "

आजपर्यंतचे सर्व साधक आपल्या आयुष्यांतील कांहीं काळ भगवत्प्राप्तीसाठीं एकान्तामध्येंच घालवीत आलेले आहेत. एकान्तवासापासून अनेक लाभ आहेत, आणि " हें राज्यवर सांडिजे । मग निवांता एथेंचि असिजे । ऐसें शृंगारियांहि उपजे । देखतखेंवो " (ज्ञानेश्वरी

अ. ६-१७०) अशीं रम्य आणि विशुद्ध स्थानें हिमालयामध्यें पुष्कळ असल्याकारणानें, विशेषतः कैलासमानस परिसरांतील एकांत अद्भुत प्रभावशाली असल्यामुळें ज्यांना शक्य असेल त्यांनीं तेथील प्रशान्त आणि दिव्य वातावरणाचा लाभ अवश्यमेव घ्यावा; असो.

माननीय ह. भ. प. सोनोपंत दांडेकर, प्रिन्सिपॉल, सर परशुरामभाऊ कॉलेज, पुणें, यांनीं अनेककार्यमग्न असतांनासुद्धां माझ्या विनंतीचा स्वीकार करून हा ग्रंथ वाचला आणि चार प्रास्ताविक शब्द लिहून दिले याबद्दल मी त्यांचे मनःपूर्वक शतशः आभार मानतों.

मित्रवर्य श्री. रंगनाथ दत्तात्रेय वाडेकर, प्रोफेसर, फर्ग्युसन् कॉलेज, पुणें यांनीं हा ग्रंथ प्रकाशित केला याबद्दल मी त्यांचा अत्यंत ऋणी आहें.

मित्रवर्य श्री. गंगाधर शंकर ऊर्फ राजाभाऊ दाते, कलागृह छापखान्याचे चालक, यांनीं हा ग्रंथ सुंदर रीतीनें छापून दिला याबद्दल मी त्यांचाहि अत्यंत आभारी आहें.

मित्र. श्री. फुलाजी धुंडिराज भागवत यांनीं "प्रेस-कॉपी "करितां सुमारें चारशें ओव्या काळजीपूर्वक लिहून दिल्या याबद्दल व मित्र. श्री. श्रीधर बाळकृष्ण महाबळेश्वरकर यांनीं प्रुफें तपासण्याच्या कामीं प्रथम मदत केली याबद्दल मी त्यांचा अतिशय आभारी आहें.

ज्या थोर थोर सहचरांच्या बरोबर कैलासयात्रा घडली त्यांना व ज्यांनीं ज्यांनीं या यात्रेच्या बाबतींत यथाशक्ति साहाय्य केलें त्या सर्वांना मी शतशः धन्यवाद देतों.

शेवटीं ज्यांनीं आपल्या वार्द्धक्यामध्यें पुढच्या बऱ्यावाईट परिणामाची क्षिति न बाळगतां मोहपाश तोडून हिमालयांतील सर्व यात्रा करण्याची प्रसन्न अंतःकरणानें मला परवानगी दिली त्या "सकळ तीर्थांचिये धुरे" असलेल्या परमपूज्य पितृदेवांच्या चरणांवर वारंवार मस्तक ठेवून व "असतो मा सद्गमय, तमसो मा ज्योतिर्गमय, मृत्योर्माऽमृतं गमय" अशी श्रीकैलासनाथाची मनोभावानें प्रार्थना करून हा जरा लांबलचक झालेला उपोद्घात येथें संपवितों.

श्रावण वद्य अष्टमी (श्रीकृष्णजयंती) }
शके १८६९ पुण्यपत्तन }

एकनाथसुत

श्रीकैलास-शाळुंकापिण्डी.

ॐ

श्रीकैलासगाथा

अध्याय १ ला

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

ॐ नमोजी गणराया । तुझेनि प्रसादें निरसे माया ।
अज्ञानध्वान्त जाई विलया । तात्काळचि हृदयीं जें ॥ १ ॥
आतां वंदूं सरस्वती । जियेतें ब्रह्मादिक वंदिती ।
कृपा होतां काव्यस्फूर्ति-। निर्झर हृदय प्रसवें पैं ॥ २ ॥
चंद्रभागेच्या तीरावरी । अठ्ठावीस युगें वास करी ।
भोळ्या भाविकां जा उद्धरी । नमूं कृपाळु श्रीपांडुरंग ॥ ३ ॥
नमितों भावें कैलासनाथ । आशुतोष भोलानाथ ।
ज्याचे कृपेवीण सत्य । कैलासयात्रा न घडेचि ॥ ४ ॥
अनसूयाहृदयनंदन । जो योगियांचें चूडारत्न ।
भुक्तिमुक्तीचें प्रदान । भक्तांलागीं करीतसे ॥ ५ ॥
तो श्रीदत्त अत्रिकुमार । नमितों प्रेमें दिगंबर ।
निजचरणाम्बुजीं भ्रमर । करुनि ठेवो मज दीना ॥ ६ ॥
नाना महासिद्धींचें भाण्डार । वंदूं नवनाथ योगीश्वर ।
आपुल्या कृपेची पाखर । करोत सत्वर मजवरती ॥ ७ ॥
वंदूं कपिकुळासी भूषण । प्लवगाग्रणी श्रीहनुमान् ।
जेणें जीवाचें करुनि रान । केलें दास्य रामाचें ॥ ८ ॥
आतां कवितावनसंचारी । वंदूं वाल्मीकि मुनिकेसरी ।
ज्याचा रामकथानाद कर्णविवरीं । रिघतां मोक्ष हाता ये ॥ ९ ॥

वसिष्ठव्यासादि थोर थोर । वंदू सर्व ऋषीश्वर ।
आणि शंकराचार्य मूर्त शंकर । कलीमाजीं अवतरला जो ॥१०॥
जो वादिवारणेंद्रपंचानन । ज्याचें "अहं ब्रह्मास्मि" हें गर्जन ।
जेणें वैदिकधर्मसंस्थापन । केलें अल्पवयामाझारीं ॥ ११ ॥
विवेकसिंधु परमामृत । जेणें रचिले अध्यात्मग्रंथ ।
तो जयत्पालरायाचा सद्‌गुरुनाथ । मुकुंदराज नमिला मी॥१२॥
इन्द्रायणी-तीर-विहार । वंदूं सद्‌गुरु श्रीज्ञानेश्वर ।
जो प्रत्यक्षचि शार्ङ्गधर । अवतरला नर-रूपें ॥ १३ ॥
हरावतार श्रीनिवृत्ति । त्यासी माझी असो प्रणती ।
मुक्तादेवी चित्कला ती । नमिली भावें जगन्माता ॥ १४ ॥
विरंच्यवतारे श्रीसोपान । त्यासी माझें असो नमन ।
ज्याचें करितां नामस्मरण । होय पुण्यात्मा महादोषी ॥ १५ ॥
श्रीदत्तपदाम्बुजमिलिंदायमान । वंदू स्वामी श्रीजनार्दन ।
करूं प्रेमें साष्टांग नमन । शांतिजलधि श्रीएकनाथा ॥ १६ ॥
श्रीविठ्ठलाचा लाडका डिंगर । वंदूं नामदेव प्रेमावतार ।
संसारसमरांगणींचा गाढा वीर । वंदूं श्रीतुकोबा त्यागमूर्ती ॥१७॥
जेणें दिव्य बोधामृत पाजून । राष्ट्र केलें सचेतन ।
जो प्रत्यक्ष अंजनीनंदन । अवतरला अवनीवरी ॥ १८ ॥
ज्याचा पदकमलन्यास । पुनीत करी महाराष्ट्रदेश ।
त्या श्रीरामदासाच्या चरणांस । वारंवार नमस्कारूं ॥ १९ ॥
वामन मुक्तेश्वर रंगनाथ । श्रीधर महीपति मयूरपंत ।
अनन्यभावें दंडवत । या सर्वांसी घालितसे ॥ २० ॥
नरसी मेहता तुलसीदास । नमन यांच्या पदारविंदास ।
वंदूं मिराबाई सूरदास । गौरांग प्रभु तैसाचि ॥ २१ ॥
वंदूं वंगदेशावतंस । श्रीरामकृष्ण परमहंस ।
विवेकानंद रामतीर्थांस । घालूं लोटांगण प्रेमानें ॥ २२ ॥
केशवमहाराज देशमुख । यांचें चरणीं ठेवूं मस्तक ।
कथूनि ज्ञानेश्वरी भाविक । भक्तिनिष्ठ केलें जिहीं ॥ २३ ॥

वंदितों पिता एकनाथ। माता सावित्री भक्तिरत।
ज्यांच्या कृपें भक्तिपंथ। क्रमितों उल्हासें शनैः शनैः ॥ २४ ॥
ऐसीं नामें घेतां फार। होईल गाथेचा विस्तार।
एकसरें सर्वां नमस्कार। मनोभावें करीतसें ॥ २५ ॥
विश्वचालक वैकुंठनाथ। युगायुगीं भूतळीं अवतरत।
त्यासी ध्याऊनि हृदयांत। आरंभितों ही गाथा ॥ २६ ॥
मी नेणें काव्य-व्युत्पत्ति। वाग्दुर्बल मी मूढमति।
धार्ष्ट्य धरिलें असें चित्तीं। कैलासयात्रा वर्णावया ॥ २७ ॥
मुक्यासी जो बोलवितो। पांगळ्या गिरि लंघवितो।
चिद्घनानंद माधव तो। मद्हृदयीं वावरतसे ॥ २८ ॥
वाक्प्रेरक सूत्रधार। तोचि असे जगदीश्वर।
त्यासी ध्यातां निरंतर। स्फूर्ती न मिळे केवीं पैं? ॥ २९ ॥
श्रोतीं व्हावें सावधान। करावें एकाग्र अन्तःकरण।
महायात्रेचें वर्णन। मज बोबडियाचें ऐकावें ॥ ३० ॥
पृथ्वीवरी थोर थोर। आहे पर्वतांचा विस्तार।
परी हिमालय अग्रेसर। सर्वांमाजी दिसतसे ॥ ३१ ॥
कैलास काराकोरम शिवालिक। इत्यादि ज्याच्या रांगा अनेक।
एकापेक्षां उंच एक। भूमंडळीं विराजती ॥ ३२ ॥
गौरीशंकर[१] कांचनगंगा[२]। धवलगिरि[३] पर्वत नंगा[४]।
स्पर्धा करिती भिडण्या स्वर्गा। उत्तुंग शिखरें जयाचीं ॥ ३३ ॥
गुर्लामान्धाता[५] नन्दकोट। गुडविन आस्टेन[६] गणेशकामेट[७]।
त्रिशूली[८] पंचशूली[९] श्रेष्ठ। आणिक शृंगें जयाचीं ॥ ३४ ॥
जम्नोत्री गंगोत्री केदारनाथ। नंदादेवी[१०] बद्रीनाथ।
हींही शिखरें सुविख्यात। शैलेन्द्राचीं असती ज्या ॥ ३५ ॥

---

१. उंची २९१४१ फूट. २. उंची २८१४६ फूट. ३. उंची २६७९५ फूट. ४. उंची २६६६० फूट. ५. उंची २५३५५फूट. ६. उंची २८२५० फूट. ७. उंची २५४४७ फूट. ८. उंची २३३६०फूट. ९. उंची २३३८१ फूट. १०. उंची २५६४५ फूट.

जेथील रुचिर वनश्री पाहतां । चित्त मुग्ध होतें सर्वथा ।
विसरूनि जाय भवव्यथा । प्राणीमात्रा पीडक जी ॥ ३६ ॥
जो जडीबुटीचें भाण्डागार । जो अनंत रत्नांचा आगर ।
त्या हिमाद्रिसम गिरिवर । नसे दुजा भूतळीं ॥ ३७ ॥
नदीनाल्यांचा धों धों नाद । विहंगमांचा सुरेल शब्द ।
निर्झरध्वनि ऐकतां स्तब्ध । होतसें मन ज्या ठायीं ॥ ३८ ॥
गंगायमुनादि पावन । नद्यांचा जो उगमस्थान ।
ज्यांचें केलिया स्मरण । पावित्र्य आंगीं संचरे ॥ ३९ ॥
नरनारायण ऋषीश्वर । जे भगवंताचे अवतार ।
वसती जेथ निरंतर । तपश्चर्येंकारणें ॥ ४० ॥
सिद्धगुह्यकांचें निवासस्थान । यक्ष किन्नर गंधर्व जाण ।
विद्याधरादि देवगण । क्रीडा करिती जिये ठायीं ॥ ४१ ॥
राजर्षि चक्रवर्ती प्राचीन । राज्य लेखून कसपटासमान ।
करिते झाले तप दारुण । कैवल्यार्थ ज्या ठायीं ॥ ४२ ॥
धर्मादि पंच पांडुसुत । श्रीकृष्णप्रभूचे परमभक्त ।
तिहीं कंठिले याच हिमालयांत । कित्येक दिन वनवासाचे ॥४३॥
करूनि तपश्चर्या खडतर । पार्थें तोषविला गिरिजावर ।
त्यापासून दिव्य पाशुपतास्त्र । याच स्थानीं मिळविलें ॥ ४४ ॥
अंतीं पाण्डव भक्तपुंगव । टाकूनि समृद्ध राज्यवैभव ।
स्वर्गारोहण करण्या धांव । घेते झाले ज्याकडे ॥ ४५ ॥
जेथील दिव्य वायुमंडल । भगवद्ध्यानासी अत्यंत अनुकूल ।
यालागीं प्राचीन ऋषिकुल । राहातें झालें ज्यामध्यें ॥ ४६ ॥
जेथील सुरम्य एकान्तवास । पोषक असे आत्मोन्नतीस ।
साधकश्रेष्ठ मुक्तिपदास । शीघ्र पोंचती ज्या ठायीं ॥ ४७ ॥
ज्याचें होतांचि दर्शन । तृप्त होती द्रष्ट्यांचे नयन ।
ज्याचें करितां पुण्यस्मरण । चित्तीं स्फुरती सद्विचार ॥ ४८ ॥
परमोच्च तत्त्वज्ञान । झालें हिमाद्रिगव्हरीं निर्माण ।
ज्याचें अल्पांश श्रवण । गुंग करी पाश्चात्यां ॥ ४९ ॥

ग्रंथसम्राट् महाभारत । येथेंचि रची पराशरसुत ।
दिव्य ग्रंथ भागवत । जन्म घेई येथेंचि ॥ ५० ॥
त्यागाची शिकवण । मिळे या नगेन्द्रापासून ।
विरक्त इच्छिती आपुले दिन । जावोत आनंदें या स्थानीं ॥ ५१ ॥
येथेंचि निरतिशयसुखावाप्ति । झाली रामतीर्थ विवेकानंदांप्रती ।
जे जे आत्मपद इच्छिती । धांव घेती हिमालयीं ॥ ५२ ॥
ज्याच्या अभ्रंकष शिखरांस । करावया पादस्पर्श ।
धाडसी प्रवासी अट्टाहास । करिती पाश्चात्य देशींचे ॥ ५३ ॥
तो हा पुण्यपुंज हिमालय । जेथें होतां जीवितक्षय ।
पुनश्च संसृतिकारागृहभय । नोहे प्राप्त जीवासी ॥ ५४ ॥
हिमालय भूमण्डलाचें वैभव । हिमालय मेदिनीचा गौरव ।
हिमालय[1] विभूति दिव्य । असे एक भगवंताची ॥ ५५ ॥
आकाश समुद्र आणि सूर्य । चौथा अद्रीन्द्र हिमालय ।
हीं परब्रह्माचीं प्रतीकें भव्य । ऐसा सिद्धान्त ज्ञात्यांचा ॥ ५६ ॥
हिमालयभागभूत । तिबेटीं असे कैलासपर्वत ।
सन्निधीं मानससर वर्तत । शंभूचा वास ज्या ठायीं ॥ ५७ ॥
" कंग्रिंपोछे " तिबेटी भाषेंत । नाम पावला कैलासपर्वत ।
" छोमफम् " वा " छोमवंग " यानामें ख्यात । असें-
मानससर तैसेंचि ॥ ५८ ॥
घ्यावया कैलासदर्शन । आम्हीं सोडिलें पुण्यपत्तन ।
परिसोत श्रोते सज्जन । द्वितीयाध्यायीं कथा ती ॥ ५९ ॥
व्हा कृपें अवधानीं अनलस । वाटेल यात्रावर्णनीं मज उल्हास ।
जरी व्हाल तुम्हीं उदास । खचेल उत्साह सर्व माझा ॥ ६० ॥

॥ इति हिमालयवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥

---

१ स्थावराणां हिमालयः—श्री. गीता

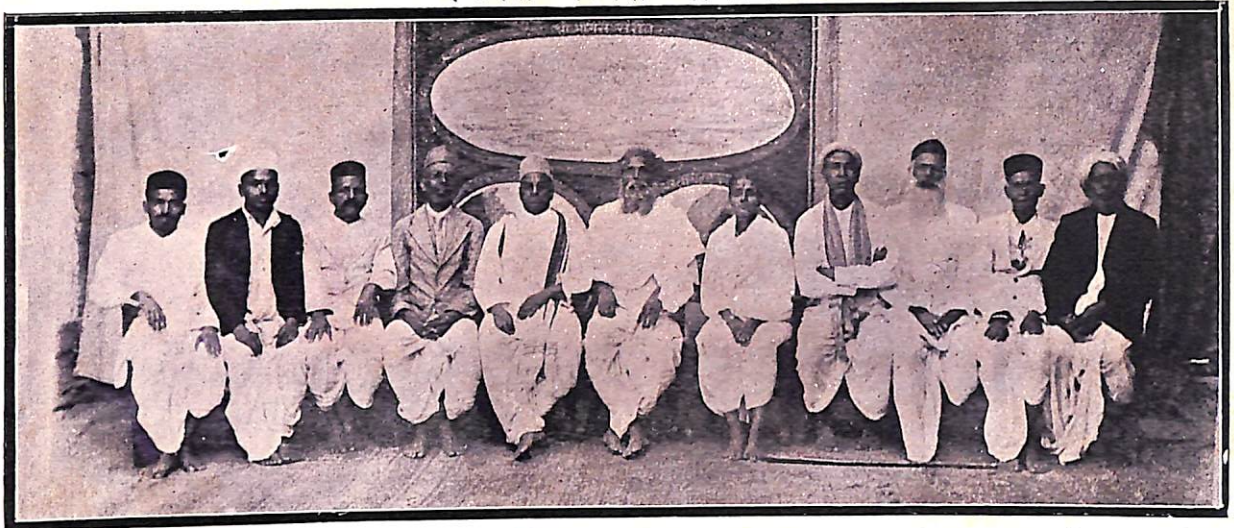
अध्याय २ रा

जयजयाजी शंकरा । पयःफेन-धवला पार्वतीवरा ।
त्वच्चरणावीण आसरा । नसे अन्य मजलागी ॥ १ ॥
तूं माता तूं पिता । बंधु सखा तूंचि तत्वतां ।
नाना संकटें कोसळतां । तूंचि माझा रक्षक ॥ २ ॥
प्रपंचपाशनिबद्धजीवास । कैंचा कैलास कैंचें मानस ।
तूंचि कृपा करिसी तैं हे पाश । तुटती त्याचे अनायासें ॥ ३ ॥
बैसूनियां अग्निरथीं । सर्वही यात्रा करिती ।
हिमालययात्रा निश्चिती । सुखें कदा न घडेचि ॥ ४ ॥
शके अठराशें सत्तावनीं । पाहिली जम्नोत्री नयनीं ।
गंगोत्री केदारनाथा जाउनी । बदरिकाश्रमा पातलों ॥ ५ ॥
देखतां बदरिकाश्रमस्थान । भेटतां नरनारायण ।
जाहलें जीवित धन्य । पुरलें आर्त मनींचें ॥ ६ ॥
पुण्यलेश जन्मांतरींचा । नेणों पदरीं होता साचा ।
म्हणून त्या दर्शनांचा । लाभ दिधला नारायणें ॥ ७ ॥
वर्षें झालीं एकवीस । टोपण नांव ज्यांचें 'हंस' ।
त्या नाटकरांचें सुरस । आलें पुस्तक अवलोकनीं ॥ ८ ॥
कैलास-मानस वर्णन । पुस्तकाचें नामाभिधान ।
जें वाचितांचि माझें मन । कैलासदर्शना धांवतसें ॥ ९ ॥
वाटे याचि देहीं जाण । घ्यावें कैलास-दर्शन ।
मानसीं करूनियां स्नान । सार्थक करावें जन्माचें ॥ १० ॥
हे कैलास-शैल-विनिवासा । भक्त-जन-मानसहंसा ।
कृपा करीं गा जगदीशा । पुरवीं आर्त मनींचें ॥ ११ ॥
मनोमय प्रार्थना केली । कालांतरें फळा आली ।
झाला प्रसन्न चन्द्रमौली । घडलें दर्शन कैलासाचें ॥ १२ ॥
शके अठराशें बासष्ट । होता उत्तम मास ज्येष्ठ ।
वार्ता कळली जाती श्रेष्ठ । कैलासदर्शन घ्यावया ॥ १३ ॥

कैलासदर्शनार्थ तैंपासून । सोत्कण्ठ झालें माझें मन ।
परी नोकरीचें बंधन । विघ्न मोठें करीतसें ॥ १४ ॥
चंद्रचूडाची कृपा होतां । विघ्नें पळूनि जाती तत्वतां ।
उदयाचलीं रवि येतां । अंधकार केवीं दिसे ॥ १५ ॥
होतां वैनतेयाचें दर्शन । सर्प करूं लागती पलायन ।
अथवा सुटतां प्रभंजन । नष्ट होतीं अभ्रवृंदें ॥ १६ ॥
नातरी ऐकतां मृगेन्द्रगर्जन । गजेन्द्रांची उडे गाळण ।
महासागर धरिती मौन । देखतां ऋषि अगस्ति ॥ १७ ॥
मार्जाराची लागतां चाहूल । मूषक होती भयाकुल ।
बिळामाजीं धांवपळ । दडण्या त्यांची होतसे ॥ १८ ॥
अथवा पंचाक्षरी येतां समीप । पिशाचाचा होतो थरकांप ।
किंबहुना तुटेचि पाप । रामनाम गर्जतां ॥ १९ ॥
नातरी कोपलिया वज्रधर । धीर सोडिती नगप्रवर ।
कां आत्मदर्शनीं संसार । विलय पावे निःशेष ॥ २० ॥
अघटितघटना घडूनि आली । विघ्नवृंदें निरसूनि गेलीं ।
दुष्कर गोठी सुकर जाहली । हें महिमान शंभूचें ॥ २१ ॥
आतां असो हा विस्तार । श्रोते रागावती फार ।
म्हणती आरंभीं सत्वर । वर्णन तुझिया यात्रेचें ॥ २२ ॥
ऐकूनि श्रोत्यांचें वचन । जनू त्यांसीं करी नमन ।
व्हावें व्हावें सावधान । परमादरें सांगतसे ॥ २३ ॥
पुण्यपत्तनीं शिवभक्तिरत । शंकरराव दाते ख्यात ।
कार्यक्रम करूनि निश्चित । यात्रा खटाटोप आरंभिती ॥२४॥
सभावरी सभा होती । सूचनोपसूचना पुढें येती ।
अखेरीस जाहली आयती । महायात्रा करण्याची ॥ २५ ॥
हिमालय-यात्रा अति कठिण । कैलास-यात्रा विशेष जाण ।
बद्धपरिकर वेंचण्या प्राण । जेथें व्हावें लागतसे ॥ २६ ॥
तेथें डाकू लोकांची वसती । जे शस्त्रादि जवळी बाळगिती ।
क्रूरपणें प्राण घेती । यात्रा करण्या येती जे ॥ २७ ॥

बैसूनियां पुण्यपत्तनीं । निजगृहीं सुखासनीं ।
तेथील तीव्र थंडीची मनीं । कल्पना नये कोणासही ॥ २८ ॥
चेहरे कृष्णवर्ण होती । त्यांसी भेगाही पडती ।
वृश्चिकदंशाची येते प्रतीति । घालितां बोटें पाण्यांत ॥ २९ ॥
पाहिजेत येथ उत्तम सोबती । जीवासी जे जीव देती ।
संकट-काळीं धांवूनि येती । त्यागूनियां निजसुख ॥ ३० ॥
ऐसा मेळा जमे जरी । या यात्रेसी निघावें बाहेरी ।
नाहीं तरी सुखें संसारीं । मुलांमाजी राहावें ॥ ३१ ॥
हिमालयांतील उच्चतम घाट । उल्लंघितां न जाणवतील कष्ट ।
परी ओलांडणें "उंबरघाट" । अवघड वाटे गृहासक्ता ॥३२॥
असो, बारा जणांचा मेळा जमला । पाहूनि शुभमुहूर्ताला ।
गृह सोडण्या सिद्ध झाला । सकळ माया सांडूनियां ॥ ३३ ॥
वंदितां वृद्ध पित्याला । तेणें मज निरोप दिधला ।
सद्गदित कंठ जाहला । न बोलवे कोणासीही ॥ ३४ ॥
पित्यासी वाटे माझा पुत्र । पुनः भेटेल हें अनिश्चित ।
तैसाचि भाव पुत्रमनीं वर्तत । हें महिमान मायेचें ॥ ३५ ॥
अहंममताबंधन लागलें । प्राणी तेथ गुरफटोनि गेले ।
माझें माझें म्हणतांचि मेले । जन्मांतर भोगावया ॥ ३६ ॥
असो यात्रेमाजी आवश्यक । प्रत्येकीं घेतलें वस्त्रादिक ।
तैसेंचि सामान सार्वजनिक । घेतलें बहु हव्यासें ॥ ३७ ॥
औषधें नाना रोगहारक । बरोबर घेती खाद्यादिक ।
तयारी करूनि सकळिक । सिद्ध जाहले गमनासी ॥ ३८ ॥
हरिपंत मेहेंदळे भक्त प्रेमळ । गीतवादित्रीं अति कुशल ।
दर्शनार्थ कैलासशैल । कमर बांधिती नेटानें ॥ ३९ ॥
शिवोपासक स्वधर्मरत । जो कां उत्साहाचि मूर्तिमंत ।
निघती दाते पत्नीसमवेत । यात्रा-नेतृत्व स्वीकारुनी ॥४०॥
नाम जियेचें पार्वती । ती शंकररावजींची पत्नी ।
सांडूनि गृहापत्यासक्ति । निघती झाली उत्साहें ॥ ४१ ॥

कैलास-मानस-यात्रीगण

डावीकडून उजवीकडे—श्री. क्षीरसागर (ग्रंथकर्ता, वय ३८), श्री. नाटेकर (वय ३७), श्री. चितळे (वय ५१), श्री. चांदेकर (वय ४८), श्री. जोशीशास्त्री (वय ५१), श्री. दाते (वय ५९), सौ. दाते (वय ४४), श्री. कापरेकर (वय ५२), श्री. चापेकर (वय ५३), श्री. जोशी मुंबई (वय ६२), श्री. मेहेंदळे (वय ५९).

चंद्रासी अनुसरे रोहिणी । अथवा शंभूसी भवानी ।
तेवीं पतिपदानुगामिनी । जाहली पार्वती आनंदें ॥ ४२ ॥
आपणास पुरुष म्हणविती । आधीं येऊं येऊं म्हणती ।
मागुती धैर्यच्युत होती । यात्राकाठिण्य देखोनियां ॥ ४३ ॥
तेथ ही अबला साध्वी जाण । करी सात्विक धैर्य धारण ।
संकटें तृणवत् मानून । कैलासाभिमुख जाहली ॥ ४४ ॥
महादेवाख्य शास्त्रीबुवा । भजता जे नृसिंहदेवा ।
योगाभ्यासी ते यावया । आप्पा चितळे निघाले ॥ ४५ ॥
तैसेचि चांदेकर ते निवती । जे सेविती रुक्मिणीपति ।
चालतां द्रुत-विलंबित गति । नित्य त्यांची होतसे ॥ ४६ ॥
जो केवळ भूमीसी भार । तोंही निघाला क्षीरसागर ।
कृपा करी चन्द्रमौलीश्वर । म्हणूनि यात्रा घडे तया ॥ ४७ ॥
विविध वाहनें करूनि । आले सर्वही स्टेशनीं ।
वेढिले गेले स्वजनीं । निरोप देण्या आले जे ॥ ४८ ॥
गाडीस होता अवकाश । भाषणें झालीं सावकाश ।
भावना हर्षखेदसंमिश्र । तुफान करिती मनामाजी ॥ ४९ ॥
सातीं सोडिली पुण्य-नगरी । सर्वेचि गांठिली मुम्बापुरी ।
गाडी पाहूनियां दुसरी । हुशंगाबादीं पातलों ॥ ५० ॥
शंकरराव पुढें गेले । तिहीं तडक कानपूर गांठिलें ।
आप्तवर्गासी भेटले । मिळाले आम्हां बरेलीसी ॥ ५१ ॥
आम्हीं केलें नर्मदेचें स्नान । घेतलें नर्मदेश्वराचें दर्शन ।
तैसाचि नमिला श्रीहनूमान् । नर्मदाघाटीं विराजे जो ॥ ५२ ॥
ऐसीं दर्शनें घेतलीं । शीतल तरुच्छाया आश्रयिली ।
जठराग्नीस आहुति दिली । स्टेशनीं येऊन बैसलों ॥ ५३ ॥
भप् भप् आली गाडी करित । सर्वांची मग धांदल होत ।
लगबग लगबग जागा पाहात । डब्यामध्यें बसावया ॥ ५४ ॥
बदलापुरचे चापेकर । भासती जैसे ऋषीश्वर ।
वेणगांवचे कापरेकर । बहु तत्पर सेवेसी ॥ ५५ ॥

राहुरीचे गोंधळी मास्तर । सेवानिवृत्त रेल्वे-नोकर ।
मोहममता सांडूनि दूर । हुशंगाबादीं मिळाले ॥ ५६ ॥
हुशंगाबाद सोडूनि सत्वर । मग गांठिलें आग्रानगर ।
महाराष्ट्र-समाजीं वसतीकर । आम्हीं समस्त जाहलों ॥५७॥
देखिला आम्हीं आग्रादुर्ग । ज्याचें आश्चर्य करी सर्व जग ।
ताजमहाल तो पाहिला मग । विस्मयाविष्ट होऊनियां ॥ ५८ ॥
श्रीराधाकृष्णाचें मंदिर । दयाळबागीं बांधिती थोर ।
भव्य ताजमहालही फार । हिंपुटी होत जयापुढें ॥ ५९ ॥
ऐसीं स्थानें पाहूनियां । लवलाहें परतले निजालया ।
उपवासोक्त खाद्य भक्षूनियां । आराम करिती सर्वही ॥ ६० ॥
तंव ते बाबुराव जोशी । घेऊनियां नाटेकरासी ।
आले आमुच्या बिऱ्हाडासीं । मुंबानगरी सोडुनियां ॥ ६१ ॥
काटकुळे परी बहु काटक । आम्हांमध्यें बाबुराव एक ।
नाटेकर ते सदा दक्ष । साहाय्य करण्या सर्वांसीं ॥ ६२ ॥
पांच वाजतां सायंकाळीं । निघाली सर्वही मंडळी ।
तांगे करूनियां तात्काळीं । स्टेशन गांठलें आग्राफोर्ट ॥ ६३ ॥
तेथूनि करिती प्रयाण । गांठावया काठगोदाम ।
लागलें बरेली जंक्शन । वाटेमाजी आम्हांसी ॥ ६४ ॥
झाला पंच पंच उषःकाल । ध्याइला तो श्रीगोपाळ ।
न स्मरे गेला किती वेळ । भगवंत ध्यानीं आणितां ॥ ६५ ॥
कानपुराहुनी दात आले । सर्वांसीं ते विषण्ण दिसले ।
म्हणती तस्करें नागविलें । द्रव्यादिक हरूनियां ॥ ६६ ॥
विषण्णतेची छाया पसरली । सर्वांचीं मुखें म्लान जाहलीं ।
हात ठेवूनियां भालीं । चिंतासागरीं बुडाले ॥ ६७ ॥
दाते पाठीमागें राहती । पोलीसाशीं वर्दी देती ।
अल्मोड्यांत गांठूं म्हणती । निश्चयें आम्हां सर्वांशीं ॥ ६८ ॥
उतरणें काठगोदामीं । गैरसोयीचें जाणूनि ।
हलद्वानी स्टेशनीं । सकळही उतरले ॥ ६९ ॥

एथून मोटारी मिळती । थेट अल्मोड्यास जाती ।
नागमोडी वाट क्रमिती । चढउतार करूनियां ।। ७० ।।
राणीखेत लागलें वाटेंत । नैनीताल दुरूनि दिसत ।
सायंकाळीं अल्मोड्यांत । ठाकलों येऊन सर्वही ।। ७१ ।।
नाना निवासस्थानें पाहिलीं । परी कोणा मना न आलीं ।
शेवटीं दुसऱ्या मजल्यावर लाविलीं । बिऱ्हाडें एका गृहाच्या ।।
तंव शंकररावजी पातले । सकळां हायसें वाटलें ।
भोलानाथें धैर्य दिलें । त्यांसीं पुढें यावया ॥ ७३ ॥
पांच हजार फूट उंचीवर । सागरसपाटीपासून दूर ।
वसलें अल्मोडानगर । जिल्हास्थान असे हें ।। ७४ ।।
उंचावरी बंगले दिसती । किती खालींही असती ।
आसमंतात् पर्वत-पंक्ती । नेत्रां सुखविती रमणीयत्वें ।। ७५ ॥
आरोग्यप्रद वायु शीतल । सेवितां येथील निर्झरजल ।
नाना रोगांचें जंजाळ । झडूनि जाय अविलंबें ॥ ७६ ॥
वसती केली चार दिवस । वस्तू घेतल्या बहुवस ।
प्रवासीं साह्य करिती आम्हांस । निजसान्निध्यें करूनियां॥७७॥
कोणी जिरावटी घेती । गरम कपडे खरेदी करिती ।
कोणी घेती शेंबीच्या यष्टी । सुकर प्रवास करिती ज्या ॥ ७८ ॥
माकडटोप्या मेणकापड । जपानी बुटाचे ते जोड ।
होतसे सर्वांची गडबड । येरझारा करतांना ॥ ७९ ।।
पुण्यपत्तनीं सर्वां म्हटलें । छत्र्या बरोबर घेणें भलें ।
परी कोणी मना न आणिलें । मग पस्तावले अल्मोड्यांत॥८०॥
येथें सुचला सुविचार । छत्र्या खरेदिती भराभर ।
नाहींतरी कष्ट थोर । झाले असते सर्वांशीं ॥ ८१ ॥
आणण्या पवित्र मानसजल । गौरीकुंडाचें तें निर्मल ।
दुकानें शोधूनियां सकळ । बाटल्या घेतल्या कांचेच्या ॥८२॥
रुद्रदत्त भट्ट ते बँकर । बद्रीदत्त ॲसेंब्ली मेंबर ।
श्रीनिवासपंत मास्तर । भेटी घेतल्या सर्वांच्या ।। ८३ ॥

सर्वही सज्जन असती भले । परोपरीनें साहाय्य केलें ।
कष्ट कदा न मानिले । आतिथ्यधर्म दावूनियां ॥ ८४ ॥
वाटे नाना लोक भेटती । कौतूहलें आम्हां बघती ।
म्हणती राहूनि दूर प्रांतीं । यात्रे जाती कैलासा ॥ ८५ ॥
धन्य धन्य तुम्हीं सकळ । पावन केलें आपुलें कुळ ।
आम्हीं राहूनियां जवळ । न घडे यात्रा आम्हांसी ॥ ८६ ॥
जगीं परमेश्वर एकला । नाना मार्गीं भजती त्याला ।
अवसरू नाहीं कलहाला । वर्म कोणां नेणवेचि ॥ ८७ ॥
देखण्या मानस कैलास-नग । येथें असती नाना मार्ग ।
परी अल्मोडा-लिपुलेख चांग । सुगम असे सर्वांतही ॥ ८८ ॥
जोशी मठाहूनि नीतिखिंड । बद्रीनाथाहूनि मानाखिंड ।
ओलांडूनि मठ प्रचंड । थोलिंग नामें लागतसे ॥ ८९ ॥
थोलिंग मठासी पाहातां । कैलास हाता ये निरुता ।
गंगोत्रीहूनि निलमाखिंड तत्वतां । उल्लंघावी लागे ती ॥ ९० ॥
काश्मीर प्रांतीं श्रीनगर । तेथोनि मार्ग असे साचारु ।
'स्वेन हेडिन्' यात्रेकरू । गेला असे या मार्गें ॥ ९१ ॥
ऐसे नाना मार्ग असती । त्यांमाजी विघ्नें बाधा करिती ।
वैराग्यबळ नसतां निश्चिती । नमावे सर्व दुरूनचि ॥ ९२ ॥
प्रदेश सर्व बर्फाळ । निवाऱ्याचें नसे स्थळ ।
भंगूनि जातें धैर्यबळ । जातां कैलासा या मार्गें ॥ ९३ ॥
बैरागी गोसावी फटिंग । तितिक्षा आंगीं ज्यांच्या चांग ।
तेचि स्वीकारिती हा मार्ग । कैलासदर्शन घ्यावया ॥ ९४ ॥
दगडापरी मऊ वीट । लिपुलेख मार्ग जरा धोपट ।
परी येथेंही प्राणसंकट । पदोपदीं भेडवितें ॥ ९५ ॥
असो हा मार्गाचा विस्तार । श्रोते कंटाळले फार ।
अल्मोडा सोडण्या सत्वर । दर्शविती हेतु आपुला ॥ ९६ ॥
ऐसा श्रोत्यांचा हेतु जाणून । अल्मोडात्यागवर्णन ।
जनू त्यांसी अभिवंदून । तृतीयाध्यायीं करीतसे ॥ ९७ ॥

भक्तवरद कैलासनाथ । ज्याची तोचि कथा सांगत ;
मी तंव केवळ निमित्त-। मात्र झालों असे या कार्यी ।। ९८ ।।

।। इति गृहत्यागो नाम द्वितीयोऽध्यायः ।।

अध्याय ३ रा

जयजयाजी स्वानंदकंदा शिवा । वस्तुमात्रीं तूंचि आघवा ।
न कळे ऐसें ज्ञान केधवां । उपजेल व्यापक मद्हृदयीं ।। १ ।।
याचि व्यापकज्ञानास्तव । नाना तीर्थमार्गी धांव ।
नाना साधनांचा आश्रय । करिती साधक यासाठीं ।। २ ।।
उंसामाजी जैसा गूळ । अथवा तिळामध्यें तेल ।
काष्ठीं अग्नि विपुल । तैसेंचि लोह पाषाणीं ।। ३ ।।
धेनूच्या ठायीं घृत । तुष्टिपुष्टिकर असे वर्तत ।
परी प्रयत्नावांचूनि हे पदार्थ । न होती प्राप्त कोणासी ।। ४ ।।
अथवा वसुधेच्या पोटीं निधान । सिद्ध असे, परी प्रयत्न ।
केल्यावांचूनि हस्ताधीन । न होय कोणा कदापि ।। ५ ।।
तैसा देहीं शिव आत्मा असे । परी यत्नावांचुनी तो न दिसे ।
तीर्थाटनादि साधन सोसें । करितां आतुडे काळेंकरुनी ।।६।।
घडावें पायीं तीर्थाटन । व्हावें देवाकारणें देहपतन ।
ऐसें वांछिती भक्तजन । या नरदेहामाझारीं ।। ७ ।।
पायीं तीर्थाटनाची आळी । शिवें पुरविली वेळोवेळीं ।
कृपा करितां चंद्रमौळी । निघालों पायीं कैलासा ।। ८ ।।
" कूली-एजन्सी " द्वारा कूली । ठरविले वीस नेपाळी ।
मणभर बोजा पाठकुळीं । घेऊनी पहाड चढती जे ।। ९ ।।
एकवीस जून भृगुवासरीं । भोजनोत्तर दोन प्रहरीं ।
सोडिली अल्मोडानगरी । गब्यांग ग्रामा जावया ।।१०।।
येथून दीडशें मैल गब्यांग । सकळही बांधूनिया चंग ।
आक्रमिती पाहाडी मार्ग । पादचारी होऊनियां ।।११।।

समशीतोष्ण हवामान । आजचा प्रवास झाला सुगम ।
पीच अलुबुखार भक्षून । शीतल सरिज्जल प्राशिलें ॥ १२ ॥
पांच मैल मार्ग क्रमितां । श्रीकृष्णपंत भेटती अवचितां ।
होती परस्पर कुशल वार्ता । आनंद दुणावे तये वेळीं ॥ १३ ॥
धारचुल्याचे हे मास्तर । दाविती स्नेहभाव अपार ।
सर्वां भासती सहोदर । संशयें किमर्थ ये विषयीं ? ॥ १४ ॥
पुढील सर्व मुक्काम । लिहून घेतले त्यांपासून ।
मग करूनियां प्रणाम । बाढेचिना गांठिला ॥ १५ ॥
अस्ता गेला वासरमणि । बिन्हाडें लाविलीं दुकानीं ।
आश्रयिली सर्वांनीं धरणी । कांहीं झाले गलितांग ॥ १६ ॥
प्रातःकाळीं बाढेचिना । सोडूनि गांठिला धवलीचिना ।
तंव तीं हिममंडित नाना । शृंगें दिसलीं उत्तरेसी ॥ १७ ॥
दृष्टि तेथें खिळून गेली । पाहतां अवितृप्तचि राहिली ।
मजल पाहिजे काटली । म्हणूनि पुढें सरसावलों ॥ १८ ॥
जातां बद्रीनारायणासीं । " चट्टी " म्हणती मुक्कामासी ।
इकडे " पडाव " संज्ञा ऐसी । पावले सर्वही मुक्काम ॥ १९ ॥
चीडवृक्षांचें दाट वन । लागलें वाटे अतिगहन ।
जयामाजी मार्तंडकिरण । भीत भीत प्रवेशती ॥ २० ॥
चीडवनीं महाहिंसक । वसती सिंहव्याघ्रादिक ।
परी यात्रेकरूसी घातक । झाल, वार्ता न ये कानीं ॥ २१ ॥
चण्डांशु फार वरती आला । देह स्वेदें डबडबला ।
" कनेरीचिना " पडावाला । येऊनि ठाकलों मध्यान्हीं ॥२२॥
येथें पाणी नव्हतें जवळी । जावें लागलें खोल पाताळीं ।
कष्टें करूनियां आंघोळी । निवासस्थाना पातलों ॥ २३ ॥
उदरीं कावळे कोंकती । क्षुधाव्याकुळ सर्व होती ।
कापरेकर पाकनिष्पत्ति । आरंभिती अंग झाडूनियां ॥ २४ ॥
नसते साथीं कापरेकर । तरी करूनि गट लहानथोर ।
स्वयंपाकाचा जोजार । साहणें लागे सर्वांसी ॥ २५ ॥

कोणी निवडिती तांदूळ । कोणी हातीं घेती डाळ ।
खडे टाकूनियां निर्मळ । करूनि देती कापरेकरां ॥ २६ ॥
मग स्वयंपाक तो झाला । न धरे धीर कवणाला ।
आरंभिती भोजनाला । एके ठायीं सर्वही ॥ २७ ॥
" अहं वैश्वानरो[1] " संस्कृत । " कैलासराणा[2] " प्राकृत ।
शास्त्रीबुवा श्लोक आरंभित । आम्हीं साथ देतसों ॥ २८ ॥
विनोदप्रचुर भाषणें झालीं । येणें रीती भोजनें उरकिलीं ।
भूमीवर कांहीं लोळूं लागली । जाड्य झालें म्हणूनियां ॥२९॥
ब्राह्ममुहूर्त झालियावरी । सकळीं निद्रा टाकिली दुरी ।
हृदयीं चिंतूनि श्रीहरि । सिद्ध जाहले गमनासी ॥ ३० ॥
मंगलमूल ब्राह्मक्षण । व्योमीं संचरती सिद्धगण ।
योग्य साधक लक्षून । अनुग्रह करिती तयावरी ॥ ३१ ॥
गांठावें आजि तपोवन । ऐसा निश्चय गांठीं बांधून ।
महेशाचे भक्तगण । आनंदें निघाले प्रभातीं ॥ ३२ ॥
विहंगम घरटीं सोडिती । सर्वेचि तरुशाखे बैसती ।
चित्रविचित्र आलाप काढिती । क्रीडा करिती स्वच्छंदें ॥३३॥
मयूर आनंदें नाचती । पिक सुमधुर कूजन करिती ।
तेणें नादें नगाधिपति । निनादित होतसे ॥ ३४ ॥
कांहीं मार्ग आक्रमिला । तंव अरुणोदय झाला ।
आरक्त छटा पूर्वेला । दिसों लागली आकाशीं ॥ ३५ ॥
ब्रह्मदेवाचे मनापासून । झालें सरोवर निर्माण ।
'मानस सरोवर' हें नामाभिधान। पावूनि प्रसिद्ध जाहलें॥३६॥

---

१ अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः।
प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥ श्रीगीता.

२ कैलासराणा शिव चंद्रमौळी । फणींद्र माथां मुकुटीं झळाळी ।
कारुण्यसिंधू भवदुःखहारी । तुजवीण शंभो मज कोण तारी ॥

ऐसिया मानसापासून[1] । शरयूगंगा पावे उगम ।
ऐसें पुराणांचें कथन । तुलसीदासही बोलती ॥ ३७ ॥
पाहतां संशोधकांचें मत । पिण्डारी हिमप्रदेशांत ।
सरयू उगम पावे निश्चित । ऐसा सिद्धान्त स्थापिती ॥ ३८ ॥
मानूं त्यांचेंही वचन । मानण्या न वेचे दाम ।
होती तेही प्रसन्न । देतां मान त्यांचें मता ॥ ३९ ॥
असो, पिण्डारी हिमप्रदेशांतून । वाहत आली सरयू जाण ।
शेराघाटीं होतां दर्शन । आनंद मनीं प्रवर्तला ॥ ४० ॥
अयोध्येमाजी सरयूपात्र । एक मैल असे विस्तृत ।
आगबोटींचा ताण्डा संचरत । असे प्रत्यहीं जयामाजीं ॥ ४१॥
जवळी जाहला उगम । म्हणूनि येथें पात्र लहान ।
जळीं केलिया मज्जन । शीत विशेष लागेना ॥ ४२ ॥
सरयू आणि जेंगण । शेराघाटीं यांचा संगम ।
त्यामाजीं करितां स्नान । वैकुंठप्राप्ति होतसे ॥ ४३ ॥
टांगता पूल शेराघाटीं । ज्यासी सकळ झूला म्हणती ।
असे बरवा सरयूवरती । जाती परतीरा अनायासें ॥४४ ॥
मनसोक्त अवगाहन केलें । परी समाधान नाहीं झालें ।
शास्त्री दांत बहु वागडले । जळामाजीं सरयूच्या ॥ ४५ ॥
झालें स्नानादि नित्यकर्म । घेतलें शिवजीचें दर्शन ।
आरंभिलें मग प्रयाण । तपोवनासी जावया ॥ ४६ ॥
दीड मैल खडी चढण । ताप देती दिनकरकिरण ।
वाटेमाजीं लागे तहान । जाहला प्राण कासावीस ॥ ४७ ॥

---

१ + + + + कैलासपर्वते राम मनसा निर्मितं परम् ॥
ब्रह्मणा नरशार्दूल तेनेदं मानसं सरः । तस्मात्सुस्राव सरसः
सायोध्यामुपगूहते ।
सरः प्रवृत्ता सरयूः पुण्या ब्रह्मसरश्च्युता । तस्यायमतुलः शब्दः
जान्हवीमभिवर्तते ॥
वा. रामायण बा. कां. २४-८-९-१०.

शके १८५७] **श्रीयमुनोत्तरी** [उंची १०८००

(१) उगमस्थान बंदरपंच अथवा बंदरापुच्छ उंची २०७३१

(२) हिमप्रवाह. (३) गंगामंदीर. (४) बाष्पकुंड.

(५) उष्णोदकस्नानकुंड. (६) धर्मशाळा.

लागला पडाव गणाई । परी तेथें जलाची टंचाई ।
धैर्यें करूनि चपळाई । तपोवनासी पातलों ॥ ४८ ॥
तपोवनाचा मालक । असे तिलोमणि नामें एक ।
आतिथ्यधर्मीं परमदक्ष । हरिभक्त तैसाचि ॥ ४९ ॥
आम्हांसी श्रान्त देखिलें । त्यांचें अंतःकरण कळवळलें ।
शर्कराभिश्रित दधि दिधलें । दिधल्या चार कैऱ्याही ॥ ५० ॥
कैऱ्या आणि दहीं भक्षितां । श्रमापहार झाला सर्वथा ।
मग सुरू झाल्या वार्ता । एकमेकांविषयींच्या ॥ ५१ ॥
' ईश्वर-ईश्वर नारायण ' । या नामांचें उच्चारण ।
तिलोमणि करी जाण । संभाषणामाझारीं ॥ ५२ ॥
ठेविलें अमरचंद अभिधान । त्याचे यम हरितो प्राण ।
तैसें नव्हतें तपोवन । यथार्थचि भासतसे ॥ ५३ ॥
येथें होतें उपवन । प्रशान्त सर्वही वातावरण ।
सुखविती नाना तरुगण । छाया शीतल करूनि ॥ ५४ ॥
केळीं, आंबे, ईडनिंबू । आरु, अलुबुखार, कागदी लिंबू ।
पीच, नस्पती, दाळिंब । फळें लोंबतीं वृक्षांवरी ॥ ५५ ॥
येथें पाणी असे जवळीं । बांधूनि आणिलें पन्हाळी ।
अत्युत्तम सोय झाली । स्नानसंध्या करण्याची ॥ ५६ ॥
रात्रीं पहुडतां शयनीं । विंचू दोन निघाले आंथरुणीं ।
तात्काळचि गेले पळोनि । बिळामाजीं दडाले ॥ ५७ ॥
जरी विंचोबा करिती दंश । तरी शरीरा होती क्लेश ।
कृपा करी तो जगदीश । सुखें निद्रा लागली ॥ ५८ ॥
असो, कैलासाहूनि येतां परत । उतरावें येथें निश्चित ।
तिलोमणि ऐसा निरोप देत । लागतां पुढील मार्गासी ॥ ५९ ॥
सुप्रभातीं सोडिलें तपोवन । झालें भद्रावतीचें दर्शन ।
नमस्कारिती यात्रीगण । मनोभावें तियेसी ॥ ६० ॥
तपोवनाहूनि ' सुक्लिआड ' । मार्ग चालूनियां दुवाड ।
उल्लंघूनि पहाड । विश्रामास्तव पातलों ॥ ६१ ॥

येथें झाडें केळीचीं । नाना वन्य सुमनांचीं ।
सोय असे पाणचक्कीची । देखोनि संतोष होतसे ॥ ६२ ॥
येथूनि पगडंडीची धरितां कास । ती पोंचविते गरतीरास ।
सीधा मार्ग बेरीनागास । यात्रेकरूंसी नेतसे ॥ ६३ ॥
'पगडंडी' म्हणजे पायवाट । जेथूनि जाण्या पडती कष्ट ।
परी धरूनियां धाष्टर्य । कांहीं जाती या मार्गें ॥ ६४ ॥
आम्हीं बेरीनागमार्ग सोडिला । पगडंडीचा आश्रय केला ।
याचि मार्गें गरतीराला । जावें मुक्कामा म्हणोनि ॥ ६५ ॥
एक गिरिशिखर गांठावें । तंव दुसरें लागे चढावें ।
ऐसें आधीं असतें ठावें । तरी न येतों या मार्गें ॥ ६६ ॥
पांच शिखरें चढूनि आलों । हिमाद्रीच्या माथां ठाकलों ।
आसंमंतात् पाहों लागलों । तंव शोभा दिसे अनुपम ॥ ६७ ॥
"पिता पितामह प्रपितामह" नामें । शिखरां दिधलीं विनोदानें ।
आठवितां प्रसंग मनें । पुलकित होतें सर्वांग ॥ ६८ ॥
होतां गरतीराभिमुख । चहाचे मळे दिसती अनेक ।
जे देखतां महासुख । चहाभक्तां होतसे ॥ ६९ ॥
पाताळ-भुवनेश्वर खंडनाथ । हीं स्थानें सुविख्यात ।
ज्या पहाडीं विराजत । ते दिसती येथूनी ॥ ७० ॥
गरतीरीं जळाचें दुर्भिक्ष । होती यात्रेकरूंसी क्लेश ।
क्रमूनियां अर्धकोस । पानीय आणावें लागतसे ॥ ७१ ॥
गरतीरा आधीं एक मैल । होता पाण्याचा सुकाळ ।
तेथें करूनियां आंघोळ । नित्यक्रम उरकिला ॥ ७२ ॥
तेथें तांडा पहाडी पोरांचा । आम्हां बघण्या जमला साचा ।
वर्षाव करूनि प्रश्नांचा । बेजार केलें आम्हांसी ॥ ७३ ॥
माथां दिननाथ आला । तंव पातलों गरतीराला ।
वृक्षच्छायेचा आश्रय केला । विश्राम व्हावा म्हणूनियां ॥७४॥
मार्गाच्या दोन्ही बाजूंस । होतीं दुकानें, परि त्रास ।
एके ठायीं उतरता सर्वांस । यास्तव केली बिऱ्हाडें वेगळीं॥७५॥

सायंकाळ झालियावर । जलकुंड होतें दूर ।
तेथें जाऊनियां सत्वर । संध्यावंदन आरंभिलें ।। ७६ ।।
आम्हांसमोर मेघमंडलांत । हिमशृंगें डोकावत ।
तंव आकाश झालें मेघावृत । दाटे अंधार चोहोंकडे ।। ७७ ।।
प्रभा त्यांची दिसे आरक्त । जणूं बालार्कचि नभीं उगवत ।
पंच-शूली नन्दादेवी प्रख्यात । नामें असतीं तयांची ॥ ७८ ॥
सायंसंध्या उरकिली । परी पर्जन्यें झोड उठविली ।
निवास-सदनें गांठिलीं । महाप्रयासें सर्वांनीं ॥ ७९ ॥
मेघवृंदें गडगडती । आंधारें दशदिशा कोंदाटती ।
सवेंचि विद्युल्लता तळपती । उपजे धास्ती प्राणिगणां ॥ ८० ॥
हिमनगाच्या दऱ्यांतून । गेला मेघध्वनि दुमदुमून ।
हादरूं लागे जमीन । आणि हृदय् आमुचें तैसेंचि ॥ ८१ ॥
मध्यरात्र समय पातला । आणि मुसळधार पर्जन्य सुरू झाला ।
गमे रुद्रस्वरूपाला । धारण केलें जगदीशें ॥ ८२ ॥
होतांचि प्रातःकाळ । निर्मळ झालें नभस्तल ।
गांठण्या पडाव ' थल ' । सोडिलें आम्हीं गरतीरा ॥ ८३ ॥
पाउलें चालतां निसटती । सर्वही मार्गीं आपटती ।
पाहूनि एकमेकां हांसती । मणी एका माळेचे ॥ ८४ ॥
सोडोनियां गरतीर । गांठिलें रामगंगातीर ।
जेथें पडाव मनोहर । थल नामें विराजे ॥ ८५ ॥
उतरण्या उत्तम स्थळ । खाण्या मिळती केळीं रसाळ ।
तैसेचि पक्वान्नही विपुल । चित्त सुखावें सर्वांचें ॥ ८६ ॥
आकण्ठ जाहलें भोजन । वाजले दोन प्रहरींचे तीन ।
" भवति न भवति " होऊन । सोडिलें थल सर्वांनीं ॥ ८७ ॥
रामगंगा झूला ओलांडून । दोन फर्लांग अंतरावरून ।
श्रीशंकरा केलें नमन । ' एक हाती ' मंदिरीं विलसे जो ॥८८॥
पुढें पांच मैल खडी चढण । चढतां झाला जीव हैराण ।
तृषोद्रेकें व्याकुळ प्राण । वारंवार होतसे ।। ८९ ।।

कृपा करी जगदीश्वर । ठायीं ठायीं जल निर्झर ।
निर्मूनियां चैतन्यसंचार । आमुच्या आंगीं करीतसे ॥ ९० ॥
संपतां पांच मैल चढण । पुढें लागलें जंगल गहन ।
परी एकचि समाधान । मार्ग असे सपाटीचा ॥ ९१ ॥
निष्कामभावें आपुलें कार्य । करूनि अस्ता गेला सूर्य ।
मग अंधकार हातपाय । पसरूं लागे हळू हळू ॥ ९२ ॥
दूर राहिलें डिडिहाट । मार्गीं जळवांचा सुळसुळाट ।
पुढें जाणें दुर्घट । जाहलें आम्हां सर्वांचें ॥ ९३ ॥
" इंद्रियग्रामोनि निगाला । आस्थेचिया वाटा लागला ।
आत्मसिद्धीचिया पुडिला । नगरा यावया ॥ ९४ ॥
तंव आत्मसिद्धि न ठकेचि । आणि मागुतें न येववेचि ।
ऐसा अस्तु गेला माझारींचि । आयुष्यभानु[१] " ॥ ९५ ॥
हीं ज्ञानेशवचनें सुमधुर । उभीं राहिलीं डोळ्यासमोर ।
पेंचप्रसंग दुर्धर । सोडवणें आतां कवणेपरी ॥ ९६ ॥
पुढें डिडिहाटा न जाववेंचि । मागुतें थलां न येववेंचि ।
दोलायमान आमची । जाहली मनःस्थिति तेधवां ॥ ९७ ॥
तंव ज्ञानसिंग नामें सज्जन । आम्हां विचारमग्न देखून ।
म्हणे येशूभक्ताचें सदन । जवळी असे येथूनिया ॥ ९८ ॥
आतां संकोच सोडूनि द्यावा । त्या सदनाचा आश्रय करावा ।
यावीण मार्ग बरवा । अन्य न दिसे मजलागीं ॥ ९९ ॥
आम्हीं कैलासाचे कापडी । ऐकतां ज्ञानसिंग हात जोडी ।
म्हणे विघ्नें घडोघडीं । भेडसावितील तुम्हातें ॥ १०० ॥
" उधर डाकू मिलता है । गला काटा जाता है ।
अदमीकूं जहर लगता है " । वदे साभिनय ज्ञानसिंग ॥१०१॥
हिंमतसिंग ज्याचें नांव । तेणें वसतीस दिला ठाव ।
अन्यधर्मी परी आतिथ्यभाव । निष्कापट्यें दर्शविला ॥ १०२॥

[१] ज्ञानेश्वरी अ. ६-४३२-३३.

मिशनऱ्याच्या बंगल्यांत । झोंप घेऊनियां निवांत ।
पहाटे झालों मार्गस्थ । "अस्कोटनगरा" यावया ॥ १०३ ॥
डिडीहाट सोडल्यावर । जळवा भेटती अपार ।
पदसंलग्न होऊनि भराभर । रक्त काढिती बाहेरी ॥ १०४ ॥
जरी पाया चिकटती । परी कोणां कळूं न देती ।
रक्त देखतां दाविती । अस्तित्व आपुलें प्राणियां ॥ १०५ ॥
मानव-शरीरीं रोंवून । जळूं ठेवी आपुलें वदन ।
आकण्ठ रक्त प्राशिल्यावीण । न सोडी मानवा कदापिही ॥ १०६ ॥
बळें ओढितां तियेसी । तुटेल आपुल्या शरीरेसी ।
परि रक्तप्राशन हव्यासासी । सांडू नेणे सर्वथा ॥ १०७ ॥
दिसे प्राणी चिमुकला । परी मानवा भारी झाला ।
भगवंत आपुली अगाध लीला । दावी आम्हां पदोपदीं ॥ १०८ ॥
मार्गीं लागला उतार । म्हणूनि चालणें झालें सुकर ।
दिसों लागलें अस्कोटनगर । वृक्षसंमर्दामाझारीं ॥ १०९ ॥
भव्य आणि प्रशस्त । होती धर्मशाळा तेथ ।
देखतांचि हर्षपरिप्लुत । जाहलें चित्त सर्वांचें ॥ ११० ॥
सेवानिवृत्त 'कमिशनर' । नामें खरगसिंह महशूर ।
त्यांसी भेटूनि सविस्तर । यात्राक्रम निवेदिला ॥ १११ ॥
अनेकवेळां कैलासासी । जाऊनि येतां आम्हांसी ।
खरगसिंह वदे निश्चयेसी । सोडा मानस-परिक्रमा ॥ ११२ ॥
तेथें 'खत्रा' असे बहूत । किमर्थ घालितां जीव धोक्यांत ।
ऐकूनि बोल अनुभवयुक्त । सोडिला नाद परिक्रमेचा ॥ ११३ ॥
येथें असे देवीमंदीर । तैसाचि राहतो जमीनदार ।
पहाडांमाजीं अस्कोटनगर । मोठें आम्हां गमतसें ॥ ११४ ॥
सोडूनियां अस्कोट । धरिली बलवाकोटाची वाट ।
आरंभींच उतार विकट । उतरणें लागे आम्हांसी ॥ ११५ ॥
उतार सर्वही संपला । मग गौरीगंगापूल लागला ।
एक मार्ग जोहाराला । जात असे येथूनि ॥ ११६ ॥

चांदेकर पुढें गेले । आणि जोहार-मार्गा लागले ।
पायपिटी करून मागें आले।म्हणती चुकलों वाट आज मी॥११७॥
गौरीगंगेच्या तीरावर । होते कढीनिंब वृक्ष अपार ।
पानें तोडूनि बरोबर । घेतली वरान्नाकारणें ॥ ११८ ॥
काली-गौरी गंगासंगम । 'झाँझिबी' क्षेत्रीं झाला जाण ।
त्यासी करूनियां वंदन । बलवाकोटीं पातलों ॥ ११९ ॥
महंमदानुयायाचें दुकानीं । सामान लाविलें सर्वांनीं ।
परी स्थल-संकोच पाहूनि । होती कष्टी मनामाजीं ॥ १२० ॥
झोंपडीमाजीं पाकनिष्पत्ति । कापरेकर जेव्हां करिती ।
कुक्कुटसमुदाय निर्भयचित्तीं । नाचती त्यांचेसमोर ॥ १२१ ॥
" अहो हे गांवठी हंस " । कापरेकर म्हणती आम्हांस ।
निजविनोदप्रियत्व प्रत्ययास । आणिती आमुच्या प्रतिदिनीं ॥
दहा हातावरी कालीगंगा । वाहितसे धांगडधिंगा ।
थैमान तिचें पाहूनि अंगा । कांपरें सुटे धीराच्याही ॥ १२३ ॥
लिपुखिंडीं उगम पावली । अकांडतांडव करीत चालली ।
मज गमे माता काली । धरी रूप गंगेचें ॥ १२४ ॥
पुढें धारचुल्यापर्यंत । सपाट मैदान लागत ।
कालीगंगा दूर वाहत । दिसती शेतें मक्याचीं ॥ १२५ ॥
पूर्वीं नाकोरीचट्टीहून । जैं केलें उत्तरकाशीस गमन ।
त्या वाटेची आठवण । करून देतसे मार्ग हा ॥ १२६ ॥
धारचुल्याचा पोष्टमास्तर । तोलाराम नामें साचार ।
भेटतां म्हणे तुमची "मनीऑर्डर"। पत्रें आलीं आतांच ॥१२७॥
"मनीऑर्डर" स्वीकारिली । आणि पत्रांचीं उत्तरें धाडिलीं ।
लगबग मग केली । शोधण्या निवाससदन येथींचें ॥१२८॥
धन्य धन्य ते दाण्डेकर[1] । जिहीं डोकें लढवूनि अपार ।
आमुचें पुढें जाणें सुकर । केलें निश्चिंत करूनि ॥ १२९ ॥

---

१ श्रीयुत चिंतामण लक्ष्मण दाण्डेकर.

चार फर्लांग पोष्टापासून । होते दुकानदाराचें मकान ।
सुखदेव ज्याचें अभिधान । श्रीकृष्णपंताचा मित्र जो ॥१३०॥
तेणें घराचा दुसरा मजला । उतरण्या आम्हां दिधला ।
हातपाय पसरण्याला । जागा मिळाली प्रशस्त ॥ १३१ ॥
अतिथीस दिली ओसरी । मग तो हातपाय पसरी ।
ही म्हण कृतींत खरी । उतरविली ये ठायीं ॥ १३२ ॥
परी अतिथि म्हणून घरीं येणें । मग आपणचि घरधनी बनणें ।
ऐसें कितीएक महानुभावांचे करणें । आम्हीं त्यागिलें सर्वथा॥
तीन हजार फूट उंचीवर । वसलें " धारचुलापुर " ।
म्हणूनि उन्हाळा फार । भासूं लागे ये ठायीं ॥ १३४ ॥
धारचुल्याच्या सभोंवतीं । हिमाचलाचीं चार शिखरें असती ।
म्हणूनि धारचुला ऐसी ख्याति । पावलें असें हें स्थान ॥
गोंधळी, हरिभाऊ नाटेकर । चांदेकर आणि क्षीरसागर ।
जाऊनियां इहीं गंगेवर । स्नान केलें यथेच्छ ॥ १३६ ॥
स्नानें श्रमापनोद झाला । अभिनव उत्साह अंगीं भरला ।
नित्याविधि उरकिला । कालीगंगा तटाकीं ॥ १३७ ॥
घनघोर गर्जना करित । काली चालली पुढें वाहत ।
लाटावरी लाटा उसळत । पाहतां दृश्य धाक वाटे ॥ १३८ ॥
अद्वैताश्रम मायावती । येथील दोन आम्हां यति ।
भेटतां म्हणती कैलासाप्रति । जाऊं आतां सांगातें ॥ १३९ ॥
एक प्रेमात्मानंद । दुसरे ते भवेशानंद ।
वाटे आतां सत्समागमानंद । लुटण्या वेळ फावली पैं ॥१४०॥
लोहागडचे गोसावी दोन । भेटले आम्हांलागून ।
तेही करिती कैलासा गमन । भारी कष्ट सोसूनियां ॥ १४१ ॥
ब्रिटिश राज्य ऐलतीरीं । नेपाळ राज्य पैलतीरीं ।
कालीगंगा विभाग करी । आपुल्या अंगें राज्यांचा ॥ १४२॥
कालीवर न बांधवे झूला । पूल बनविती जाड दोराला ।
परस्परराज्यीं गमनागमनाला । करिती लोक येथींचे ॥ १४३ ॥

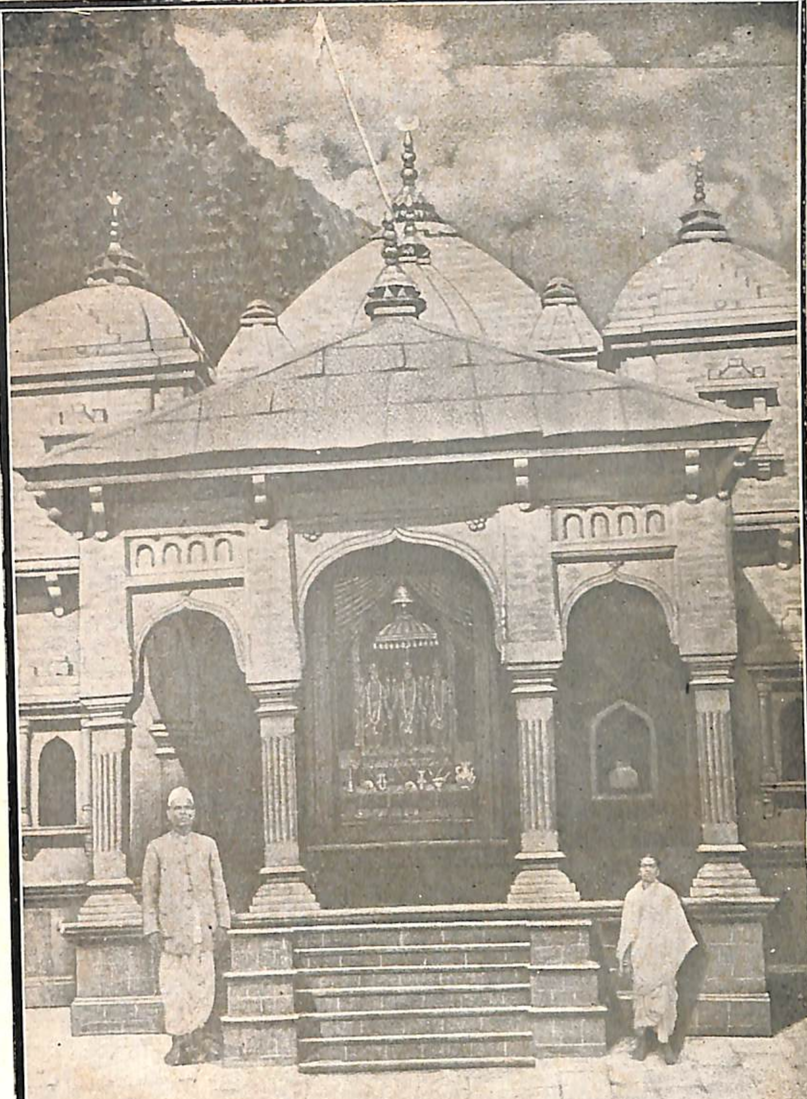
उभयतीरीं खांब रोविती । त्यासी जाड दोर बांधिती ।
माकडाप्रमाणें दोरा धरिती । मग उल्लंघिती कालीतें ॥ १४४ ॥
जीवावरील कसरत । करिती येथींचें लोक नित्य ।
अभ्यासासी दुष्कर कृत्य । नसे सर्वथा कांहींही ॥ १४५ ॥
आतां असो अभ्यासवर्णन । पुढें वाढेल मार्गाचें काठिण्य ।
जलप्रपाताखालून । जावें लागेल आम्हांसी ॥ १४६ ॥
गिरिशिखरांहूनि गडगडत । धोंडे येतील मार्गांत ।
श्रोते प्रेमें परिसोत । चतुर्थाध्यायीं प्रसंग तो ॥ १४७ ॥

॥ इति श्रीकालीगंगादर्शनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥

अध्याय ४ था

जयजय सर्वसुखाराम । जयजय सर्वापद्विराम ।
तुझी लीला गहन परम । नाकळे मतीसी कोणाच्या ॥ १ ॥
गाठूं जातां इष्ट ध्येय । नाना विघ्नांचे समुदाय ।
उपजोनि करिती अंतराय । मार्गामाजी साधकाच्या ॥ २ ॥
शिवीं जे जाहले बद्धसौहृद । त्यांसी विघ्नें न होती तापद ।
ते विघ्नवृंदमस्तकीं पद । ठेविती होतां शिवकृपा ॥ ३ ॥
पुढें जाण्या धारचुल्याहून । वाढे मार्गाचें काठिण्य ।
चालतां पदोपदीं प्राण । कंठीं आमुच्या येतसे ॥ ४ ॥
जंव जंव वाढे मार्ग काठिण्य । तंव तंव हिमनग हृदय उकलून ।
दावी आपुली शोभा पूर्ण । अदृष्टपूर्व ये लोकीं ॥ ५ ॥
कोठें उपगंगा मार्गीं । भेटी देती आम्हांलागीं ।
स्वकीय जलसमृद्धि वेगीं । अर्पण करिती कालींत ॥ ६ ॥
कड्यावरून जलप्रपात । धांव घेती उड्या मारीत ।
शेखीं स्वदेह विसर्जन करित । प्रवाहांत कालीच्या ॥ ७ ॥
कालीगंगेच्या आंगा दोन्ही । दिसती हिमनगशृंगश्रेणी ।
थवकत थबकत शोभा पाहुनी । चित्त विस्मित होतसें ॥ ८ ॥

1935

श्री गंगोत्तरी मंदीर व मूर्ति–यमुना.गंगा.सरस्वती.
ज्येष्ठ शुद्ध २ सोमवार शके १८५७ (ता. ३।६।१९३५)

कोठें पहाडावर मनोहर तीं । पहाडी लोकांचीं घरें दिसती ।
अत्युच्चस्थानीं गाई चरती । सांडूनि भीति पडण्याची ॥ ९ ॥
धारचुल्याहून पडाव " खेला " । चढ चढूनियां गांठिला ।
मुक्काम अर्ध दिवस केला । उंचावरती हें स्थान ॥ १० ॥
येथून पडाव पुढचा " सुसा " । दिसे होता पूर्ण आलासा ।
परि जातां तेथें महत्क्लेशा । पात्र झाले सर्वहि ॥ ११ ॥
लागे उतार खेल्याहून । झालें धवलगंगा-दर्शन ।
निघाली " डारमा " खिंडींतून । भेटण्या कालीगंगेसी ॥ १२ ॥
धवलगंगेवरचा पूल । होता जीर्णकाष्ठांचा केवळ ।
डगडग हाले ठेवितां पाऊल । शंका वाटे तुटण्याची ॥ १३ ॥
पूर्वीं कैलासदर्शनलोलमानस । होऊन सोशिले नाना क्लेश ।
मग धवलगंगेच्या तीरास । आले कांहीं यात्रेकरू ॥ १४ ॥
धवलगंगा निजवेग-प्रौढी । दावून येथींचा पूल मोडी ।
तैं गांठण्या पैलथडी । झालें अशक्य त्या सर्वां ॥ १५ ॥
मग खिन्न जाहले मनीं । परतले स्वगृहालागोनि ।
निजललाटलिखित कोणी । अन्यथा न करूं शकेचि ॥ १६ ॥
आमुचें दैव बलवत्तर । जाहलों धवलगंगापार ।
कृपा करी आमुच्यावर । पिनाकपाणि पदोपदीं ॥ १७ ॥
येथून चार मैल खडी चढण । " पंगू " जिचें नामाभिधान ।
चढतां आणी पंगूपण । यथार्थ नाम भासतसें ॥ १८ ॥
पुढें लागे " पंगू " ग्राम । जो भोटियांचें वसतिस्थान ।
येथून पुनश्च खडी चढण । " सूसा " पडाव येई तों ॥१९॥
गवताच्या झोंपडींत । मिळाला आश्रय सुसागांवांत ।
भूमि होती दलदलीत । येती मुंग्या पायासीं ॥ २० ॥
नळावरती जातां स्नाना । करिती माशा घोंघाणा ।
किळस वाटे अत्यंत मना । परी अन्योपाय नसेचि ॥ २१ ॥
घागरीवरती घागरी । घेऊन येती भोटिया नारी ।
पाण्यालागीं लाविती बारी । भांडूं लागती आपसांत ॥ २२ ॥

भोटज्ञातिभूषण । पटवारी खुशालसिंग सज्जन ।
आमुच्या सन्निध येऊन । वार्ता करी मनसोक्त ॥ २३ ॥
म्हणे, मी जाऊन दक्षिणदेशीं । देखिलें आळंदी देहूसी ।
तैसाचि पंढरपुरनिवासी । पाहिला पांडुरंग तुमचा तो ॥२४॥
असो, येथून तीन मैल दूर । श्रीशारदाश्रम मनोहर ।
सोडूनियां बंगलूर । आला तापसी ये ठायीं ॥ २५ ॥
नारायणस्वामी ज्याचें नांव । जिंकूनियां संगदोष सर्व ।
भगवत्प्राप्तीची धरून हांव । करी तपस्या त्या आश्रमीं ॥ २६ ॥
साधकें असावें उदास । तोडावे सर्व ममतापाश ।
सोसावे शीतोष्णादि क्लेश । तैंचि परेश आतुडे तो ॥ २७ ॥
भगवत्प्राप्तिसाधनीं । तितिक्षा साधन अग्रणी ।
ऐसें बाहू उभारोनि । सांगती श्रीमच्छंकराचार्य ॥ २८ ॥
विघ्नें दैविक भौतिक । न ठरती तितिक्षेसन्मुख ।
स्वाराज्यलक्ष्मीसुख । साधका मिळे तितिक्षेनें ॥ २९ ॥
तितिक्षेसम नाहीं साधन । साधकांचें हें परम धन ।
अमृतत्वपदीं आरोहण । करी तितिक्षु निश्चयें ॥ ३० ॥
नारायणस्वामी तितिक्षु भला । जातसे प्रतिवर्षी कैलासाला ।
भेटूनियां गिरिजाधवाला । करी साधन निजाश्रमीं ॥ ३१ ॥
कैलासयात्रेमाजी धूर्जटि । आमुचीहि पाही कसोटी ।
अंगीं तितिक्षा नसतां मोठी । सोडावी गोठी यात्रेची ॥३२॥
मंडळी सुशाहूनि निघाली । सायंकाळीं शिरख्यास आली ।
उतरण्यां जागा मिळाली । शाळेमाजीं मुलांच्या ॥ ३३ ॥
मेहेंदळे ज्वराभिभूत । जाहले होते सुस्थांत ।
कृपा करितां प्रमथनाथ । आले नेटें आम्हांसवें ॥ ३४ ॥
शाळेनजीक गोमुखांतून । धो धो वाहती जलप्रवाह दोन ।
किंचिदपि जलदैन्य । भासलें नाहीं ह्या ग्रामीं ॥ ३५ ॥
शिरख्यापासून थोडें दूर । भांग गांज्याचीं झाडें अपार ।
भेटती, पाहतां हर्षनिर्भर । गांजकस होताती ॥ ३६ ॥

सर्वेंचि लागे अरण्य निबिड । दबकत दबकत गांठिली कड ।
जेथूनि चालतां भेड । उभ्याचि प्राण सांडिती ॥ ३७ ॥
पडतां जंगलाबाहेरी । जाहली प्रकाशाची उजरी ।
मग "बोंग" नदीमाझारीं । स्नानादिक उरकिलें ॥ ३८ ॥
गिरिशृंगांहून गडगडत । धोंडे येती मार्गांत ।
जणूं स्वर्गपहाडावरून कोसळत । क्षीणपुण्य जीवात्मे ॥३९॥
पुढें पडाव असे "जिप्ती" । परी मार्गीं विघ्नें येती ।
ग्रंथीं लिहिल्याची प्रचीति । पूर्ण येऊं लागतसे ॥ ४० ॥
'उप्परसें आता है पत्थर । भागो यहांसे सत्वर ।'
ऐसें सांगूनि एक पहाडी नर । आम्हांपुढें पळतसे ॥ ४१ ॥
आप्तवाक्य प्रमाण मानून । आम्ही केलें त्याचें अनुसरण ।
करूनियां पलायन । जिप्ती पडाव गांठिला ॥ ४२ ॥
" यः पलायति स जीवति " । ह्या वचनाची घेतली प्रचीति ।
पळूनियां जीवित हातीं । आणिलें ऐसें वाटतसे ॥ ४३ ॥
अरुंद गिरिपठारावर । वसला जिप्ती पडाव सुंदर ।
येथूनि दृश्य मनोहर । हिमाद्रीचें दिसतसे ॥ ४४ ॥
मातेपासून चुकलें बाळ । जीवीं जैसी करी तळमळ ।
तैसीच आम्हां हळहळ । वाटे काली विरहानें ॥ ४५ ॥
खेल्यानंतर गुप्त जाहली । जिप्तीपाशीं पुनः प्रकटली ।
दर्शन देतां काली माउली । आनंदलें चित्त आमुचें ॥ ४६ ॥
सिंहिणीच्या शावकासी । तिजपासून भीति नसे जैसी ।
काली माता आम्हां तैसी । भासतसे सर्वथा ॥ ४७ ॥
काली आमुची प्रेमळ माता । आम्हीं तिचीं बाळें तत्वतां ।
तिजपासूनि भय वार्ता । किमर्थ आम्ही अपेक्षावी ॥ ४८ ॥
वरिवरी पाहतां उग्र दिसे । अंतरीं वात्सल्यें भरली असे ।
मातेपरी रक्षितसे । काली आम्हां यात्रेंत ॥ ४९ ॥
जिप्तीनंतर 'मालपा' पडाव । गांठण्या चंग बांधिती सर्व ।
साहाकारी सदाशिव । होतसे आम्हांसी ॥ ५० ॥

दोन मैल मार्गक्रमण । करितां दिसे कडा भीषण ।
गलितधैर्यान्तःकरण । जाहले सर्वही तेधवां ॥ ५१ ॥
तुटक्या कड्याच्या कांठावर । उभे राहूनि सभोंवार ।
पाहतां डोळ्या चक्कर । तात्कालचि येतसे ॥ ५२ ॥
तीस फूट अंतरापर्यंत तुटोनि गेला मार्ग येथ ।
कालीगंगा खोल वाहत । दोन हजार फुटावरी ॥ ५३ ॥
तुटक्या कड्यावरून । चालूं केलें मार्गक्रमण ।
खाचा खाचांत चवडे रोंवून । कठिण मार्ग उल्लंघिला ॥५४॥
दैववशें पाय निसटतां । कालीगंगा खरस्रोता ।
आपुल्या उदरीं ठाव तत्वतां । यात्रेकरूसी देतसे ॥ ५५ ॥
पार पडतां या दिव्यांतून । तंव दुसरें दत्त म्हणून ।
ठाकलें आम्हांपुढें येऊन । पाहण्या कसोटी आमुची ॥ ५६ ॥
आगींतून निघाला । आणि फुपाट्यामाजी पडला ।
प्राणी संकटमुक्त झाला । म्हणतां नये कदापि ॥ ५७ ॥
एका संकटांतून बाहेर पडावें । आणि जरा हायसें वाटावें ।
तंव दुसऱ्यासी तोंड द्यावें । आम्हांलागीं लागतसे ॥ ५८ ॥
उंच कड्यावरूनि जलप्रपात । धांव घेती आमुच्या मार्गांत ।
त्याखालून दुरापास्त । चालणें आम्हां गमतसें ॥ ५९ ॥
गुढघ्या इतुक्या पाण्यामधून । जावें लागलें धबधब्याखालून ।
पदोपदीं मृत्युक्षण । जवळी आला भासतसें ॥ ६० ॥
जलामाजी निसटतां पाय । सोकलावी जीवावरी हाय ।
अनंतधामाचा ठाव । देह त्यजूनि गांठावा ॥ ६१ ॥
मस्तकावरी जलधारा । करिती जोराचा मारा ।
हृदयीं उपजे दरारा । भयानक नादें कालीच्या ॥ ६२ ॥
कपडे सर्व भिजून गेलें । सर्वांग आर्द्र झालें ।
हुडहुडी भरून सुरूं केलें । आक्रमण मार्गाचें ॥ ६३ ॥
दोन धबधब्यांखालून । सुखरूप निसटलों सर्वजण ।
ही शंभूची कृपा पूर्ण । नसे संदेह यामाजीं ॥ ६४ ॥

"निजांग" नामें विख्यात । देखिला प्रचंड जल-प्रपात ।
मेघगंभीर गर्जना करीत । निघाला काली भेटीसी ॥ ६५ ॥
उंचीहून पांचशें फूट । धबधबा हा उडी घेत ।
घोर शब्दें निनादित । होती दऱ्या हिमाद्रीच्या ॥ ६६ ॥
धबधब्याचे अनंत तुषार । उडत होते लांबवर ।
कापसाची पिंजण थोर । गमे चालली ये ठायीं ॥ ६७ ॥
"माल्प्या"माजी एक सदन । केवळ पशूंचें निवासस्थान ।
तेथें बळेंचि समाधान- । वृत्ति ठेवून राहिलों ॥ ६८ ॥
येथें शरच्चंद्रश्वेतोपनदी । कालीमाजीं घेतसे समाधि ।
पाय निसटतां तियेमधीं । आपणासवें नेतसे ॥ ६९ ॥
करितां "बुधी"स प्रयाण । घडलें धबधब्याखालीं स्नान ।
अरुंद निसरड्या मार्गावरून । जावें लागलें आम्हांसी ॥ ७० ॥
राहिलें दोन मैल अंतर । तंव बुधीग्राम दिसे सुंदर ।
परी जवळ जातां वीट थोर । वाटे राहण्या ह्या ग्रामीं ॥ ७१ ॥
बुधीमाजीं विद्यामंदिर । उतरण्या देई शाळामास्तर ।
पाणी आणण्या बहुत दूर । जावें लागलें येथूनि ॥ ७२ ॥
अशुभसूचक ढबढब ध्वनि । आदळत आला आमुच्या कानीं ।
ग्रामवासी सर्व मिळोनि । करिते जाहले कोलाहल ॥ ७३ ॥
बुधीगांवचा भोटिया एक । विसर्जूनि देह पांचभौतिक ।
परलोकींचा जाहला पथिक । "कालापाणी" पडावीं ॥ ७४ ॥
त्याच्या उत्तरक्रियेचा दिन । साजरा करण्या जमले जन ।
वृषभश्रृंगा फडकें बांधून । शेंदूर फासिती कपाळावर ॥ ७५ ॥
घेऊनियां दांडकीं हातीं । निर्दयपणें पशूसी मारिती ।
होहो होहो करित पळविती । पहाडामाजीं तो बैल ॥ ७६ ॥
दिसेनासा झालिया वृष । ग्रामा परतले ते सावकाश ।
शुद्ध मानिती आपणांस । मुंडन स्नान करूनियां ॥ ७७ ॥
पशूची खांडोळी करून । मांस भक्षिती तिबेटी हूण ।
ऐसें करिती निवेदन । ग्रामवासी येथींचें ॥ ७८ ॥

या प्रथेसी " ध्रुङ्ग " म्हणती । ऐकता आंगीं शहारे येती ।
दावीं यांना आर्य-संस्कृति । कैलासनाथा, मृड, शंभो ॥ ७९ ॥
तीन मैल खडी चढण । लागली आम्हां बुधीपासून ।
पाय निसटती क्षणोक्षण । पर्जन्यप्रभावें रात्रीच्या ॥ ८० ॥
वर येतां कष्टें चढून । लागलें विशाल मैदान ।
भूमि दिसे हरितवर्ण । निरुपम शोभा येथींची ॥ ८१ ॥
हिरवेगार तृणांकुर । आच्छादिती हें पठार ।
चित्रविचित्र पुष्पसंभार । शोभा वाढवी येथींची ॥ ८२ ॥
गालिच्या हिरव्या रंगाचा । गमे पसरला मखमलीचा ।
घमघमाट सुगंधाचा । सुटला होतां ये ठायीं ॥ ८३ ॥
गगनभेदी पर्वतश्रेणी । दिसों लागल्या चोहोंकडुनी ।
देवदार चीडवृक्षांनीं । गजबजला दिसे पायथा ॥ ८४ ॥
जणूं स्वर्गी कंटाळोनि । आलें नंदनवन ये स्थानीं ।
प्रकृतिदेवी साज चढवूनि । स्वागत करी शिवभक्तांचें ॥८५॥
मूर्तिरहित छोटें मंदिर । होतें एक या पठारावर ।
मानूनि श्रीहनुमन्मंदिर । घातलें लोटांगण तयासी ॥ ८६ ॥
येथील मनोरम शोभा लुटून । केलें गर्ब्यांगा प्रयाण ।
इतस्ततः हिमदर्शन । झालें आम्हां भूमीवरी ॥ ८७ ॥
धिप्पाड आणि काळाकभिन्न । पुरुष एक आम्हां वंदन ।
करूनि 'कीचखंबा' नामाभिधान । सांगतसे आपुलें ॥८८॥
वरिवरी पाहतां रानटी दिसे । परी अंतरीं सुसंस्कृत असे ।
विनयशील वृत्ति भासे । करितां भाषण त्यासवें ॥ ८९ ॥
मायावतीच्या स्वामीद्वयासी । म्हणे चाललों आणण्यासी ।
तुम्हीं आम्हीं कैलासासीं । जाऊं आतां सांगातें ॥ ९० ॥
असो, भोटिया व्यापारी नन्दाराम । तडक गांठिलें त्याचें धाम ।
पुसोनियां आम्हां क्षेम । देतसे पत्रें आमुचीं ॥ ९१ ॥
सर्वोंचि आम्हांसमवेत । येऊन डाक बंगला प्रशस्तः ।
दाविला, म्हणे निवास येथ । करा आतां आनंदें ॥ ९२ ॥

ब्रिटिश हद्दींतील चरम । असें गर्ब्यांग हें ग्राम ।
डाकघराची सोय उत्तम । येथूनि पुढें नसेचि ॥ ९३ ॥
सागराच्या सपाटीपासून । साडेदहा हजार फूट उंचस्थान ।
थंडीचें तीक्ष्णपण । भासूं लागलें ये ठायीं ॥ ९४ ॥
शीतजलाचें निर्झर । गांवालगत असती सुंदर ।
काली एक मैल दूर । वाहे खोल येथूनी ॥ ९५ ॥
काली आणि टिंकर । या नद्यांचा मनोहर ।
संगम कांहीं अंतरावर । येथूनियां दिसतसे ॥ ९६ ॥
चीड भूर्ज देवदार- । वृक्षादिकांचे संभार ।
दिसोन येती सभोंवार । ह्या गर्ब्यांग ग्रामाच्या ॥ ९७ ॥
तिबेटी डाकूंचें भय दारुण । हें मागेंचि केलें कथन ।
म्हणूनि यात्रेकरू सर्व मिळून । येथून निघती कैलासा ॥९८॥
प्रवास करूनि चौदा दिवस । येऊन ठाकलों गर्ब्यांगास ।
यात्रेच्या द्वितीयभागास । झाला आरंभ येथूनि ॥ ९९ ॥
प्रत्यूहवर्जित येथवरी । आलों ज्यांच्या जीवावरी ।
त्या नेपाळ्यासी देऊनि मजुरी । धाडिले परत अल्मोड्या ॥
पोटासाठीं नाना कष्टजात । आले सोसूनि आम्हां समवेत ।
निरोप देतां सद्गदित । झालें अन्तःकरण आमुचें ॥ १०१ ॥
सडा माणूस कंपित-हृदय । होतो जेथें ठेवितां पाय ।
मणभर बोजा वाहून निर्भय- । चित्तें क्रमिती मार्ग हे ॥१०२॥
चार दिवसपर्यंत । झाला मुक्काम गर्ब्यांगांत ।
पाऊल ठेवण्या तिबेटात । सोत्कंठ झाले सर्वही ॥ १०३ ॥
येथूनि करितां पायीं प्रवास । होती महत्क्लेश शरीरास ।
यालागीं अश्व आणि खेंचरास । घ्यावे लागले आम्हांसवे ॥
बावीस खेंचरें वाहण्या सामान । बारा घोडे करण्या आरोहण ।
घेऊनि तिबेटा प्रयाण । आरंभिलें येथूनि ॥ १०५ ॥
आम्हांसी म्हणे नंदाराम । तुमच्या जवळील वस्त्रें गरम ।
शीत-निवारणक्षम । तिबेटीं न होतीं सर्वथा ॥ १०६ ॥

चुटके घ्यावे बरोबरी । तरीच शीत होईल दुरी ।
नाहींतरी क्लेश भारी । होतील तुम्हां थंडीचे ॥ १०७ ॥
लकडी, आटा, चावल । न मिळे मार्गीं यापुढील ।
येथूनी संग्रहीं बाळगाल । तरीच धडगत दिसे मला ॥ १०८ ॥
ऐकोनि नंदारामाचें वचन । घेतलें खाण्याचें सामान ।
राकेल डबा तोही पण । केला खरेदी येथूनी ॥ १०९ ॥
चुटके घेतले सर्वांनीं । सातूचें पीठ घेतले कोणी ।
कणिक, शर्करा, तूप कोणी । लगबगीनें खरेदिती ॥ ११० ॥
वरती नभोवितान । खालीं पृथ्वीचें आसन ।
यावीण आश्रयस्थान । नसे दुजें तिबेटीं ॥ १११ ॥
ना झोंपडी ना घर । नाहीं वृक्षच्छायेचा आधार ।
केवळ उघड्या मैदानावर । वसती करणें लागतसे ॥ ११२ ॥
तंबूमाजी एक मास । करणें लागे आम्हां वास ।
यालागीं तेही सर्वांस । घ्यावें लागले येथूनी ॥ ११३ ॥
घेतले सात अश्वरक्षक । तैसेंचि दोन पथदर्शक ।
जाण्या तिबेटी उत्सुक । जाहलें चित्त सर्वांचें ॥ ११४ ॥
"रंजन" आणि "गेलम" । असें वाटाड्यांचें नाम ।
चालविती आपुला हुकुम । अश्वरक्षकावरती जे ॥ ११५ ॥
दोच्छीं, दार्चिन, गोपूसिंग । डुर्वो, डुडुबो, जालजंग ।
अश्वरक्षक सातवा जंग । नामें जाणा ऐसीं हीं ॥ ११६ ॥
बैसतां डुडुबो झब्बूवर । भासे जणूं यमाजी भास्कर ।
मार्कंडेयाची तसबीर । नजरेपुढें येतसे ॥ ११७ ॥
पुनश्च मानसपरिक्रमा प्रश्न । धसास लाविती सर्वजण ।
शेवटीं सभा होऊन । निश्चित झाली परिक्रमा ॥ ११८ ॥
गर्ब्यांग सोडूनि तिबेटांत । जावया निघालों समस्त ।
तेचि कथा पंचमाध्यायांत । जनू वर्णी आनंदें ॥ ११९ ॥
धन्य धन्य तुम्हीं श्रोतेजन । श्रवणालागीं सादर पूर्ण ।
कैलासकथानुसंधान । तुमचें मोठें दिसतसें ॥ १२० ॥

श्रवणालागीं सादर । नसतां जरी तुम्ही थोर थोर ।
तरी कैलासगाथेचा विस्तार । होणें होतें अशक्य ॥ १२१ ॥

॥ इति हिमालयान्तर्भागसंचारो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥

अध्याय ५ वा

जयजय कैलाससिंहासनाधिष्ठित । जयजय दृढवैराग्यरत ।
जय दुर्गमस्थानावासासक्त । मोक्षदात्या जगद्गुरो ॥ १ ॥
तुझी करणी अति गहन । बैसलासी कैलासशिखरीं जाऊन ।
परी भक्तगण तेथेंही येऊन । ध्यानभंग करी तुझा ॥ २ ॥
सोडिलियावरी गर्ब्यांग ग्राम । लिपुखिंड लागेल परमदुर्गम ।
बहुविध दृश्यें देखतां परम । उपजेल आश्चर्य मनामाजी ॥३॥
भोजनोत्तर दोनप्रहरीं । सात जुलै रविवासरीं ।
कोणी बैसूनि अश्वावरी । कांहीं पायींच निघाले ॥ ४ ॥
खेंचर घोडे भारवाही । अग्रेसर होती लवलाहीं ।
त्यांचें अनुसरण सर्वही । संभ्रमानें करिती मग ॥ ५ ॥
कंठांमाजी अश्वांच्या । माळा शोभती घुंगुरांच्या ।
अविरत घुम्‌घुम् ध्वनि आमुच्या । कर्णपथीं आदळतसे ॥ ६ ॥
जयश्री मिळविण्या निघावें सैन्य । गमे तैसें आजिचें प्रयाण दृश्य ।
संसाररणामाजीं विजय । इच्छितों आम्हींही शिवकृपें ॥ ७ ॥
संपूर्ण यात्रा पायीं घडावी । ऐसी आस धरिली जीवीं ।
मूर्ति ध्याऊनियां शांभवी । निघालों पायीं अश्वासवें ॥ ८ ॥
उल्लंघोनि कालीपूल । केला प्रवास तीन मैल ।
गुलाबपुष्पांचा परिमल । घ्राणा सुखवी मार्गांत ॥ ९ ॥
वहाणा घालूनि पायांत । आलों गर्ब्यांगापर्यंत ।
येथूनि पुढील मार्गांत । केला आश्रय बुटाचा ॥ १० ॥
झाला तीन मैल प्रवास । आणि बूट लागला पायास ।
मग हातीं घेऊनियां त्यास । अनवाणीच निघालों ॥ ११ ॥

मार्ग होता खडकाळ । ठेंचा लागूनि रक्तबंबाळ ।
बोटें पायाचीं झालीं सकळ । होय प्राण कासावीस ॥ १२ ॥
तितिक्षेचे धडे देत । शिव नेई आपुल्या पदाप्रत ।
तितिक्षेवीण अमृतत्व । प्राप्त नोहे कोणासी ॥ १३ ॥
" बाबा, चणे लोखडाचे खावे । मग ब्रह्मपदीं नाचावे । "
ऐसें तुकोबा जीवेंभावें । साधकासी सांगती ॥ १४ ॥
लावितां तितिक्षेचा पाल्हाळ । श्रोते रागावती सकळ ।
तिबेटा जावया उतावीळ । झालें असें मन त्यांचें ॥ १५ ॥
असो, ठायीं ठायीं ढासळलेले । पहाड दृग्गोचर झाले ।
सायंसमयीं थडकले । सर्वही कालापाणीसी ॥ १६ ॥
रंजन, गेलम आणि मोतद्दार । तंबू उभारिती सत्वर ।
तंव आवाज काढूनि भूमीवर । लोळण घेतीं खेंचरें ॥ १७ ॥
मायावतीचे दोघे स्वामी । आधींच बैसले येऊनि ।
हातपाय लांबवूनी । करिती आराम तंबूंत ॥ १८ ॥
येथें पाण्याचे झरे असती । त्यासी कालीचा उगम म्हणती ।
भोटिये तेथ स्नान करिती । भक्तिभावें करूनियां ॥ १९ ॥
लिपुलेखीं कालीची उत्पत्ति । ऐसें कोणी निश्चयें प्रतिपादिती ।
मानूं प्रमाण दोघांप्रती । लभ्यांश नसे वादांत ॥ २० ॥
तंबूमधील कार्यक्रम । झाला सुरू कालापाणीपासून ।
होतां गर्व्यांगदर्शन । सरे आश्रय तंबूचा ॥ २१ ॥
एके ठायीं स्वयंपाक । झाला सर्वां मोदजनक ।
आतां येथून पृथक् पृथक् । झाली व्यवस्था पोटाची ॥ २२ ॥
तंबूसान्निध एक उपगंगा । कालीमाजी अर्पी स्वांगा ।
जिच्या जलाचा प्रताप अंगा । बाधीर्य आणि तात्काल ॥२३॥
पुढचें " सियांचम " स्थान । जेथें शुकशुकाटचि पूर्ण ।
रात्रीं हिमवर्षाव होऊन । गारठून गेले सर्वही ॥ २४ ॥
कालापाणी स्थान सुटलें । तव पहाड बोडके दिसूं लागले ।
वन्यवैभव विलया गेलें । येथून पुढें हिमाद्रीचें ॥ २५ ॥

परमहंसपरिव्राजकाचार्य । भासे जणूं हिमालय ।
सांडूनियां निजैश्वर्य । मुण्डित-मस्तक यति झाला ॥ २६ ॥
परमदुर्गम "लिपुखिंड" । चढतां होती कष्ट उदंड ।
वादळा घावें लागतें तोंड । विलंब करितां ये ठायीं ॥ २७ ॥
किती एका घेऱ्या येती । किती एक धापा टाकिती ।
किती एक मूर्च्छित होती । ऐसें महात्म्य खिंडीचें ॥ २८ ॥
किती एका वांत्या होती । कोणाचीं डोकीं दुखतीं ।
कोणी पंचत्वही पावती । उल्लंघितां ही खिंड ॥ २९ ॥
हिंदुस्थानची उत्तरभित्ति । ऐसी लिपुखिंडीची ख्याति ।
तेथूनि पुढें जाण्या गति । असे सर्वां तिबेटीं ॥ ३० ॥
वर्षांतूनि नऊमास । खिंडीमाजी बर्फाची रास
जमूनि, मार्ग तिबेटास । बंद होय जाण्याचा ॥ ३१ ॥
जोंवरी बर्फ वितुळेना । तोंवरी मार्ग मिळेना ।
बळेंचि जातां मरणा । सादर व्हावें बर्फांत ॥ ३२ ॥
जुलै ऑगष्ट सप्टेंबर । तीन मास हें तिबटद्वार ।
खुलें होतां येरझार । करिती लोक या मार्गें ॥ ३३ ॥
लिपुलेखीं वादळाचें भय थोर । हिमवर्षाव होय मध्याह्नोत्तर ।
यालागीं सकाळींच पार । व्हावें लागते येथूनी ॥ ३४ ॥
सोळा हजार आठशें फूट । उंचीवरी हा लिपुघाट ।
करूनियां छातीचा कोट । चढणें लागे ये ठायीं ॥ ३५ ॥
पादचारी वा घोडेस्वार । चला सर्वही बरोबर ।
ऐसा करूनियां विचार । सियांचम सोडिलें ॥ ३६ ॥
दाते, चितळे, कापरेकर । चांदेकर, क्षीरसागर ।
आणि सहावे ते नाटेकर । पायीं चढती खिंड ही ॥ ३७ ॥
ठायीं ठायीं बर्फावरून । आम्हीं चाललों पाय रोंवून ।
शरीर गेलें काकडून । असह्य शैत्यें येथींच्या ॥ ३८ ॥
झालियावरी सूर्योदय । आम्हीं खिंडींत ठेविला पाय ।
येथूनि लाधली सोय । जाण्या तिबेटा सर्वांसी ॥ ३९ ॥

उजवीकडे तिबेट प्रांत । डावीकडे आर्यावर्त ।
दोन्ही देशांचा सीमान्त । एकवटला लिपुखिंडीं ॥ ४० ॥
उत्तर दिशे दृष्टिपात । करितां उभें राहूनि खिंडींत ।
तंव लखलखाट अद्भुत । दिसों लागला तेजाचा ॥ ४१ ॥
"अहाहा, काय हें अदभुत दर्शन" । ऐसें मुखावाटे आलें वचन ।
वृत्ती गेल्या एकवटून । पाहतां कौतुक विधात्याचें ॥ ४२ ॥
बालरवीच्या असंख्य करें । तळपूं लागलीं हिमशिखरें ।
अन्तःकरण विस्मयभरें । उचंबळे क्षणोक्षणीं ॥ ४३ ॥
हिमधूसर शृंगमाला । चोहोंकडे दृग्गोचर झाल्या ।
दिशा सर्वही पुंजाळल्या । दिव्य प्रकाशें जयांच्या ॥ ४४ ॥
कट्टर नास्तिकशिरोमणि । पाहतां दृश्य येथींचें नयनीं ।
आस्तिक्यभावें लोटांगणीं । जाईल निश्चित जगदीशा ॥ ४५ ॥
गुर्लमान्धाता पर्वत । मनीं गमे ऐसा शोभत ।
लेइला जणूं रत्नजडित । सुवर्णमुकुट मस्तकावरी ॥ ४६ ॥
झाल्या घटी तीन अतिक्रांत । तंव आपुल्या अनुयायांसमवेत ।
नारायणस्वामी खिंडींत । गांठिती अकस्मात् आम्हांसी ॥४७॥
शब्दप्रयोग 'खिंडींत गांठिती' । भलताचि अर्थ उपजवी चित्तीं ।
परी तैसा अर्थ नव्हे निश्चिती । सांगणें नलगे विचक्षणां ॥४८॥
श्रीकैलासयात्रा करून । स्वामी आले परतून ।
सद्भावें त्यांसीं वंदन । केलें आम्हीं सर्वांनीं ॥ ४९ ॥
होऊन कुतूहलपूर्ण । कैलास मानस वर्तमान ।
पुसतां, स्वामी निवेदन । करिती वार्ता तेथींची ॥ ५० ॥
परस्परांचा कुशल संवाद । झाला तेथ मनमुराद ।
देती स्वामी शुभाशीर्वाद । प्रेमपूरित मानसें ॥ ५१ ॥
घेतां छायाचित्र खिंडींत । स्वामी झाले मार्गस्थ ।
निघती त्यांसवें निजभक्त । शारदाश्रमीं जावया ॥५२॥
आपुल्या बंधूस घेऊन । आला नन्दाराम पाठीमागून ।
तैसेचि ते स्वामी दोन । येऊन ठाकले खिंडींत ॥ ५३ ॥

घोड्यावरून उतरला । आणि नन्दाराम पायीं चालूं लागला ।
पाय अकस्मात् घसरला । बर्फावरून तयाचा ॥ ५४ ॥
तंव दीपचंदें चपळाई करून । धरिलें शेटजीस सांवरून ।
नाहीं तरी ओढवलें होतें मरण । कडेलोट होऊनियां ॥ ५५ ॥
चिंध्यांच्या पताका बहुत । खिंडींमाजी दिसोन येत ।
सोऽऽऽसो सोसो शब्द उच्चारित । वंदिती त्यासी तिबेटी ॥५६॥
कांहीं मंत्रही उच्चारिती । परी त्यांचा अर्थ तेचि जाणती ।
त्यांचें अनुकरण करण्या स्फूर्ति । मजलागीं होतसे ॥ ५७ ॥
प्रणाम करून मातृभूमीस । आम्हीं तिबेटीं केला पदन्यास ।
तीन मैल उतराईस । झाला आरंभ येथूनि ॥ ५८ ॥
पुढें बर्फ मागें बर्फ । खालीं बर्फ वरी बर्फ ।
जिकडे तिकडे बर्फचि बर्फ । आढळलें आम्हांसी ॥ ५९ ॥
षष्ठाध्यायीं कथा सुंदर । लोचनपथीं कैलास गिरिवर ।
येऊनि पूर्ण परिहार । होईल सर्व श्रमांचा ॥ ६० ॥
रोमहर्षण तो प्रसंग । द्या जी अवधान चांग ।
करूनियां नमन साष्टांग । श्रोतयां विनवी जनू हा ॥ ६१ ॥

॥ इति तिबेटप्रवेशोनाम पंचमोऽध्यायः ॥

अध्याय ६ वा

जयजय श्रवणमङ्गलनाम । जयजय परममङ्गलधाम ।
जयजय भक्ताभीष्टकल्पद्रुम । विश्वाद्या विश्वजनका ॥ १ ॥
तुझ्या पाठबळेंचि केवळ । तिबेटीं प्रवेशलों सकळ ।
आम्हीं तो अतिनिर्बळ । निर्बळाचें बळ तूंचि शिवा ॥ २ ॥
मंडळी बैसली घोड्यावरी । मी तंव झालों पादचारी ।
अशक्य जाहलें चालणें जरी । तरीच आश्रय घोड्याचा ॥ ३ ॥
दाते सत्याग्रह करिती । घोड्यावरी बसा म्हणती ।
न बसतां घोड्यावरती । करूं मुक्काम येथेंच ॥ ४ ॥
मानून त्यांचें वचन । मग केलें अश्वारोहण ।
अश्वारोहणपर्व येथून । सुरू झालें यात्रेचें ॥ ५ ॥
गांठण्या तकलाकोट । सोडिला आम्हीं लिपुघाट ।
अवलंबोनि सरित्तट । निघालीं वाहनें आमुचीं ॥ ६ ॥
करितां भोंवती दृष्टिपात । डोंगर दिसती तुळतुळीत ।
हिरवा पिवळा गुलाबी शोभत । रंग त्यांचा रविकिरणीं ॥ ७ ॥
संपतांचि उतरण । लागे तिबेटाचें मैदान ।
तंव "मैदानही मैदान" । दिसों लागलें चोहोंकडे ॥ ८ ॥
सातू मटाराचीं शेतें । लागलीं मार्गीं आम्हांतें ।
पाट आणूनियां तेथें । शेतें पिकविती तिबेटी ॥ ९ ॥
वाटेमाजीं खेडीं लहान । ओलांडिलीं आम्हीं दोन ।
भुंकती आम्हांवरी श्वान । व्याघ्रापरी दिसती जे ॥ १० ॥
वाघोबाचीं हीं भावंडें । जरी बद्ध नसतीं साखळदंडें ।
तरी आयुष्याचे घडे । भरले असते त्याग्रासीं ॥ ११ ॥
येऊनियां तकलाकोटीं । कर्णाली नदीच्या वाळवंटीं ।
तंबू ठोकिती तिबेटी । पथदर्शक आमुचे ॥ १२ ॥
कांहीं वेळ विश्रामार्थ । बैसलों असतां आम्ही तंबूंत ।
तंव तिबेटी भिक्षेकरी तेथ येत । द्वारें उघडिती तंबूंचीं ॥ १३ ॥

'खमजम खमजम' शब्द उच्चारून। आम्हां करिती कुशलप्रश्न।
निजहस्ताङ्गुष्ठांचें प्रदर्शन । हात हालवीत करिती ते ॥१४॥
संज्ञा "तकलाकोट मंडी" ऐसी । दिली असे या ग्रामासी ।
एका टेकडीच्या पायथ्यासी । वसली असे मंडी ही ॥ १५॥
धान्य शर्करादि पदार्थ । भोटिये नेपाळी आणिती येथ ।
मग त्यांचिया मोबदल्यांत । घेती लोंकर येथींची ॥ १६ ॥
मग ती तिबेटी लोंकर । गांठिते धारिवाल कानपुर ।
जेथून गरम वस्त्रांचे संभार । प्रांतोप्रांतीं फैलावती ॥ १७ ॥
पश्चिम तिबेटाचा अधिपति । 'व्हॉइसराय' ऐसी ज्याची ख्याति।
ज्यासी तिबेटी 'गर्फन' म्हणती । राहे तो 'गारटोक' मंडींत ॥
प्रांतोप्रांतींचे गव्हर्नर । ज्याचे असती ताबेदार ।
"जोंगपन" नामें कारभार । निजप्रांताचा पाहती ॥ १९ ॥
टेकडीच्या माथ्यावरती । "सिमलिंग गुंफा" ज्यासी म्हणती ।
त्या बौद्धमठामाजीं राहती । लामा छात्रगणांसमवेत ॥ २० ॥
पाली भाषेंतील ग्रंथ । आहेत गुंफेमाजी बहुत ।
बुद्धमूर्ति विराजत । असे भव्य ये मठीं ॥ २१ ॥
नाना देवतांच्या मूर्ति । आणिकही तेथ असती ।
अंधकारही आपुली वसती । करी निरंतर ये मठीं ॥ २२ ॥
आवाज काढून विलक्षण । धर्मग्रंथांचें पठण ।
नित्यनेमें छात्रगण । करीत असे येथींचा ॥ २३ ॥
"जोंगपन" याचें निवाससदन । असे गुंफेसीच लागून ।
चोहोंकडे हिमाच्छन्न । शिखरें दिसती येथूनी ॥ २४ ॥
पितळीचक्र घेऊनी हातीं । त्यासी गरगर फिरविती ।
"ॐ मणिपद्मे हुं" मंत्र जपती । तिबेटी लोक नित्यशः ॥२५॥
खेडीं तकलाकोटानजीक । असतीं कांहीं तुरळक ।
गहूं मटाराचें पीक । शेतामाजीं दिसतसें ॥ २६ ॥
दगडावरी दगड रचिती । त्यासी चिखलानें लिंपिती ।
या रीतीनें व्यापारी बांधिती । भिंती आपुल्या घराच्या ॥२७॥

अध्याय ६ वा

जयजय श्रवणमङ्गलनाम । जयजय परममङ्गलधाम ।
जयजय भक्ताभीष्टकल्पद्रुम । विश्वाद्या विश्वजनका ॥ १ ॥
तुझ्या पाठबळेंचि केवळ । तिबेटीं प्रवेशलों सकळ ।
आम्हीं तो अतिनिर्बळ । निर्बळाचें बळ तूंचि शिवा ॥ २ ॥
मंडळी बैसली घोड्यावरी । मी तंव झालों पादचारी ।
अशक्य जाहलें चालणें जरी । तरीच आश्रय घोड्याचा ॥ ३
दाते सत्याग्रह करिती । घोड्यावरी बसा म्हणती ।
न बसतां घोड्यावरती । करूं मुकाम येथेंच ॥ ४ ॥
मानून त्यांचें वचन । मग केलें अश्वारोहण ।
अश्वारोहणपर्व येथून । सुरू झालें यात्रेचें ॥ ५ ॥
गांठण्या तकलाकोट । सोडिला आम्हीं लिपुघाट ।
अवलंबोनि सरित्तट । निघालीं वाहनें आमुचीं ॥ ६ ॥
करितां भोंवती दृष्टिपात । डोंगर दिसती तुळतुळीत ।
हिरवा पिवळा गुलाबी शोभत । रंग त्यांचा रविकिरणीं ॥ ७ ॥
संपतांचि उतरण । लागे तिबेटाचें मैदान ।
तंव "मैदानही मैदान" । दिसों लागलें चोहोंकडे ॥ ८ ॥
सातू मटाराचीं शेतें । लागलीं मार्गीं आम्हांतें ।
पाट आणूनियां तेथें । शेतें पिकविती तिबेटी ॥ ९ ॥
वाटेमाजीं खेडीं लहान । ओलांडिलीं आम्हीं दोन ।
भुंकती आम्हांवरी श्वान । व्याघ्रापरी दिसती जे ॥ १० ॥
वाघोबाचीं हीं भावंडें । जरी बद्ध नसतीं साखळदंडें ।
तरी आयुष्याचे घडे । भरले असते त्याग्रामीं ॥ ११ ॥
येऊनियां तकलाकोटीं । कर्णाली नदीच्या वाळवंटीं ।
तंबू ठोकिती तिबेटी । पथदर्शक आमुचे ॥ १२ ॥
कांहीं वेळ विश्रासार्थ । बैसलों असतां आम्ही तंबूंत ।
तंव तिबेटी भिक्षेकरी तेथ येत । द्वारें उघडिती तंबूचीं ॥१३॥

'खमजम खमजम' शब्द उच्चारून। आम्हां करिती कुशलप्रश्न।
निजहस्ताङ्गुष्ठांचें प्रदर्शन । हात हालवीत करिती ते ॥१४॥
संज्ञा " तकलाकोट मंडी " ऐसी । दिली असे या ग्रामासी ।
एका टेकडीच्या पायथ्यासी । वसली असे मंडी ही ॥ १५ ॥
धान्य शर्करादि पदार्थ । भोटिये नेपाळी आणिती येथ ।
मग त्यांचिया मोबदल्यांत । घेती लोंकर येथींची ॥ १६ ॥
मग ती तिबेटी लोंकर । गांठिते धारिवाल कानपुर ।
जेथून गरम वस्त्रांचे संभार । प्रांतोप्रांतीं फैलावती ॥ १७ ॥
पश्चिम तिबेटाचा अधिपति । 'व्हॉइसराय' ऐसी ज्याची ख्याति।
ज्यासी तिबेटी 'गर्फन' म्हणती । राहे तो 'गारटोक' मंडींत ॥
प्रांतोप्रांतींचे गव्हर्नर । ज्याचे असती ताबेदार ।
" जोंगपन " नामें कारभार । निजप्रांताचा पाहती ॥ १९ ॥
टेकडीच्या माथ्यावरती । "सिमलिंग गुंफा" ज्यासी म्हंणती ।
त्या बौद्धमठामाजीं राहती । लामा छात्रगणांसमवेत ॥ २० ॥
पाली भाषेंतील ग्रंथ । आहेत गुंफेमाजी बहुत ।
बुद्धमूर्ति विराजत । असे भव्य ये मठीं ॥ २१ ॥
नाना देवतांच्या मूर्ति । आणिकही तेथ असती ।
अंधकारही आपुली वसती । करी निरंतर ये मठीं ॥ २२ ॥
आवाज काढून विलक्षण । धर्मग्रंथांचें पठण ।
नित्यनेमें छात्रगण । करीत असे येथींचा ॥ २३ ॥
" जोंगपन " याचें निवाससदन । असे गुंफेसीच लागून ।
चोहोंकडे हिमाच्छन्न । शिखरें दिसती येथूनी ॥ २४ ॥
पितळीचक्र घेऊनी हातीं । त्यासी गरगर फिरविती ।
" ॐ माणिपद्मे हुं " मंत्र जपती । तिबेटी लोक नित्यशः ॥२५॥
खेडीं तकलाकोटानजीक । असतीं कांहीं तुरळक ।
गहूं मटाराचें पीक । शेतामाजीं दिसतसें ॥ २६ ॥
दगडावरी दगड रचिती । त्यासी चिखलानें लिंपिती ।
या रीतीनें व्यापारी बांधिती । भिंती आपुल्या घराच्या॥२७॥

या तकलाकोटापासून । पुढील प्रदेश ओसाड मैदान ।
डाकूंचें भय दारुण । असें नित्य त्यामाजीं ॥ २८ ॥
कोणाही पथदर्शकावीण । न होय मार्गाचें ज्ञान ॥
करितां प्रवास वाटाड्यावीण । सोडावी आशा जीवाची ॥२९॥
डाकू वाटेमाजी गांठिती । यात्रेकरूसी लुबाडिती ॥
प्राण हरूनि दाखविती । कैलासधाम तयांसी ॥ ३० ॥
अशाही डाकूंच्या खाईत । कैलासनाथ आम्हां रक्षित ।
नाना आघात निवारित । कृपेची पाखर घालूनी ॥ ३१ ॥
कर्णालीच्या वाळवंटांत । केली एक रात्र व्यतीत ।
द्वितीय दिनींच केला बेत । तकलाकोट सोडण्याचा ॥ ३२ ॥
बदाम खारका लाडू खाऊन । पुढील यात्रा करणें कठिण ।
ऐसें अनुभवजन्यज्ञान । उदित झालें ये ठायीं ॥ ३३ ॥
आमुच्यापैकीं कांहींजण । सत्वर गांठिती दुकान ।
तांदुळ आटा घेऊन । होती सुसज्ज निघण्यासी ॥ ३४ ॥
डाकूंना बसावा धाक । यालागीं वायबारांची बंदुक ।
घेती आमुचे पथदर्शक । नन्दारामापासूनी ॥ ३५ ॥
तैसीच काडतुसांची माला । रंजन घाली आपुल्या गळां ।
जी पाहतांचि हृदयाला । कांप सुटे डाकूंच्या ॥ ३६ ॥
करूनि बुजगवणें निर्माण । शेतकरी करी क्षेत्रसंरक्षण ।
तेवीं अस्मद्रक्षक बंदूक दावून । भेडसाविती डाकूंसी ॥ ३७ ॥
मध्याह्नसमयीं तकलाकोट । सोडूनि धरिली पुढची वाट ।
परमादरें नन्दारामशेट । आम्हां पोंचविण्या येतसे ॥ ३८ ॥
पुढील प्रवासाचें सेनापतित्व । बांधिलें चितळ्यांच्या गळ्यांत ।
थोडें अंतर एकमेकांत । राखून निघती सर्वही ॥ ३९ ॥
तकलाकोटींचे ग्रामवासी । कौतुकें बघती आम्हांसी ।
लवाजम्याची शोभा त्यासी । अभिनव वाटूं लागतसे ॥ ४० ॥
तकलाकोट सोडितांचि आम्हां । दिसों लागल्या अनेक गुहा ।
तिबेटी लामा एकान्तस्पृहा । धरूनि राहती ज्या ठायीं ॥४१॥

लागे कर्णालीवरचा पूल । जो असे लांकडाचा केवळ ।
झब्बूंचे[1] समुदाय पुष्कळ । भेटती पुलाजवळीच ॥ ४२ ॥
वाटेमाजी दगडाच्या राशी । गोचर झाल्या नेत्रासी ।
कांहीं अक्षरेंही कोरलींसीं । दिसोन आलीं त्यांवरी ॥ ४३ ॥
सूर्यास्तापूर्वी दोन तास । आलों "रिंगग" पडावास ।
येथवरी उन्हाचा त्रास । झाला फार आम्हांसी ॥ ४४ ॥
नित्याप्रमाणें तंबू रोंविले । कांहीं धरणीवरी लोळूं लागले ।
कांहीं पाहतचि उभे राहिले । अद्भुत दृश्य मान्धात्याचें॥४५॥
" महतो महीयान् " श्रीहरी । स्वेच्छें वामनरूप धरी ।
तेवीं गुर्लामान्धातागिरि । दिसों लागला वामनमूर्ति ॥ ४६ ॥
तिबेट जादूगारांचा प्रांत । ऐसी किंवदन्ती प्रख्यात ।
अनुभवा येऊं लागे येथ । दिवसेंदिवस यापुढें ॥ ४७ ॥
पंचवीस हजार फूट उंची । असे गुर्लामान्धात्याची ।
परी फूट सात हजारचि । उंची त्याची दिसतसे ॥४८॥
कृतयुगालंकारभूत । राजर्षि मान्धाता नृपनाथ ।
सुदीर्घ कालपर्यंत । करी तप ये ठायीं ॥ ४९ ॥
म्हणून नाम " गुर्ला मान्धाता " । लाधलें असें या पर्वता ।
झळफळीत त्याची कांति पाहतां । नेत्र दिपूं लागती ॥ ५० ॥
मान्धात्याचे पायथ्याशींच । मुक्काम गमे आम्हां साच ।
परी पायथा दूरच । असे पंचवीस मैलांवरी ॥ ५१ ॥
स्थान असें दूरवर । परी भासें जवळीच फार ।
अंतर तोडितां बेजार । जीव येथें होतसे ॥ ५२ ॥
वरी केवळ भूमि भासे । परी खालीं नदी वाहतसे ।
ऐसिया ठायीं जातां दैववशें । जीव येई धोक्यांत ॥ ५३ ॥
ऐसें नानापरीचें इन्द्रजाल । तिबेटी दृग्गोचर विपुल ।
होतांचि विस्मयोत्फुल्ल । चित्त होतसें सर्वांचें ॥ ५४ ॥

---

१. हिंदुस्थानी गाय व तिबेटी याक (बैल) यांच्या पासून झालेला बैल.

असो रिंगंग सोडून । "रेंझिंग" पडावासी केलें गमन ।
लागलें वाळवंट विस्तीर्ण । खडे गोटे ज्यामाजी ॥ ५५ ॥
ऐसिया वाळवंटामधून । नदी वाहतसे लहान ।
खाद्यपदार्थ पोटीं घालून । केला विश्रास ये ठायीं ॥ ५६ ॥
विश्रांति घेतां कांहीं वेळ । लागली पुढें जाण्याची तळमळ ।
कैलासदर्शनाची सुवेळ । इच्छूनि मनीं राहिलों ॥ ५७ ॥
करितां थोडें मार्गक्रमण । बाबूराव जोशी गेले गळून ।
धरणीवरती करिती शयन । उत्साह सर्व मावळला ॥ ५८ ॥
नाना उपायांची धरूनि कास । बैसविलें घोड्यावरी त्यांस ।
चालूं लागलों सावकाश । घेऊनि त्यासी बरोबरी ॥ ५९ ॥
मग थोडासा लागला चढ । पुढें भेटे "गुर्लाखिंड"
उत्तरेकडे पाहतां प्रचण्ड । कैलासशिखर दिसतसें ॥ ६० ॥
ज्याच्या दर्शनासाठीं मोठा । केला जीवाचा आटापीटा ।
तोंड दिलें नानासंकटां । आशा सांडूनि देहाची ॥ ६१ ॥
शीत-वर्ष-आतपाचे आघात । सुखें सोशिले येथपर्यंत ।
दुर्गमस्थानें उल्लंघित । येऊन ठेलों ये ठायीं ॥ ६२ ॥
सर्वही दुर्मोच्य मोहपाश । तोडूनि आलों या स्थळास ।
ज्यासाठीं निजध्यास । घेतला होता आजवरी ॥ ६३ ॥
उल्लंघिल्या नद्या दुस्तर । निबिड अरण्यें क्रमिलीं पार ।
पहाडामाजी चढउतार । चढलों उतरलों आनंदें ॥ ६४ ।
क्षुधादुःख नाहीं गणिलें । तृषादुःख सुखें सोशिलें ॥
नाना भयातें सांडिलें । धैर्य धरून ज्यासाठीं ॥ ६५ ॥
त्या कैलासाचें होतां दर्शन । उडी टाकिली अश्वावरून ।
करितां त्यासी साष्टांग नमन । वृत्ती जाहल्या तटस्थ ॥ ६६ ॥
जणूं रौप्य किरीट धारण करून । कैलास जाहला ध्यानमग्न ।
पडतां त्यावरी भानुकिरण । तेजःपुंज भासतसे ॥ ६७ ॥
होतां कैलास दृग्विषय । न वर्णवे निजभागधेय ।
क्षणैक मन पावलें विलय । मोदमहोदधिमाझारीं ॥ ६८ ॥

कैलासदर्शनाचें महासुख । अनुभवूनि सकौतुक ।
निघाले मग सकळ लोक । रोंझिगासी जावया ॥ ६९ ॥
इकडे जोशी बाबूराव । क्षणोक्षणीं होती गलितावयव ।
बसणें घोड्यावरी सर्वथैव । अशक्य झालें तयांसी ॥ ७० ॥
निजविले त्यासी घोड्यावरी । गेलम चालला बरोबरी ।
वस्त्राचीही विस्मृति अंतरीं । पूर्ण जाहली तयांसी ॥ ७१ ॥
निजून चालले घोड्यावर । कंटाळले त्याही स्थितीस फार ।
मग गेलम वाटाडी पाठीवर । वाहून त्यांसी नेतसे ॥ ७२ ॥
चालूनि जातां कांहीं मैल । दिसों लागलें " राक्षसतल " ।
बिंबित दिसें नभस्तल । तयामाझारीं आम्हांसी ॥ ७३ ॥
लोकरावण तो रावण । आचरी तप येथ दारुण ।
संतोषवी उमारमण । भक्ति-प्रकर्षें आपुल्या ॥ ७४ ॥
यास्तव रावण-ह्रद ऐसें नामाभिधान। या सरोवरा ठेवितीं जन।
परी त्यामाजीं करावें स्नान । ऐसें कोणासी न वाटे ॥ ७५ ॥
रावणाची होतां संगति । यासी पवित्र कोणी न मानिती ।
यालागीं दुःसंगत्यागाची महती । गाती शास्त्रें अट्टाहासें ॥
म्हणून टाकूनि द्यावा दुःसंग। करावा सज्जनांचा संग ।
संसारबंधनप्रसंग । टाळावा त्यांच्या कृपेनें ॥ ७७ ॥
सत्संगाची महती गातां । विस्तार पावेल " कैलासगाथा " ।
परी ज्यासी असेल आतुरता । सत्संगमाहात्म्यज्ञानाची ॥
त्यानें पहावें श्रीमद्भागवत । वाचावें रामायण भारत ।
इतरही संतवृंदाचे ग्रंथ। अवलोकावें सद्भावें ॥ ७९ ॥
इतुक्या ग्रंथांचें अवलोकन । करणें वाटेल जरी कठिण ।
तरी एकचि रहूगण-जडभरताख्यान। भागवतींचें वाचावें ।८०।
अथवा एकादशस्कंधामधील । पाहावें ऐलगीतचि केवळ ।
जें वाचितांचि तळमळ । लागेल महानुभावसंगाची ॥ ८१ ॥
होतां कैलास, रावण-ह्रददर्शन । रावणकृत कैलासोत्पाटन ।
ही कथा सांगावया धांवें मन । उचित या ठायीं जाणूनी॥८२॥

अवधानदानीं परमोदार । जाणोनि तुम्ही श्रोते गंभीर ।
जोडोनियां तुम्हां कर । कथारंभ करीतसें ।। ८४ ।।
'ध्रुवमुपचितो[1] मुह्यति खलः' हें वचन। कैसें यथार्थ करी रावण।
एकदां पुष्पकविमानीं बैसोन। निघाला शरवणा जावया ॥८५॥
येतां मग कैलासानिकट । रुद्धगति झालें तें विमान उद्भट ।
रावण झाला अति रुष्ट । म्हणे "कां थांबलें विमान हें ?" ॥८६॥
ऐसें जों मंत्र्यांसी विचारी । तों शंकरपार्षद झडकरी ।
नंदीश्वर येऊनि " माघारीं । जा, " रावणा म्हणतसे ।। ८७ ।।
'या नगावरी क्रीडे गिरिजारमण। सुपर्ण नागादिकां अगम्य हें स्थान।
दांडगाईनें तेथ करिशी गमन । तैं पात्र होशी शिवशासना ' ॥
ऐकूनि नंदीश्वराचें वचन। क्रुद्ध झाला तो रावण ।
उतरला पुष्पक विमानांतून । म्हणे "कोण हा शंकर असे " ।।८९।।
ऐसें वाक्य उच्चारून । शैलमूळासी पातला रावण ।
तंव झालें त्यासी दर्शन । शूलहस्त नंदीचें ।। ९० ।।
शंकरसेवक नंदीश्वर । रावणा भासे प्रतिशंकर ।
परी तो दर्पाढ्य लंकेश्वर । करी तिरस्कार नंदीचा ।। ९१ ।।
सजलमेघगर्जनेसमान । हास्य करी तो रावण ।
तें पाहूनि नंदी भगवान् । झाला मनीं परम रुष्ट ।। ९२ ।।
म्हणे नंदीश्वर रावणा । वानररूप देखून मदवहेलना ।
केलीस यास्तव दशानना । होईल शिक्षा तुजलागीं ॥ ९३ ॥
मत्सम तेजोरूपपराक्रमसंपन्न । उत्पन्न होतील वानरगण
करितील त्वत्कुलविध्वंसन । निश्चयेंसीं अवधारीं ॥ ९४ ॥
समरीं ज्यांचा विक्रम अतुल । नखें दाढा त्यांचीं शस्त्रें होतील।
त्वद्दर्प सकल नष्ट करतील । मारुततुल्यवेग ते ।। ९५ ।।

१. अमुष्य त्वत्सेवासमधिगतसारं भुजवनं
बलात्कैलासेऽपि त्वदधिवसतौ विक्रमयतः ।
अलभ्या पातालेऽप्यलसचलिताङ्गुष्ठशिरसि ।
प्रतिष्ठा त्वय्यासीद्ध्रुवमुपचितो मुह्यति खलः ॥१२॥महिम्नस्तोत्र.

आतांचि तुज मी मारूं शकेन। परी संप्रति योग्य नोहे तुझें हनन।
स्वदुष्कृतें पूर्वींच मरण। पावला अससी रावणा ॥ ९६ ॥
ऐसें वदतां नंदीश्वर। नौबती वाजविती निर्जर।
आकाशांतून झाली अपार। पुष्पवृष्टि भूवरी ॥ ९७ ॥
परी न मानितां नंदीचें भाषण। पर्वतासमीप आला रावण।
म्हणे रुद्रा, ज्यायोगें मद्विमान। कुंठितगति झालें असें ॥९८॥
तो हा तुझा पर्वत। उपटोनि टाकितों क्षणांत।
ऐसें म्हणूनि आपुले हात। घातले तेणें पर्वतातळीं ॥ ९९ ॥
हस्तें तोलितां पर्वत। तंव तो लटलटां हालत।
देवगण झाले कंपित। कांपू लागली पार्वती ॥ १०० ॥
मग ती गिरिजा[१] जगन्माता। बिलगली जाऊन हेरंबताता।
शिवें पादांगुष्ठें नग दाबितां। दडपले हस्त रावणाचे ॥१०१॥
रावणसचिव झाले विस्मित। नगस्तम्भोपम हस्त होतां पीडित।
रावण दुःखें आक्रंदत। झालें त्रैलोक्य कंपायमान ॥ १०२ ॥
जणूं ओढवला प्रळयकाळ। झाला वज्रपातचि केवळ।
दशाननामात्य सकळ। मानूं लागले मनामाजीं ॥ १०३ ॥
झाले स्थानभ्रष्ट इंद्रादि देव। क्षुब्ध झाला सागरसमुदाय।
सिद्धविद्याधरादि "हें काय"। ऐसें म्हणूं लागले ॥ १०४ ॥
तंव अमात्य म्हणती दशानना। करीं संतुष्ट उमारमणा।
महादेवावीण त्वद्रक्षणा। न ये कोणी धांवूनि ॥ १०५ ॥
स्तुतिद्वारा प्रणाम करून। रावणा शिवा जाईं शरण।
परम दयाळू शिव भगवान्। करील कृपा तुजवरती ॥ १०६ ॥
मंत्र्यांची ऐकूनि मसलत। रावण शिवा प्रणाम करीत।
सामवेदाच्या ऋचा म्हणत। म्हणे स्तोत्रें आणीकही ॥१०७॥

---

१. कैलासाद्रावुदस्ते परिचलति गणेषूल्लसत्कौतुकेषु।
क्रोडं मातुः कुमारे विशति विषमुचि प्रेक्षमाणे सरोषम्।
पादावष्टम्भसीदद्वपुषि दशमुखे याति पातालमूलं।
क्रुद्धोऽप्याश्लिष्टमूर्तिर्भयघनमुमया पातु तुष्टः शिवो नः॥प्रियदर्शिका.

तेणें वृषभध्वजा संतुष्ट करित । रडतां रडतां सहस्रवर्षें लोटत ।
मग नगाग्रस्थित प्रसन्न होत । रावणावरी महादेव ॥ १०८ ॥
माथां ज्याच्या विद्युत्पिंग जटाजूट । त्यामाजीं स्वर्धुनीचा खळखळाट
विभूति शोभवी ललाट । तैसेंचि दिव्य बालशशी ॥ १०९ ॥
ज्याचा कंठप्रदेश श्यामल । दिसतसे प्राशितां हालाहल ।
वासुकि शोभवी वक्षःस्थल । यज्ञोपवीतभूत जो ॥ ११० ॥
चिताभस्मचर्चित । सर्वांग ज्याचें शोभत ।
तेजःपुंज मुखप्रभा फाकत । चोहोंकडे ज्या प्रभूची ॥ १११ ॥
रुंडमाळा गळां शोभत । रुद्राक्षही अंगा भूषवित ।
व्याघ्रचर्माम्बरावृत । कटिप्रदेश ज्याचा असे ॥ ११२ ॥
जो इंदुसम गौरकान्ति । भक्तां देतसे परमशान्ति ।
झांप घाली तो करुणामूर्ति । रावणापाशीं सवेग ॥ ११३ ॥
देखतांचि पंचवक्त्र । "पाहि माम्" म्हणे दशवक्त्र ।
तंव "मा भैष्ट मा भैष्ट" वचनें त्रिनेत्र । लंकेश्वरा आश्वासीतसे
मुक्तभुज करुनि रावण । शिव म्हणे तयालागून ।
त्वत्पराक्रमें मी प्रसन्न । झालों नितान्त लंकाधिपा ॥ ११५ ॥
शैलाक्रान्त होतां भयानक राव । करितां भ्यालें त्रैलोक्य सर्व ।
"रावण" या नांवें यास्तव । तूं होशील प्रसिद्ध जगीं ॥ ११६ ॥
देवता यक्ष मानव । आणीकही भूतलस्थित सर्व ।
तुज ठेवतील रावण नांव । रडाविलें त्यांसी म्हणूनि ॥ ११७ ॥
जावया जो मार्ग इच्छी तुझें मन । त्यामार्गें तूं सुखें करी गमन ।
माझी अनुज्ञा तुजलागून । राक्षसश्रेष्ठा, आतां असे ॥ ११८ ॥
यावरी महादेवा म्हणे रावण । जरी जाहलासी प्रसन्न ।
तरी मज याचका एक वरदान । कैलासपते तूं देईं ॥ ११९ ॥
देव गन्धर्व राक्षस दानव । गुह्यक नाग, इतरही बली सर्व ।
यांपासून मज अवध्यत्व । शिवा, प्राप्त झालें असे ॥ १२० ॥
क्षुद्र केवळ मनुष्यप्राणी । त्यासी मी न मुळींच गणीं ।
दीर्घायुष्य मज विरंचीपासूनि । त्रिपुरान्तका, मिळालें असे ॥

ब्रह्मदेवें दिधल्या आयुष्याचा । जितुका भाग गेला त्याचा ।
पुनश्च लाभ व्हावा हा मनींचा । हेतु माझा, शिवा, असे॥१२२
आणीकही एखादें शस्त्रप्रदान । करीं मज तूं, गिरिजारमण ।
ऐसें तो शिवा दशानन । वारंवार प्रार्थीतसे ॥ १२३ ॥
रावणप्रार्थना परिसोन । चंद्रहासाख्य खड्ग दैदीप्यमान ।
त्यासी आनंदें करी प्रदान । भूताधिप शंकर तो ॥ १२४ ॥
आणि आयुष्यामधील न्यूनता । प्राप्त झाली होती लंकानाथा ।
तो भक्ताभीष्ट फलदाता । पूर्ण करीं तेधवां ॥ १२५ ॥
रावणासी म्हणे श्रीशंकर । न करी खड्गाचा अनादर ।
करिशी तरी ही तलवार । येईल तात्काल मजपाशीं ॥ १२६ ॥
ज्याचें महेशें केलें नामकरण । महादेवा वंदी तो रावण ।
मग पुष्पक विमानीं बैसून । संचार करी भूवरी ॥ १२७ ॥
क्षत्रिय राजे बलवंत । त्यांसी रावण पीडी अत्यंत ।
जे रावणाज्ञा झुगारित । नष्ट जाहले सपरिवार ॥ १२८ ॥
बुद्धिमंत इतर क्षत्रिय । रावणा जाणूनि अजेय ।
सूज्ञपणें पराजय । कबूल करिती त्यापुढें ॥ १२९ ॥
कैलासोत्पाटनाख्यान श्रवण । करितां म्हणती श्रोते जन ।
मानसतीरा जावया मन । परमोत्सुक आमुचें असें ॥ १३० ॥
परी मध्यें निघालें हें आख्यान । मुकाट्यानें केलें श्रवण ।
आतां पुनश्च कृपा करून । विलंब तूं लावूं नको ॥ १३१ ॥
परिसोनि श्रोतृविज्ञापना । जनू लागे त्यांचिया चरणा ।
वारंवार क्षमायाचना । तयांपाशी करीतसे ॥ १३२ ॥
घनिष्ठ कैलासरावणसंबंध । म्हणूनि केला हा कथानुवाद ।
जरी तुमच्यामतें हा अपराध । मजकडून घडला असे ॥१३३॥
तरी तुम्ही श्रोते क्षमासार । मी तंव तुमचा चरणकिंकर ।
नका रागावूं मजवर । शिवस्वरूप केवळ तुम्ही ॥ १३४ ॥
आतां पूर्वकथानुसंधान । ध्यानीं आणावें आपण ।
तुमच्या पायांच्या प्रसादें करून । वळतों मुख्य कथेकडे॥१३५

रेंझिंगासी आलियावर । मंडळी करिती विचार ।
बाबूरावांची यात्रा पार । पडणें कठिण दिसतसें ॥ १३६ ॥
बाबूरावासी परत । पाठवूनि द्यावें कांहीं म्हणत ।
परी हा विचार अनुचित । कांहींजणां वाटतसे ॥ १३७ ॥
तंव मेहेंदळे म्हणूं लागती । " राहतों बाबूरावांच्या सांगाती "।
संकटसमयीं दाविती । मित्रभाव आपुला ॥ १३८ ॥
असो शिवें दिधला सुविचार । घेतले बाबूरावासी बरोबर ।
मानससरोवराचे कांठावर । वसती करण्या निघालों ॥ १३९ ॥
सप्तमाध्यायीं मानससर । देखतां सुखावतील नेत्र ।
ज्यासम अन्य पवित्र । नसें सरोवर इहलोकीं ॥ १४० ॥
जें द्रवीभूत कैलास । जें रसरूप चंद्रप्रकाश ।
नातरी मूर्तिमंतचि आकाश । जलरूपें अवतरलें असे ॥ १४१ ॥
जें भूदेवीचें हृदय । देखतां होतें नेत्रसाफल्य ।
यालागीं तुम्ही श्रोते सहृदय । लक्ष देऊनि परिसा कथा॥१४२॥

॥ इति श्रीकैलासदर्शनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥

अध्याय ७ वा

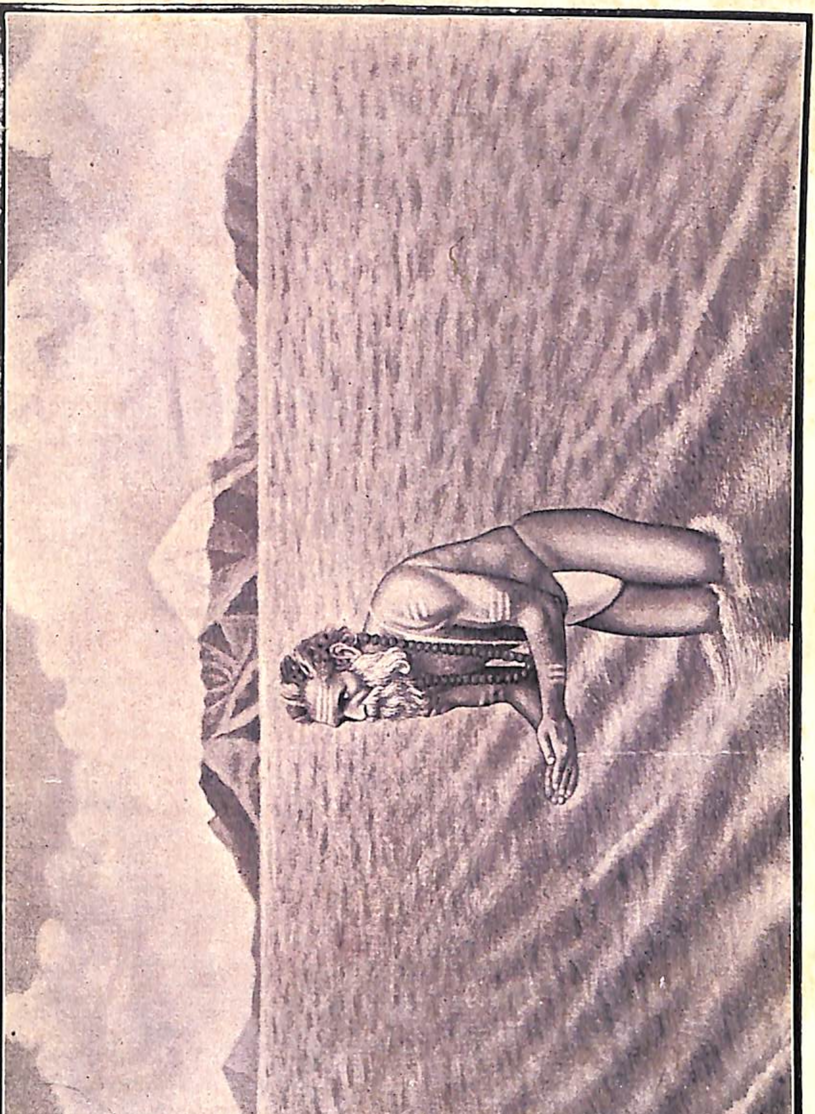
शिवा, महदाश्चर्य हें कोण । तूं सत्यस्वरूपचि पूर्ण ।
गेलों आम्हीं तुज विसरोन । न देखोंचि तुजलागीं ॥ १ ॥
नसोनि दिसे अविद्या मोठी । तिची आम्हां नित्य भेटी ।
त्या अविद्येची मगरमिठी । शिवा, शीघ्र सोडवीं तूं ॥ २ ॥
दोन प्रहरीं एक वाजतां । आलें मानस दृष्टिपथां ।
तयाचें गांभीर्य वर्णितां । वाचा कुंठित होतसे ॥ ३ ॥
पाहतांचि तें दिव्य सरोवर । रोमांच उठले आंगावर ।
आदरें साष्टांग नमस्कार । घातला तात्काल तयासी ॥ ४ ॥
आमुच्या मुक्कामाचें स्थळ । येथूनि दिसें फारचि जवळ ।
परी एक प्रहराचा वेळ । लागला तेथें जावया ॥ ५ ॥

मानसतीरानें पदभ्रमण । करण्या उतावीळ झालें मन ।
स्फटिकसंकाश जल पाहून । चित्त प्रसन्न जाहलें ॥ ६ ॥
एक कोस पायीं प्रवास । केला कांठानें सावकाश ।
चार वाजतां मुक्कामास । येऊन ठाकलों सर्वही ॥ ७ ॥
झड्करी तंबू ठोकून । मानसजळीं केलें स्नान ।
सर्व शरीर कंपायमान । तात्कालचि जाहलें ॥ ८ ॥
येथें शेवाळें सांचून । पाणी दिसें थोडें मलिन ।
देहावरी शैवालविलेपन । झालें स्नान करितांचि ॥९ ॥
आधींच थंडी कडकडीत । वरी सुटला झंझावात ।
खड्गलता शरीर कांपित । वाटतसे तये वेळीं ॥ १० ॥
तंबू फडफड करिती । वाटे उडूनियां जाती ।
धडधड करीतसे छाती । वातप्रभावें येथींच्या ॥ ११ ॥
होतांचि प्रभातकाल । मानस–परिक्रमेचा झाला खल ।
"एकेचि ठायीं द्यावा तळ । तीन दिवसपर्यंत" ॥ १२ ॥
मंडळी ऐसें ठरविती । मग "चू" गुंफेकडे निघती ।
चढूनियां टेकडीवरती । पाहती शोभा मानसाची ॥ १३ ॥
देखतां सरोवर हें पवित्र । सुफल झाले निजनेत्र ।
जाहलों तात्काल पुनीतगात्र । निमज्जनकरितां ज्यामध्यें ॥१४॥
टेकडीवरून मानससर । भासें जणूं अफाट सागर ।
इन्द्रनीलमण्यासारखें नीर । दिसों लागलें तयाचें ॥ १५ ॥
सर्वेचि पाचूसारखें हिरवें दिसें । कोठें सप्तरंगी भासें ।
स्फटिकोज्ज्वल कोठें असें । भासती रंग नानापरीचे ॥ १६ ॥
भव्य प्रशान्त आणि गंभीर । दिसतसें मानससर ।
सौंदर्याचें माहेरघर । भासें केवळ मजलागीं ॥ १७ ॥
"शांतं शिवं सुंदरं" स्वरूपांत । दिसे मानससर विलसत ।
पवित्र वातावरणें प्रभावित । होतसें मन प्रतिक्षणीं ॥ १८ ॥
मानस असे वर्तुळाकार । सत्तर मैल त्याचा घेर ।
हिमाच्छादित सभोंवार । पर्वतशृंगें विराजती ॥ १९ ॥

उत्तरेसी कैलासपर्वत । डोकें उभवीत नभोमंडलांत ।
दक्षिणेसी मान्धातापर्वत । आकाशासी भिडतसे ॥ २० ॥
रावणह्रद पश्चिमेस । दिसती पर्वतश्रेणी पूर्वेस ।
मध्यवर्ति राहून मानस । दावी कौतुक आपुलें ॥ २१ ॥
विरंचीनें मनापासून । केलें जयासी निर्माण ।
तें हें मानसाख्य पावन। सरोवर पुढें वर्ततसे ॥ २२ ॥
पवित्र मानसपरिसरीं । राहुनि वसिष्ठादि ऋषीश्वरीं ।
अद्वयबोधनगरीमाझारीं । प्रवेश केला तपोबळें ॥ २३ ॥
होतांचि मानसाचें दर्शन । पाश्चात्य प्रवासी स्वेन हेडिन् ।
विसरूनि गेला देहभान । दिव्यानंद उपभोगी ॥ २४ ॥
सर्वही चांचल्य टाकून । सहजचि एकाग्र झालें मन ।
आनंदसागरीं निमज्जन । करितें झालें यथेष्ट ॥ २५ ॥
संसारदुःखें अपार । पळूनि गेलीं दूरवर ।
चित्तचंडोल चिदंबर । आक्रमितसे वेगेसीं ॥ २६ ॥
मानसलहरींचें दिव्य संगीत । ऐकतां जाहलों तटस्थ ।
विचारजात कुंठित । जाहले सर्वही त्या वेळीं ॥ २७ ॥
परमानंदाची दाटणी । होऊं लागली अन्तःकरणीं ।
आश्चर्यडोहीं क्षणोक्षणीं । चित्त बुडूं लागतसे ॥ २८ ॥
मानसावरून उड्डाण । करतां दिसती राजहंसगण।
ग्रंथांमाजीच ज्यांचें श्रवण । केलें होतें आजवरी ॥ २९ ॥
स्वातंत्र्यसाम्राज्याचें सुख । भोगिती भाग्यें निःशंक ।
त्यांची क्रीडा पाहतां हरिख । चित्तामाजी दाटतसे ॥ ३० ॥
कोठें आकाशीं दिसती उडत । डौलदारपणें कोठें चालत ।
स्वातंत्र्यपिपासा वाढवित । पाहणारांच्या अन्तःकरणीं ॥ ३१ ॥
आत्मस्वातंत्र्य परमसुख । देहपारवश्य मोठें दुःख ।
ऐशा विचारलहरी अनेक । चित्तसागरीं उसळती ॥ ३२ ॥
देहबुद्धीच्या पंकांतून । केव्हां काढिसी आम्हांलागून ।
सायुज्यसिद्धीचें सदन । केव्हां आम्हां दाविसी ॥ ३३ ॥

ऐसी करूनि प्रार्थना । आळविलें गिरिजारमणा ।
पुढें जाण्याची विवंचना । सुरू झाली हळू हळू ॥ ३४ ॥
समाधिसुखनिमग्न योगीमन । जैसें पावतसे व्युत्थान ।
तैसें मानसदर्शनसुखनिमग्न । अस्मन्मन बाहेरी येतसें ॥३५॥
टेकडीवरी ऐशा रीतीं । लुटूनियां सुखाप्रति ।
मंडळी प्रयाण आरंभिती । चूगुंफेसान्निध जावया ॥ ३६ ॥
वीस हात मानसापासून । तंबू ठोकिती तिबेटीगण ।
आनंदानें पांच दिन । वास केला ते ठायीं ॥ ३७ ॥
कैलास घुमटाचें दर्शन । होत आम्हां प्रतिक्षण ।
त्या सुखाचें करितां वर्णन । वाचा पांगळी होतसे ॥ ३८ ॥
सज्जनांचें निर्मल मन । तैसें मानसजीवन ।
करितां यथेच्छ प्राशन । अमृतमधुर लागतसे ॥ ३९ ॥
नवल मानसाची रम्यता । नसतां तीरीं वृक्षलता ।
कमलवनेंही दृष्टिपथा । न येती कोठेंही ॥ ४० ॥
ऐसें असोनिही मनोहर । दिसे मानससरोवर ।
धन्य विधाता चतुर । जेणें निर्माण केलें हें ॥ ४१ ॥
आधींच प्रशान्त मानसस्थान । विशेष रात्रीमाजी जाण ।
शीतकष्टातें अव्हेरून । तंबूबाहेरी मी येतसें ॥ ४२ ॥
आषाढ शुक्ल पक्षाचे दिवस । निशीमाजी निरभ्र आकाश ।
मानसस्थान उद्भासित । चंद्रप्रभा करीतसे ॥ ४३ ॥
नाना तारकापुंजांसहित । मानसजलीं रजनीनाथ ।
रात्रीं होतां प्रतिबिंबित । अनुपम शोभा दिसतसे ॥ ४४ ॥
निज शीतलकरें शीतकर । शांतीचा रुपेरी सागर ।
जणूं खवळून सोडी फार । निशीमाजी वाटतसे ॥ ४५ ॥
उदयाचळीं सूर्य येतां । तैसा अस्ताचळीं जातां ।
मानसशोभेची अपूर्वता । वर्णन करणें अशक्य ॥ ४६ ॥
स्वभावसहज रागद्वेषलोभ । नाहींत जगांतील नाना संक्षोभ ।
अनिर्वाच्य शांतीचा लाभ । होतसे येथ चित्तासी ॥ ४७ ॥

कैसा वातावरणाचा प्रभाव । मनोमर्कट चंचल स्वभाव ।
टाकूनि भगवत्पदीं ठाव । आपोआप घेतसे ॥ ४८ ॥
स्वप्नसृष्टीची नवलकथा । प्रत्यया आली येथें सर्वथा ।
जन्मा आल्याची सार्थकता । झाली येथें वाटतसे ॥ ४९ ॥
असो मानसतीरीं डाकूंचें भय । आम्हां करूनि देई प्रत्यय ।
शस्त्रधारी नरद्वय । जवळी आले एके दिनीं ॥ ५० ॥
तंबूचीं द्वारें उघडिती । टक लावूनि आम्हां बघती ।
तिबेटी भाषेंत संवाद करिती । परस्परांसाझारीं ॥ ५१ ॥
होतां डाकूंचें आगमन । साशंक झाले सर्वजण ।
समय पातला अति कठिण । न कळे इच्छा ईशाची ॥ ५२ ॥
इहलोकींचा संपला वास । घडेल खचित कैलासवास ।
पुनश्च येणें संसारास । नसे, तेव्हां गमतसे ॥ ५३ ॥
आर्तत्राणपरायण । आठविला श्रीनारायण ।
धरी करीं जो सुदर्शन । भक्तां संकटीं रक्षावया ॥ ५४ ॥
ज्याच्या नामाचें करितां चिंतन । होतसे विघ्नांची दाणादाण ।
प्रार्थिला भावें तो अशरणशरण्य । भक्तभयभंजन भगवंत ॥
रंजन गेलम रक्षक दोन । यांसी केलें पाचारण ।
मग ते डाकूसी संभाषण । करूं लागले चातुर्यें ॥ ५६ ॥
डाकूसी म्हणती गेलम रंजन । अरे, हे बनारसी साधुजन ।
सर्वही हरिभक्तिपरायण । प्रभाव यांचा मोठाची ॥ ५७ ॥
मंत्रविद्या हे जाणती । तंत्रविद्या यांच्या हातीं ।
जादूटोणा हे करिती । ऐशापरीचे हे साधू ॥ ५८ ॥
यांसी लुटाल माराल । तरी अनर्थ ओढवेल ।
आलां तैसे निघून जाल । तरीच धडगत तुमची असे ॥ ५९ ॥
आमच्यापैकीं कांहींजण । होते भव्य दाढीनें संपन्न
दाढी पाहून डाकूंचें मन । कचतसें तेवेळीं ॥ ६० ॥
वरी बनारसी साधु हे शब्द । ऐकतां डाकू झाले स्तब्ध ।
सोडूनियां आमुचा नाद । निघून गेले स्वस्थाना ॥ ६१ ॥

केवढा दाढीचा प्रताप । डाकूंवरी बसली छाप ।
ते देऊं न शकले आम्हां ताप । दाढीमहिमा अगाधचि ॥ ६२॥
बनारसी साधूंची भीति । डाकू फार बाळगिती ।
रंजन गेलम आम्हांप्रती । सांगूं लागले तेधवां ॥ ६३ ॥
उष्णजलाचें कुंड एक । असे चू गुंफेनजीक ।
ज्यामाजी रुग्ण लोक । स्नान करितां बरे होती ॥ ६४ ॥
एके दिनीं कुंड पाहून । चू गुंफे भीतरीं केलें गमन ।
गुंफेबाहेरी जंगी श्वान । भुंकूं लागला आम्हांवरी ॥ ६५ ॥
जरी बांधलें नसतें त्यासी । तरी फाडून खाता आम्हांसी ।
परलोकींचे रहिवासी । होता प्रसंग होण्याचा ॥ ६६ ॥
गुंफेमाजी बुद्धमूर्ति । मुख्य एक विराजत होती ।
आणीकही कापडावरती । होत्या तसबिरी चित्रित ॥ ६७ ॥
तुपाचीं नीरांजनें तेथ । होतीं अनेक तेवत ।
चू गुंफा प्रकाशित । करीत होतीं निजतेजें ॥ ६८ ॥
तिबेटीलिपीलिखित । होते तेथें धर्मग्रंथ ।
आम्हीं होतों अनभ्यस्त । न कळे अर्थ तयांचा ॥ ६९ ॥
पांच "डाबा[१]" गुंफेमाझारीं । होते बुद्धाचे पुजारी ।
बाळगूनि मेंढया बकरीं । व्यापार करिती दुधाचा ॥ ७० ॥
"टंका[२]" देऊनि डाबाला । नीरांजनें बुद्धमूर्तीला ।
ओवाळूनि, स्वस्थानाला । येऊन ठाकलों सर्वही ॥ ७१ ॥
मानसापासून निघाला । आणि रावणह्रदीं रिघाला ।
आमच्या दृष्टिपथीं आला । प्रवाह एक जलाचा ॥ ७२ ॥
ज्याची रुंदी फूट शंभर । असे चारफूट गभीर ।
चू गुंफेपासून थोडें दूर । वाहे, नाम त्याचें "गंगाछू" ॥ ७३ ॥
सहा मैल जाई वाहात । शेवटीं राक्षसतालीं मिळत ।
ये विषयींची प्रचलित । दंतकथा अवधारा ॥ ७४ ॥

१. सामान्य साधु अथवा मठवासी
२. दोन आणे किंमतीचें तिबेटी नाणें.

सुवर्णाचे मत्स्य दोन । करिती मानसजलीं भांडण ।
परस्परांचा पाठलाग करून । रावणह्रदीं आले ते ॥ ७५ ॥
पिशाचांचें निवासस्थान । होता राक्षसताल प्रथम ।
म्हणूनियां जलपान । तेथें कोणी न करिती ॥ ७६ ॥
मासे भांडत भांडत । आले ज्या मार्गें रावणह्रदांत ।
तेणें मानसजल वाहात । राक्षसतालीं रिघालें ॥ ७७ ॥
रावणह्रदींचें जीवन । झालें तेव्हांपासून पावन ।
पिऊं लागले सर्व जन । म्हणती ऐसेंही कोणी ॥ ७८ ॥
मानसाच्या सन्निधानीं । असती सुवर्णाच्या खाणी ।
परी सोनें काढण्याचा कोणी । प्रयत्न फारसा न करिती ॥७९॥
होऊनि सुवर्णप्राप्तिलोलुप । तिबेट्यांनीं केला खटाटोप ।
तेधवां आकरदेवतेचा कोप । झाला थोर तयावरी ॥ ८० ॥
देवीची मोठी सांथ । आली तेथ अकस्मात् ।
तिबेटी झाले भयभीत । सोडिती नाद सोन्याचा ॥ ८१ ॥
परमोच्च अध्यात्म विचार । ज्या ठायीं स्फुरती निरंतर ।
ऐसा पाहूनि परिसर । बांधिल्या गुंफा लामांनीं[1] ॥८२॥
मानससरोवराभोंवतीं । ऐशा आठ गुंफा असती ।
ज्यांमाजी लामा राहती । ध्यानधारणा करावया ॥ ८३ ॥
पहिली ती "गुसूल" गुंफा । दुसरी "चू" अथवा "जू" गुंफा।
तिसरी जाणा "चेरकिप" गुंफा । चौथी गुंफा "लंगबोना"॥८४॥
"पुन्री" गुंफा पांचवी । "शेरलुंग" ही सहावी ।
"येर्नगो" गुंफा सातवी । गुंफा आठवी "ठुगुलो" ॥८५॥
"ठोकरमंडी" ऐसें म्हणती । कोणी आठव्या गुंफेप्रती ।
सर्वही गुंफेमाजी महती । असे विशेष ठुगुलोची ॥ ८६ ॥
असो, तीन दिवस मानसतीरीं । गेले निघून झडकरी ।
हुरहुर वाटे अंतरीं । मानसत्याग करितांना ॥ ८७ ॥

---

१. लामा = तिबेटी धर्मगुरु.

उजाडला सोमवार दिन । ज्यासी म्हणती हरदिन ।
परी तो आज झाला हरिदिन । एकादशीप्रसंगें ॥ ८८ ॥
हर तोचि हरि जाणा । ऐसी संत करिती गर्जना ।
परी भेदवादी नाना । वायां विकल्प वाढाविती ॥ ८९ ॥
आधींच हिमालय पावन । त्यामाजी विशेष मानसस्थान ।
महाएकादशीचा दिन । लाधला तेथें सुदैवें ॥ ९० ॥
सुवर्णामध्यें सुगंध जैसा । योगायोग घडला तैसा ।
महद्भाग्योदय हा कैसा । झाला नेणों या ठायीं ॥ ९१ ॥
स्नानसंध्यावंदन । बैसलों प्रातःकाळीं उरकून ।
पळोनि गेले अश्व दोन । आलें वृत्त कर्णपथीं ॥ ९२ ॥
पुढें जाण्याचा बेत । झाला अनायासें रहित ।
मग घोडे सांपडेपर्यंत । घडला वास मानसतीरीं ॥ ९३ ॥
वाजतां दुपारचे चार । मंडळी झाली भजनातुर ।
श्रीविठ्ठलाची तसबीर । मांडूनि पुढें ठेविली ॥ ९४ ॥
उभा राहे पंढरपुरीं । परी जो आहे जगदंतरीं ।
त्या श्रीपांडुरंगाचें पदकह्लारीं । गुंजन करी मनोभ्रमर ॥ ९५ ॥
भजनामृताचें पान । करिती आकण्ठ सर्व जण ।
हां हां म्हणतां निघून । गेल्या पांच घटिका ॥ ९६ ॥
गाइले नाना अभंग । नामकीर्तनीं झालों दंग ।
फुलूनि गेलें अंतरंग । हर्षलताविस्तारें ॥ ९७ ॥
भजन झालियावर । आलों तंबूबाहेर ।
होऊनि परमानंदनिर्भर । केली आरती मानसाची ॥ ९८ ॥
कैलासपरिक्रमेसी सुरुवात । होईल अष्टमाध्यायांत ।
कैलासाचलसान्निध्यांत । घडेल वास आमुचा ॥ ९९ ॥
तो महदानंदप्रसंग । मन्मुखें वदवील उमारंग ।
तुम्ही श्रोते अवधानभंग । होऊं न द्या कृपें आपुला ॥ १०० ॥

॥ इति श्रीमानसतीरनिवासो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

अध्याय ८ वा

जयजय शिव पुराण । जयजय शिव संपूर्ण ।
जयजय शिव आनंदघन । कैवल्यप्रद चिन्मय ॥ १ ॥
विश्वीं शिवावांचून कांहीं । दुजियाची मात नाहीं ।
दृश्यादृश्य सृष्टींच्या ठायीं । भरला शिवचि घनदाट ॥ २ ॥
परी परिपक्वबुद्धि ज्ञानीजन । शिवा म्हणती चंद्र, सूर्य, पवन ।
उदक, धरणि, हुताशन । आकाश, आत्माही त्या म्हणती ॥३॥
ही भाषा तों परिच्छिन्न । शिव नसे ऐसें स्थान ।
ब्रह्माण्डभाण्डोदर धुंडून । पाहतां नाढळे कोणासी ॥ ४ ॥
असो, मानसतीर सोडून । केलें "बर्ख्या"सी प्रयाण ।
कैलासशिखराचें दर्शन । होतसे समोर अव्याहत ॥ ५ ॥
हत्यारबंद तिबेटी लोक । भेटले वाटेंत अचानक ।
झब्बू याक अनेक । नेत होते आपणासवें ॥ ६ ॥
बर्ख्यासी पोंचतांक्षणीं । वेढा दिधला तिबेट्यांनीं ।
मुलेंबाळें आदिकरुनी । राहिले बघत आम्हांसी ॥ ७ ॥
"येथें डाकूंची फाराचि भीति" । रंजन बोले आम्हांप्रती ।
"राखूनियां पूर्ण जागृति । कंठा रात्र ये ठायीं" ॥ ८ ॥
वनगाईंचे कळप । चरत होते तंबूसमीप ।
फोटो काढण्याचा खटाटोप । करितां पळाले दूरवरी ॥ ९ ॥
त्यांचा करूनि पाठलाग । साधिला उद्दिष्ट कार्यभाग ।
कैलासपरिक्रमेचा मार्ग । अनुसारिला दुसरे दिनीं ॥ १० ॥
बर्ख्याचें विशाल मैदान । ओलांडूनि गांठिलें "टार्चिन" ।
कैलासपरिक्रमेचा येथून । प्रारंभ खरा होतसे ॥ ११ ॥
कैलासाची प्रदक्षिणा । बत्तीस मैल असे जाणा ।
घालूनियां साष्टांग नमना । करिती प्रदक्षिणा कित्येक ॥१२॥
धन्य धन्य ते तिबेटी । ज्यांसी ऐसी निष्ठा मोठी ।
झिजवूनियां निज अंगेष्टी । करिती प्रदक्षिणा घोर ही ॥ १३ ॥

जोंवरी देहावरी आदर । तोंवरी परमात्मा फाराचि दूर ।
तपश्चर्येवीण खडतर । देव कदापि भेटेना ।। १४ ।।
मागें झाले भक्त थोर । तिहीं कष्ट केले अपार ।
मगाचि देखिला उमावर । निजात्मपदीं बसवी जो ।। १५ ।।
युद्धवार्ता ऐकण्याला । फारचि गोड वाटे कानाला ।
परी प्रत्यक्ष युद्धप्रसंगाला । शूरचि तोंड देतसे ।। १६ ।।
येर तो शिपाई शेंदाड । लावूनि घराचें कवाड ।
व्यर्थचि करी बडबड । स्त्रीसमाजीं भेकड तो ।। १७ ।।
घेऊनि तळहातावरी शिर । व्हावें जीवावरी उदार ।
तरीच भेटे परमेश्वर । नाहीं तरी गोष्ट सोडावी ।। १८ ।।
सोडिल्यावरी टार्चिन । लागलें "सेरशंग" स्थान ।
जेथें ध्वजस्तंभ शोभायमान । दिसे शत फूट उंचीचा ।। १९ ।।
वैशाख पूर्णिमेच्या दिनीं । यात्रा भरते या स्थानीं ।
जुना ध्वजस्तंभ उपटोनि । टाकिती तिबेटी या दिवशीं ।। २० ।।
नवा स्तंभ उभारिती । बुद्धजयंती साजिरी करिती ।
मग स्वस्थानाप्रती जाती । संपल्यावरी समारंभ ।। २१ ।।
वैशाख पूर्णिमेच्या दिवशीं । बुद्धदेव आले जन्मासी ।
निर्वाणपदाची त्यासी । झाली प्राप्ति याच दिनीं ।। २२ ।।
याच दिनीं महानिर्याण । झालें त्यांचें इहलोकांतून ।
म्हणूनियां तिबेटी जन । करिती महोत्सव सेरशंगीं ।। २३ ।।
मग "लाछू"च्या कांठानें । चाललों आम्हीं नेटानें
डिराफुक गुंफेनजीक ठाणें । ठरविलें आज देण्याचें ।। २४ ।।
कैलासाच्या परिक्रमेंत । असती चार गुंफा ख्यात ।
होऊनियां दत्तचित्त । नांवें त्यांचीं परिसावीं ।। २५ ।।
पहिली 'न्यांडी' अथवा 'छुकु' गुंफा । दुसरी जाणा 'डिराफुक' गुंफा
'झुन्थुल्फुक' तिसरी गुंफा । 'जेन्टा' गुंफा चौथी ती ।। २६ ।।
पर्वताच्या कड्यावर । छुकु गुंफा दिसे दूर ।
तेथें जावया पैलतीर । गांठणें लागे लाछूचा ।। २७ ।।

हत्तीचे दोन दांत । असती छुकुगुंफे आंत ।
असती चोपन इंच आयत । सोळा इंच घेराचे ॥ २८ ॥
मायावतीच्या स्वामींनीं । गजदंत पाहिले आपुल्या नयनीं ।
उल्लेखार्ह वाटले म्हणूनि । निवेदिलें वृत्त हें ॥ २९ ॥
कंबरेसी नंगी तरवार । बैसले जे अश्वांवर ।
ऐसे कांहीं तिबेटी नर । भेटले पुनः वाटेंत ॥ ३० ॥
मुकाट्यानें निघोन गेले । आम्हां हायसें वाटलें ।
हार्दिक आभार मानिले । मनामाजी तयांचे ॥ ३१ ॥
असो, अस्ताचलनिवासी । होण्यापूर्वी सहस्ररश्मी ।
तळ दिला डिराफुक गुंफेपासी । कांठावरी लाछूच्या ॥ ३२ ॥
अद्भुतरम्य कैलासदर्शन । झालें आम्हां या स्थानाहून ।
वाटे, मर्त्य लोक त्यागून । येऊन ठाकलों शिवलोकीं ॥ ३३ ॥
अहा, कैसें दिव्य वातावरण । सहजाचि अन्तर्मुख झालें मन ।
अखिल विश्वाचें मूळकारण । धडपडूं लागे शोधावया ॥ ३४ ॥
दोन पहाडांपलीकडे । कैलासशिखर असे खडें ।
ज्याच्या दर्शनास्तव वाभाडे । निघाले येथवरी देहाचे ॥ ३५ ॥
भव्य घुमटाकार । दिसतसे कैलासशिखर ।
ज्यावरी अनिरुद्ध संचार । मेघवृंदांचा होतसे ॥ ३६ ॥
अथवा पिंडी जैसी महादेवाची । आकृति दिसे शिखराची ।
बावीस हजार फूट उंची । ठरविली ज्याची तज्ज्ञांनीं ॥ ३७ ॥
क्षणामाजी कैलासशिखर । होतसे नयनगोचर ।
दुसरे क्षणीं समोर । न भासे अस्तित्व तयाचें ॥ ३८ ॥
कैलासशिखरीं चापल्यबहुल । क्रीडा करी मेघजाल ।
बघतां निसर्गाचा हा खेळ । चित्ता ताटस्थ्य येतसे ॥ ३९ ॥
हें नव्हे सामान्य नगशृंग । हें तों प्रत्यक्ष ज्योतिर्लिंग ।
किंबहुना भस्मभूषितांग । तेजोमय शिवरूप हें ॥ ४० ॥
येथें एकदेशी देखिलें । परी तें त्रैलोक्यीं विस्तारलें ॥
ऐसें अंतरंगवर्म न कळे । सद्गुरुकृपेवांचूनि ॥ ४१ ॥

समुद्रमंथनीं हालाहल । निघतां त्रैलोक्य झालें भयाकुल ।
अवेळीं प्रलयकाळ । विश्वामाजीं ओढवला ॥ ४२ ॥
मग तें जगत्संहारक काळकूट । शिवें प्राशिलें घटाघट ।
शरणागतांचें संकट । नीलकण्ठें निवारिलें ॥ ४३ ॥
संतांवरी सामान्य जन । घालिती कष्टांचें दडपण ।
परी ते नवनीतहृदय साधुजन । सहन करिती आनंदें ॥ ४४ ॥
त्या महोल्बण जहरें सर्वांगाचा । दाह झाला शंकराचा ।
नाना शीतळोपचारांचा । केला शिवें अवलंब ॥ ४५ ॥
चंद्रसा शिरीं धारण केला । नागेन्द्रें देह वेंटाळिला ।
जटाजूटीं गंगाजळा । धारण करी तैसेंचि ॥ ४६ ॥
येथें तों होण्या दाहनिवारण । शिव करी हिमावलेपन ।
जीमूतधारांचें स्नपन । आपणावरी करीतसे ॥ ४७ ॥
केवढा लिंगाचा विस्तार । लिंगें व्यापिलें चराचर ।
पाहूं जातां अंतपार । झाले हिंपुटी हरि ब्रह्मा ॥ ४८ ॥
मग तिहीं भक्तिभावेंकरून । केलें हिमाद्रिजामातस्तवन ।
प्रसन्न झाला गिरिजारमण । दिधलें दर्शन तयांसी ॥ ४९ ॥
कैसा शिवपूजेचा बडिवार । मेघ धरिती संतत धार ।
झाला नीरांजन सहस्रकर । झाला सुमनें उडुगण तो ॥ ५० ॥
दिव्यफळ नैवेद्यासी । झाला नक्षत्राधिप शशी ।
ऐशा पूजारहस्यासी । जाणती ज्ञाते आत्मनिष्ठ ॥ ५१ ॥
असो, मायावतीचे संन्यासी । होते येथें मुक्कामासी ।
त्यांसवें गोष्टी करण्यासी । लाधला अवसर ये ठायीं ॥ ५२ ॥
शक्य तोंवरी कैलासाजवळ । जावें ऐसी इच्छा प्रबळ ।
झाली, परी पुरेसा वेळ । नाहीं मिळाला या कार्या ॥ ५३ ॥
महादेवशास्त्री आणि रंजन । निघाले बरोबर दोघेजण ।
तळ हालविण्यापूर्वी परतोन । यावें ऐशा विचारानें ॥ ५४ ॥
वाटेंत मातीच्या मूर्तीची घडण । करीत होते तिबेटी जन ।
मोठमोठाले पाषाण । होते बरेच मार्गांत ॥ ५५ ॥

उड्या मारीत त्यांवरून । केलें दोन मैल मार्गक्रमण ।
वेळाभावीं पुढील गमन । केलें स्थगित अनिच्छेनें ॥ ५६ ॥
पुढें आणीक शृंगानिकट । झाली जाण्या इच्छा उत्कट ।
परी मार्ग असे अति बिकट । वेळ नसे तैसाचि ॥ ५७ ॥
होऊनियां विनम्रकंधर । नमिलें प्रेमें कैलासशिखर ।
उदबत्ती ओवाळूनि भक्तिपुरःसर । केली आरती शंभूची ॥५८॥
जयजयाजी कैलासपते । जयजयाजी पार्वतीपते ।
जयजयाजी भूताधिपते । जय प्रमथपते, गंगाधरा ॥ ५९ ॥
तुझें वर्णन करितां स्वरूप । वेदहि जाहले गप्प ।
सहस्रवदनांचा नागाधिप । लटपटला तोहि त्वत्स्तवनीं ॥६०॥
तेथ केवळ मूढमति । कैसी करूं मी तुझी स्तुति ।
ये विषयींची बहु खंती । मनीं माझ्या वाटतसे ॥ ६१ ॥
व्यासवाल्मीक्यादि गरुड थोर । त्यांही न आक्रमवें त्वद् गुणाम्बर ।
अजातपक्ष मी मशक पामर । केवीं त्वद्गुणनभ आक्रमूं शकें॥
निवांत न राहवे स्तुतिवीण । येईल तैसें करितों स्तवन ।
होई होई गा प्रसन्न । करुणावरुणालया, हे साम्बा ॥ ६३ ॥
विशालबुद्धि भक्तजन । रंगले करितां त्वत्स्तवन ।
त्यांचाच मागोवा घेऊन । करितों धडपड स्तवनाची ॥ ६४ ॥
जयजय शंकर लोकशंकर । जय सदाशिव, दिगम्बर ।
जय परमेश, महेश्वर । कर्पूरगौर, दीनबंधो ॥ ६५ ॥
जय चन्द्रमौले, मुक्तिदायक । पिनाकपाणे, त्रिपुरान्तक ।
जय पंचवक्त्र निरुपाधिक । वृषवाहन, कृपासिन्धो ॥ ६६ ॥
जय सृष्टिस्थितिलयकारण । जय सोमाग्निसूर्यलोचन ।
महारुद्र, भुजंगभूषण । मृत्युंजय, नमोऽस्तु ते ॥ ६७ ॥
जयजय महास्मशाननिलय । त्रिशूलपाणे, पार्वतीप्रिय ।
जगत्पते, भूतैकनिलय । नीळकण्ठ, नमोऽस्तु ते ॥ ६८ ॥
जय कालकूटविषादन । निःसंग, कन्दर्पदर्पदलन ।
रौद्ररूप कपालमालाभरण । विश्वतोमुख, नमोऽस्तु ते ॥ ६९ ॥

श्रीकैलास (डिराफूगुंफेजवळून)

जयजय हिमवद्गिरिसंश्रय । जय ब्रह्मानन्दैकनिलय ।
ज्योतिःस्वरूप, निगमाश्रय । नीललोहित, नमोऽस्तु ते ॥ ७० ॥
जय भस्मोद्धूलितविग्रह, त्र्यंबक । कृत्तिवास, अघौघनिवारक ।
जय संसारदावानलशामक । भक्तवत्सल, नमोऽस्तु ते ॥ ७१ ॥
जयजय कैलासशिखरावास । जय परब्रह्म व्योमकेश ।
जयजय निरंजन महेश । हिरण्यबाहो, नमोऽस्तु ते ॥ ७२ ॥
जयजय शार्दूलचर्मवसन । जय हर, गौरीमनोरमण ।
दक्षमखान्तक, सर्वपावन । तपोमय, नमोऽस्तु ते ॥ ७३ ॥
जय खण्डपरशो, भवभंजन । जय कपर्दिन्, सर्वबंधविमोचन ।
जय उन्मत्तवेषप्रच्छन्न । जटाधर, नमोऽस्तु ते ॥ ७४ ॥
जय अनन्तकल्याणगुणार्णव । जय वेदान्तवेद्य, शिवाधव ।
जय शितिकण्ठ, महादेव । श्रीवर्धन, नमोऽस्तु ते ॥ ७५ ॥
जयजय रुद्राक्षमालाभरण । जयजय पुण्यश्रवणकीर्तन ।
मुनिवंद्य, नृसिंहनिपातन । भक्तकामधेनो, नमोऽस्तु ते ॥७६॥
शिवा, अविद्येच्या प्रभावामुळें । जीवाचें निजरूप झांकोळलें ।
त्यासी आपण कोण हें न कळे । म्हणूनि घोंटाळे संसारीं ॥७७॥
तुझ्या ठायीं अविद्यावरण । नसे म्हणूनि तूं निरावरण ।
हचि तुझें दिगम्बरपण । ऐसें ज्ञाते बोलती ॥ ७८ ॥
संचित प्रारब्ध क्रियमाण । या सर्व कर्मांचें निर्दहन ।
ज्ञानाग्नि करी संपूर्ण । उर्वरित राहे भस्म जें ॥ ७९ ॥
त्या भस्माचें विलेपन । निजांगा करिशी हे ईशान ।
तेंचि तुझें भस्मोद्धूलन । ज्ञानियांसी भासतसे ॥ ८० ॥
हरा, मुनीन्द्रांचें विश्रामस्थान । तूं आत्मा वटवृक्ष पुरातन ।
वेदान्त सांख्य योग ह्या तीन । जटा असती तयाच्या ॥८१॥
तुझ्या शिरीं जटाजूट । शोभतसे हा उत्कृष्ट ।
ऐसें म्हणती आत्मनिष्ठ । वेदान्तपारग ज्ञानी जे ॥ ८२ ॥
चन्द्रासारिखा तूं आनन्ददायक । रविसमान अज्ञानांध्यनाशक ।
अग्निसम रागादिदोषदाहक । अससी ऐसा मृडा तूं ॥ ८३ ॥

म्हणूनि तुजला त्रिलोचन। अथवा सोमसूर्याग्निलोचन।
म्हणती ऐसें विद्वज्जन। संशय नसे येविषयीं ॥ ८४ ॥
करोनियां वायुभक्षण। सर्प करिती कालक्रमण।
बिळामाजी निजजीवन। यावज्जीव कंठिती ॥ ८५ ॥
योगीहि तैसे पवनाहार। त्यांसी राहण्या गिरिगव्हर।
त्यांना मानिसी निजांगालंकार। भुजंगाभरणत्व हेंचि तुझें॥८६॥
शान्ति वैराग्य आणि बोध केवळ। हाचि तुझ्या हातीं त्रिशूळ।
त्रिगुणमहागजगंडस्थळ। शूलपाणे, विदारिसी ॥ ८७ ॥
यालागीं तुज त्रिशूलपाणि। नांव ठेविलें विद्वज्जनीं।
ज्यां ज्यां भूषवावें नामाभरणीं। तीं तीं तुजशी साजती ॥८८॥
जेवीं अपारजलाचा वर्षाव। पृथ्वीवरी करी मेघसमुदाव।
तेवीं धर्ममेघसमाधि वर्षाव। धर्मामृताचा करीतसे ॥ ८९ ॥
तें धर्ममेघसमाधिसाधन। ब्रह्मादिकांही वाटे अति कठिण।
त्या समाधीवरी आरोहण। नित्य तुझें होतसे ॥ ९० ॥
यालागीं वृषवाहन। म्हणती तुज विचक्षण।
ऐसें तुझें गुणवर्णन। कोठवरी करावें ॥ ९१ ॥
स्मशानासारिखा अमंगळ। हा संसार भासे केवळ।
संसारमहास्मशानीं, कर्पूरधवल। नित्य नांदसी सर्वत्र ॥९२॥
यालागीं स्मशानवासी। तुज म्हणती गा क्रांतदर्शी।
परी तुझें दर्शन नेत्रांसी। ज्ञानियांच्याचि होतसे ॥ ९३ ॥
सत्वादि त्रिगुणमय शरीर। हेंचि कोणी म्हणती त्रिपुर।
कोपाविष्ट होऊनि तत्संहार। क्षणामाजीं करिसी तूं ॥ ९४ ॥
म्हणूनि तुज त्रिपुरघ्न। ऐसें वदती ज्ञानीजन।
जें जें द्यावें विशेषण। तें तें यथार्थचि भासतसे ॥ ९५ ॥
शम्भो, ऐसें ऐकतां निर्गुणवर्णन। नाकें मुरडिती भक्त सगुण।
म्हणती, ओहो, कैचें मध्येंच स्तवन। निर्गुणाचें निघालें ॥९६॥
हरा तुझें सगुणध्यान। हें तों माझ्या जीवींचें जीवन।
परी बळेंचि घेतलें आडरान। निर्गुणवर्णन करण्यासी ॥९७॥

सगुण आणि निर्गुण । दोन्हीही तुझींच रूपें जाण ।
अधिकारपरत्वें उपासकजन । धरिती प्रेम कोठेंही ॥ ९८ ॥
सत्यचि तूं निराकार निर्गुण । परी भक्तांलागीं होसी सगुण ।
सगुणनिर्गुणवादीं वादीजन । वृथा काळ घालविती ॥ ९९ ॥
शिवा, माझें हृदयमहाम्बर । व्यापूनि टाकीं अज्ञानतिमिर ।
जवळीच असून त्वत्स्वरूप दूर । जन्मोजन्मीं राहिलें ॥१०० ॥
ज्ञानार्ककिरणें श्रीमहेशा । अज्ञानतिमिराचा करीं फडशा ।
त्वत्स्वरूप दर्शनाशा । करीं सफल अविलम्बें ॥ १०१ ॥
तुज भव म्हणती शंकरा । परी तूं भवान्तकचि खरा
संसाराचा मोठा दरारा । सांडिती भक्त त्वन्नामें ॥ १०२ ॥
तुज म्हणती विषमेक्षण । परी तूं सर्वां देखसी समान ।
भावें करिती तुझें भजन । भजसी त्यांसी तैसा तूं ॥ १०३ ॥
तूतें म्हणती शूलधर । परी तुझें निरामय शरीर ।
भिक्षा मागसी घरोघर । परी अनन्तब्रह्माण्डनायक तूं ॥१०४॥
तूं असती विषानें युक्त । परी तुझी दृष्टि केवळ अमृत ।
कंठीं प्रेतमस्तकमाला रुळत । परी त्वत्पावित्र्या भंग नसे ॥
वरिवरी पाहतां सांसारिक । म्हणती तुजलागीं मूढ लोक ।
परी वैराग्यमहापावक । असें धगधगीत तुझ्या हृदयीं ॥१०६॥
ऐशापरी तुझें चरित्र । भासतसे अति विचित्र ।
यथार्थवादें हे त्रिनेत्र । तुज कैसा वर्णूं मी ॥ १०७ ॥
यमधर्माचे कराल पाश । जोंवरी मातें न करिती कासावीस ।
तोंवरी तुझिया निर्भयपदास । पोंचवीं मातें दातारा ॥ १०८ ॥
नाहींतरी झालिया गतजीव । शरीर होतां केवळ शव ।
औषधालागीं धांवाधांव । करितां उपयोग कवण तो ॥ १०९ ॥
ज्या तुझिया कृपाकटाक्षपातें । मुनी लाधले निजेप्सितातें ।
देख देख देवा मातें । झडकरी त्याच नेत्रानें ॥ ११० ॥
दीनबंधु दीननाथ । ऐसें तुझें नाम ख्यात ।
मी तों दीनाग्रणी यथार्थ । अपराधक्षमा याचितों ॥ १११ ॥

मृत्युसंसारसागरनिमग्न । मी जाहलों अनादि कालापासून ।
तुजविण माझें उद्धरण । कोण करील, कृपासिन्धो ॥ ११२ ॥
त्रिविधतापवडवानल– । दाहें जाहलों मी अत्यंत व्याकुल ।
संकल्पमत्स्य अतिचंचल । तडतडां तोडिती मद्‌गात्रें ॥ ११३ ॥
जायापुत्रादि आप्तपरिवार । हेचि भवसागरींचे मकर ।
ग्रासावया अतितत्पर । बैसले येथें टपोनियां ॥ ११४ ॥
अहंकारमहासर्प । दंश करी मातें सकोप ।
केवढा त्याचा विषप्रताप । दग्ध होतसे सर्वांग ॥ ११५ ॥
नानावासनावरुणपाश । जखडूनि टाकिती मद्देहास ।
जीव झाला कासावीस । विविधदुःखें अनुभवितां ॥ ११६ ॥
अविद्याक्लेशलहरी । उसळती महोन्नत भवसागरीं ।
हे त्रिपुरारे, त्यामाझारीं । मी गटकळ्या खातसें ॥ ११७ ॥
कामक्रोधादिमहावर्त । गरगरां फिरती या सागरांत ।
त्यांमाजीं मी दैवहत । सांपडलों असें निजकर्मे ॥ ११८ ॥
ऐसिया भवाब्धिमाजी मद्रक्षण । कोण करील गा तुजवांचून ।
धांव पाव गा, बालेन्दुभूषण । मरणद्वारीं मी ठेपलों ॥ ११९ ॥
करावें दीनाचें अवन । हें दीननाथाचें मुख्य लक्षण ।
करीं यथार्थ हें विशेषण । नको विलंब या लावूं ॥ १२० ॥
"चंदन चावल बेलकी पतिया" । प्रेमे अर्पितां तुज देवराया ।
प्रसन्न होऊन कृपाछाया । निजभक्तांवरी करिसी तूं ॥ १२१ ॥
लोटाभर जल तुज अर्पितां । धत्तूरपुष्प एकचि वाहतां ।
होसी संतुष्ट उमानाथा । नलगे कवडी वेचावी ॥ १२२ ॥
मोक्षसाम्राज्यलक्ष्मीदान । भक्तां देसी, हे गिरिजारमण ।
ऐसें तुझें औदार्य गहन । नसे देवादिकां हा लाभ ॥ १२३ ॥
यालागीं तुज आशुतोष । पदवी देती ज्ञाते पुरुष ।
मी तंव कैसा आत्मवंचक । न करीं पूजा हें जाणोनिही ॥ १२४ ॥
जन्मोजन्मींचा सेवाचोर । अपराध्यांचा मी सरदार ।
तूं निरवधि दयासागर । नको विसंरूं मजलागीं ॥ १२५ ॥

सच्चिद्घन तुझें स्वरूप । ध्याऊनि कोणी होती त्वद्रूप ।
कोणी त्वच्चरणारविंदीं मधुप । होऊनि सेविती भक्तिमकरंद ॥
कोणी वर्णाश्रमासी उचित । आचार पाळिती शास्त्रोक्त ।
होती जन्मबंधविनिर्मुक्त । अर्पूनि तुज कर्मफळें ॥ १२७ ॥
मी नेणें तुझें सगुणध्यान । निर्गुणाची तों वार्ता कठिण ।
स्वधर्माचें अनुष्ठान । मुळींच कांहीं घडेना ॥ १२८ ॥
ऐशापरी महानष्ट । सर्वथैव स्वकर्मभ्रष्ट ।
शिवा, केवढें माझें धाष्टर्य । मागतों तुज कृपाभिक्षा ॥१२९॥
भक्तजन करिती कटकट । म्हणूनि तूं सेविसी कैलासकपाट ।
परी मीही असें ऐसा खट । आलों धुंडीत तुज येथें ॥१३०॥
तुझी एक एक लीला बघावी । तंव अगाधचि दिसे आघवी ।
ऐसा असरसी महालाघवी । अनन्तकल्याणधाम, तूं ॥ १३१ ॥
स्मशान हें क्रीडागार । भूतें वेताळ तुझे सहचर ।
चिताभस्म निरंतर । तुज अत्यंत प्रिय असे ॥ १३२ ॥
नरकपालांची माला । तूं मिरविसी आपुल्या गळां ।
ऐसी तुझी असंगळ कळा । जगा बाहेरूनि दिसतसे ॥१३३॥
परी तुझें जे करिती स्मरण । शिवा, त्यांसी तूं मंगळाची खाण ।
सकल कल्मषांचें दहन । द्व्यक्षर शिवनाम करीतसे ॥ १३४ ॥
शंभो, त्वत्पदाब्जीं मच्चित्तभ्रमर । प्रेमें वास करो निरंतर ।
मुखें त्वन्मङ्गलनामोच्चार । होवो अखंड आमरण ॥ १३५ ॥
तुझ्या कृपेनें, हे नन्दिकेश । संपो भरतवर्षाचा वनवास ।
अभ्युदय आणि निःश्रेयस । प्राप्त होवो सकळांसी ॥ १३६ ॥
ऐसा प्रार्थूनि कैलासराणा । परत निघालों स्वस्थाना ।
पुढें जाण्याची विवंचना । झाली सुरू मनामाजी ॥ १३७ ॥
पाहिला मार्ग दिला सोडून । केलें दुसऱ्याचें अवलंबन ।
बर्फाच्या जाड थरावरून । लागलें चालावें कांहीं वेळ ॥१३८॥
येतां मुक्कामा सुखरूप । डाबा आले आम्हांसमीप ।
ध्या ध्या म्हणती कैलासधूप । प्रभावशाली असे हा ॥ १३९

टंका दिधला डाबाला । मग तो धूप खरेदी केला ।
करोनि नमस्कार आम्हांला । डाबा गेले डिराफुककडे ॥१४०॥
दारुण काळरात्रीमाझारीं । आम्हां जीवदान त्रिपुरारि ।
देऊन वात्सल्यें रक्षण करी । वर्णू कथा ती नवमाध्यायीं ॥१४१॥

— इतिश्रीशिवस्तुतिर्नाम अष्टमोध्यायः —

अध्याय ९ वा

शिवा, जोंवरी देहबुद्धीसी थारा । तोंवरी नाना दुःखपरंपरा ।
जन्ममरणाचाही दरारा । तोंवरी ठायीं जीवाचिया ॥ १ ॥
देहाभिमानाचें रूक्ष वाळवंट । तुडवितां होती मज कष्ट ।
ब्रह्मानंदारण्यीं घनदाट । होवो प्रवेश त्वत्कृपें ॥ २ ॥
शिवा, त्वत्प्रसादावांचून । देहबुद्धित्याग काठिण ।
न होतां निजस्वरूपज्ञान । मृत्युभय न सोडी कोणासी ॥ ३ ॥
जैसें एखादें प्रेत । जोंवरी गृहीं पडे कुजत ।
तोंवरी रोगोत्पत्तीचें भय वर्तत । त्याच्या दुर्गन्धापासूनि ॥४॥
प्रेत नेतां बाहेरी । आरोग्य वर्ते गृहाभीतरीं ।
तेवीं देहाध्यास दुर्गन्ध जोंवरी । तोंवरी भीति भवरोगाची ॥५॥
शंभो, माझा देहाध्यासदुर्गन्ध । जाऊनि बुद्धि होवो विशुद्ध ।
शिवोऽहं-भावनासुगन्ध- । युक्त होवो ती त्वत्कृपें ॥ ६ ॥
असो, कैलासराणा आळवून । गांठिलें परत स्वस्थान ।
हें पूर्वकथानुसंधान । असे ठायीं श्रोत्यांच्या ॥ ७ ॥
मग अश्वारूढ होऊन । केलें "गौरीकुंडा"सी प्रयाण ।
चार मैल खडी चढण । लागली चढावी आम्हांसी ॥ ८ ॥
घोडे झाले अति हैराण । धापा टाकिती चढतां चढण ।
थांबत होते मधुनमधून । मगचि पुढें चालती ॥ ९ ॥
होतांचि मध्याह्नसमय । "डोल्मा" खिंडींत ठेविला पाय ।
तंव एक विलक्षण संप्रदाय । पाहिला आम्हीं तिबेटियांचा॥१०॥

आमुचे 'गार्ड' आणि 'साइस' । यांनीं उपटिले कांहीं मस्तककेश।
आणि अर्पण केले देवास । भल्या मोठ्या दगडाच्या ॥ ११ ॥

घोऽऽऽसोसोसो हा मंत्रोच्चार । करिती आमुचे सहचर ।
करूनि देवा नमस्कार । सर्वही गांठिती गौरीकुंड ॥ १२ ॥

बारा वाजतां सर्व मंडळी । आली गौरीकुंडाजवळी ।
सुदैवें हवा वादळी । नव्हती तीक्ष्ण या समयीं ॥ १३ ॥

गौरीकुंड नसे मोठें । हें तों एक सरोवर छोटें ।
ज्यासी पाहतांचि कांटे । उभे राहती अंगावर ॥ १४ ॥

बारा महिनेंही वर्षांतून । कुंडांतील पाणी जातें गोठून ।
बर्फ दूर केल्याविण । स्नान येथें घडेना ॥ १५ ॥

रोमहर्षणदर्शन हें कुंड । जीवाचें नांव ठेवावें दगड ।
तरीच स्नानार्थ धडपड । यासाजी करावी ॥ १६ ॥

कैलास शिखरावरून सरकत । हिमरास येते या कुंडांत ।
हें तों खास शिवचरणामृत । शिवभक्तांसीं वाटतसे ॥ १७ ॥

परम पावन हें तीर्थ । किंबहुना पावित्र्यचि मूर्तिमंत ।
येथें स्नान न करितां व्यर्थ । जिणें लागलें वाटाया ॥ १८ ॥

परी येथें करणें स्नान । हे गोठी तों अति कठिण ।
स्नान नव्हे दिव्य भीषण । निश्चयेंसीं अवधारा ॥ १९ ॥

होणार तें होईना कां । ऐसा निर्धार करूनि पक्का ।
गौरीकुंडांतील हिमोदका । घेतलें धैर्यें आंगावरी ॥ २० ॥

पाणी पडतां आंगावर । कांहीं वेळ झालें शरीर बधिर ।
हुडहुडी भरली अंगीं फार । स्नानप्रभाव ऐसा हा ॥ २१ ॥

एका बाबूरावावांचून । सर्वीं केलें कुंडीं स्नान ।
बाबूरावें करूनि मार्जन । चित्तीं समाधान मानिलें ॥ २२ ॥

स्नानें जाहलीं चटाचट । संध्या उरकिली झटपट ।
मग तेथूनि धरिली वाट । "झुन्थुलफुक" गुंफेची ॥ २३ ॥

येथून मार्ग उताराचा । होता तीन मैल साचा ।
घोड्यावरून खालीं येण्याचा । प्रसंग होता अनिवार्य ॥ २४ ॥

संभाव्य संकट संलक्षून । उडी घेतली घोड्यावरून ।
पायींच सर्व उतरण । धीरें धीरें उतरलों ॥ २५ ॥
" झोंग " नदीच्या तीरावर । केला विश्राम रात्रभर ।
झुन्थुल्फुक गुंफा होती दूर । आमुच्या स्थानापासूनि ॥ २६ ॥
भवेशानंद प्रेमात्मानंद । येथें होते आमुच्या सन्निध ।
परस्परांमाझारीं सुखसंवाद । लाधला अवसर करण्यासी ॥२७॥
येथून पुढें लागे " टार्चिन " । जेथें परिक्रमा होय परिपूर्ण ।
त्या स्थानासी लक्षून । घोडेस्वार निघाले ॥ २८ ॥
टार्चिनासी सरळ जातां । "जेंटा" गुंफा न ये हाता ।
यालागीं कांहींजण धरिती रस्ता । गुंफेकडे नेई जो ॥ २९ ॥
सहाजण पुढें गेले । तिहीं सरळ टार्चिन गांठिलें ।
तेथून पुढें तंबू ठोकिले । "ला" नदीच्या तीरावर ॥ ३० ॥
आमुच्यापैकीं सहाजण । आणि तैसेचि ते स्वामी दोन ।
इहीं प्रारंभिलें गिर्यारोहण । "जेंटा" गुंफा बघण्यासी ॥३१॥
आम्ही होतों सपाटीवर । जेंटा गुंफा उंचावर ।
मार्ग फारचि खडतर । चढतां आले नाकीं नव ॥ ३२ ॥
चढ होता अति कठिण । सटासट निसरती अश्वचरण ।
वाटे कडेलोट होऊन । मृत्यु पुढें उभा दिसे ॥ ३३ ॥
पर्वतशिखरीं वळून पाहतां । समोर दिसे गुर्लामान्धाता ।
मानस दिसे डाव्या हाता । उजवीकडे राक्षसताल ॥ ३४ ॥
दृश्य पाहूनि नयनाभिराम । पळोनि गेला अध्वश्रम ।
दुसरीकड गिरिदुर्गसम । जेंटा गुंफा दिसतसे ॥ ३५ ॥
कैलासपरिक्रमेच्या मार्गातील । जेंटा गुंफा असे विशाल ।
आम्हांसी तों भासे केवळ । महाविद्यालयापरी ॥ ३६ ॥
तिबेटी भाषेंतील धर्मग्रंथ । दिसोन आले अनेक येथ ।
गुंफाही सुव्यवस्थित । राखिली होती लामांनीं ॥ ३७ ॥
गुंफेमाजी बुद्धमूर्ति । मुख्य एक विराजत होती ।
आणीकही लहान मूर्ति । होत्या बुद्धदेवाच्या ॥ ३८ ॥

अष्टादशभुज कालीमूर्ति । गोचर झाली नयनांप्रती ।
मुख्य मुख्य लामांच्याही मूर्ति । होत्या उष्णीषमंडित ॥ ३९ ॥
आमुच्या आग्रहावरून । डाबांनीं केलें ग्रंथवाचन ।
आवाज त्यांचा विलक्षण । वाटला आम्हां ते वेळीं ॥ ४० ॥
डाबास टंका देऊन । घेतलें त्यांपासून नीरांजन ।
मग भक्तिभावें करून । ओवाळिलें बुद्धासी ॥ ४१ ॥
"भं भं भं" ध्वनि काढीत । डावा शंख फुंकिती तेथ ।
मुलें झांजा वाजवित । ढोल वडवित तैसेही ॥ ४२ ॥
ऐसिया वाद्यांच्या गजरांत । झाली आरतीस सुरवात ।
आरती झालियावरी समाप्त । जेंटा गुंफा सोडिली ॥ ४३ ॥
पुढें लागलें टार्चेन । जेथें परिक्रमा झाली पूर्ण ।
येथें घरें दोन तीन । होते तंबू दहावीस ॥ ४४ ॥
येथूनि तीन मैल अंतरावर । मंडळींनीं गांठिला "लाछू" तीर ।
त्यासी मिळण्या सत्वर । आम्ही निघालों संभ्रमानें ॥ ४५ ॥
मंडळी राहिली अलीकडे । आम्ही तीन मैल गेलों पुढें ।
वाटेमाजीं नद्याओढे । उल्लंघिले दुस्तर ॥ ४६ ॥
एके ठायीं थांबून । न्याहाळिलें सर्वही मैदान ।
परी मुक्कामाचें स्थान । आढळेना कोठेंही ॥ ४७ ॥
मग रंजन बसला घोड्यावर । हिंडून आला चौफेर ।
परी मंडळीची खबर । कोठें म्हणून लागेना ॥ ४८ ॥
इकडे कृष्णमेघांची दाटी । नभीं हळू हळू झाली मोठी ।
वाटे क्षणामाजी अपार वृष्टि । होणार आतां भूवरी ॥ ४९ ॥
काळेंकिट्ट झालें अंबर । दिशा दिसों लागल्या भेसूर ।
प्रसंग अति दुर्धर । आम्हांवरी ओढवला ॥ ५० ॥
प्रसन्न झाला उमाकांत । झाली मेघांची वाताहत ।
सृष्टि पुनश्च प्रकाशित । झाली दिननाथतेजानें ॥ ५१ ॥
तीन घटिकापर्यंत । मंडळी झाली चिन्ताक्रान्त ।
तंव कर्णपथीं हाका आदळत । आल्या 'कीचखंब्या"च्या॥५२॥

देखतांचि कीचखंबा । सर्वांसी वाटला अचंबा ।
कैसा पिनाकधन्वा उभा । मागें पुढें रक्षणार्थ ॥ ५३ ॥
झडकरी ताडें फिरवून । गांठिलें मुक्कामाचें स्थान ।
मूषकवृंद बिळें करून । राहिला होता या ठायीं ॥ ५४ ॥
येथून पुढें " शालचकम " । जेथें भावि संकट घेई जन्म ।
जीवनमरणसंग्राम । सुरू झाला येथुनी ॥ ५५ ॥
येथें पाण्याचा ओहोळ । होता एकचि केवळ ।
आवश्यक जलाभावीं तारांबळ । फार उडाली या स्थानीं ॥ ५६ ॥
कोमल तृणांकुर चरण्यास । अश्व सोडिले आसपास ।
तंव दोन घोडे अज्ञातवास । स्वीकारिती तेथुनी ॥ ५७ ॥
अश्वशुद्धयर्थ मोतद्दार । लवलाहें गेले दोन दूर ।
झालियावरी दोनप्रहर । आले घेऊन अश्वांसी ॥ ५८ ॥
येथून पुढें " टप्पूसर " । असे तेरा मैल दूर ।
तेथें न जाण्याचा विचार । दिसूं लागला तिबेट्यांचा ॥ ५९ ॥
आमुच्यापैकीं कांहींजण । म्हणती सोडा आजचि हें स्थान ।
कांहीं म्हणती निवाससदन । हेंचि आजही करावें ॥ ६० ॥
ऐशा मतामतांच्या गलबल्यांत । स्थानत्याग झाला निश्चित ।
मग सर्वही मार्गस्थ । झाले चार वाजतां ॥ ६१ ॥
" प्रथमग्रासे मक्षिकापात " । झाला होतांचि मार्गस्थ ।
खेंचरें लत्ता हाणूनि मूर्छित । केला एक मोतद्दार ॥ ६२ ॥
तिबेटी जमले त्याचे भोंवती । नानापरी त्यासी सावध करिती ।
मारूनमुटकून घोड्यावरती । बैसविलें त्यांनीं तयाला ॥ ६३ ॥
मूर्छा त्याची होती सत्य । अथवा ही धूळफेंक आमुच्या डोळ्यांत ।
हें एकचि जाणे उमाकान्त । सकलजनमनःसाक्षी जो ॥ ६४ ॥
मूर्छा नव्हे हें थोतांड । आपुल्याविरुद्ध उघड बंड ।
तिबेटी ऐसेचि आडदांड । म्हणती कोणी ऐसेंही ॥ ६५ ॥
असो, ही सत्यासत्यमीमांसा । करूनि लाभ नसे फारसा ।
ठेवा तिबेट्यांवरी भरवसा । कैलास न घडे तयांवीण ॥ ६६ ॥

पुढें थोडाचि क्रमितां पंथ । नभीं बलाहक दाटत ।
जलवृष्टि करूनि घालित । सचैलस्नान क्षणामाजी ॥ ६७ ॥
वरून कोसळे पर्जन्य । सुटला चंड प्रभंजन ।
छत्री धरितांही रक्षण । होईना पर्जन्यापासूनि ॥ ६८ ॥
छत्री धरितां उलटी होत । आंगावरी मेणकापड न ठरत ।
पर्जन्यधारानिवारणार्थ । इलाज कांहीं चालेना ॥ ६९ ॥
भिजला कोट भिजला बूट । कोणापाशीं करावा यातनास्फोट ।
असह्य झाले शैत्यकष्ट । वाटे युगान्त ओढवला ॥ ७० ॥
शिवशंकर, शिवशंकर । करूं लागलों नामोच्चार ।
प्रणतक्लेशपरिहार- । कर्ता कोण शिवावीण ॥ ७१ ॥
कैसा मेघांचा गडगडाट । कैसा चंडवाताचा झडझडाट ।
कैसा सौदामिनींचा कडकडाट । अनुभविला या समयीं ॥७२॥
आधींच नभ मेघावृत । वरी जाहला सूर्यास्त ।
घनांधकारें सृष्टि कोंदत । प्रसंग दारुण ओढवला ॥ ७३ ॥
करितां करितां मार्गक्रमण । दूर होतसे धूम्रदर्शन ।
वाटे हें वसतिस्थान । कोणाचें तरी असावें ॥ ७४ ॥
जवळ जाऊन पाहतां । कोणी न ये दृष्टिपथा ।
झुडपें देखिलीं धुमसतां । धूर निघे त्यांतूनि ॥ ७५ ॥
निम्नोन्नत भूप्रदेश । कांहींच दिसेना डोळ्यांस ।
जाहला मार्गभ्रम सर्वांस । निघालों अश्व जाती तिकडे ॥७६॥
भारवाहक खेंचरें अश्व । जाहले बेपत्ता सर्व ।
चांदेकरांचाही ठाव- । ठिकाण कोठें दिसेना ॥ ७७ ॥
मागें होता उंचसखल । दऱ्या लागल्या चार खोल ।
घोड्यावरून जातां तोल । स्वागतार्थ यम पुढें ॥ ७८ ॥
आंग गेलें गारठून । लगाम धरणें झालें कठिण ।
वरी झोडपित समीरण । होणार काय न कळेची ॥ ७९ ॥
वाढतां घोड्यामधील अंतर। 'ठैरो ठैरो' या आज्ञेचा भडिमार।
रक्षक करिती आम्हांवर । जाहलों अधीन तयांचे ॥ ८० ॥

ऐशा निबिड अंधारीं । बाबूराव झाले साह्यकारी ।
विद्युद्दीप देऊनि रंजनकरीं । झाले दर्शक मार्गाचे ॥ ८१ ॥
रात्रीं घुंघुं घुंगूरध्वनि । नऊ वाजतां पडे कानीं ।
दीर्घस्वरें हाका कोणी । दुरूनि आम्हां मारितसे ॥ ८२ ॥
दुसरे असणारचि कोण । होते आमुचेचि तिबेटी गण ।
जीवामध्यें जीव येऊन । लागला हुरूप वाटाया ॥ ८३ ॥
आमुचा प्रतिशब्द ऐकल्यावर । पुढील सर्वही मोतद्दार ।
पुढें जाण्याचा अविचार । सोडून देती सुज्ञपणें ॥ ८४ ॥
मग आमुची वाट पाहत । एके ठायीं राहती तिष्ठत ।
क्रोधाग्नि त्यांचा प्रज्वलित । झाला देखतां आम्हांसी ॥८५॥
सामान धडाधड फेकून देती। तीक्ष्ण वाग्बाणीं आम्हां विंधिती।
आम्हांसीही वेठी धरिती । तंबू आमुचे ठोकावया ॥ ८६ ॥
त्यांच्या इच्छेविरुद्ध शालचकम । आम्हीं सोडिलें ससंभ्रम ।
यालागीं अति गरम । जाहले सर्व आम्हांवरी ॥ ८७ ॥
'तुम लोगोंकूं हमने बहोत सुनाया। अभी तो अच्छा थंडा होगया।
कैसा मरनेका सामना आगया । तुमके साथ हम लोगोंकूं' ॥
ऐशा वाक्शरांचा भडिमार । करूं लागले आम्हांवर ।
आम्हीं केवळ मौनव्रतधर । जाहलों सर्व ते वेळीं ॥ ८९ ॥
हातांपायां आलें बाधीर्य । वाटे निघून गेलें चैतन्य ।
ऐसी भयानक लीला मृत्युंजय । दाखवी आम्हां आपुली॥९०॥
पर्जन्याच्या सरीवर सरी । येऊं लागल्या भूमीवरी ।
तंबूच्या छिद्रांतूनि वारि । गळों लागलें टपाटप ॥ ९१ ॥
खालूनही जलाचा लोट । आला तंबूंत काढीत वाट ।
आमुच्या पाठीस ऐसें संकट । हात धुवून लागतसें ॥ ९२ ॥
छत्री उघडून तंबूंत । बैसलों कांहीं काळ तिष्ठत ।
पर्जन्य आला थांबत । मध्यरात्रीच्या समयाला ॥ ९३ ॥
बसून कंठिली सारी शर्वरी । वाटे रुष्ट झाला मदनारि ।
देहाची तों गत बरी । यापुढें आतां दिसेना ॥ ९४ ॥

ही नव्हे रात्र सामान्य । ही तों काळरात्र अति दारुण ।
मृत्यूच्या कराल दाढेंतून । वांचलों सर्वही शिवकृपें ॥ ९५ ॥
शीतवातांचे आघात । उद्यां जाणवतील निश्चित ।
ज्वर येऊन फणफणत । पडावें लागेल आंथरुणीं ॥ ९६ ॥
कैचें स्नान कैची संध्या । आंथरूण सोडणें अशक्य उद्यां ।
आंथरुणींच मुनिजनवंद्या । शिवा स्मरावें लागेल ॥ ९७ ॥
प्रकृतिस्वास्थ्य बिघडेल । न कळे केव्हां काय होईल ।
ऐसे नाना विचारकल्लोल । उठूं लागले अंतरीं ॥ ९८ ।
कशीबशी काढिली रात्र । उदयाचळीं आला मित्र ।
तंबूबाहेरी येऊन सर्वत्र । केलें मग निरीक्षण ॥ ९९ ॥
" येथून दोन मैल टप्पूसर । पाऊण मैल 'शतद्रु[1] ' दूर "।
ऐसें आमुचे तिबेटी सहचर । सांगते झाले आम्हांसी ॥१००॥
आज अशक्य घडणें स्नान । सांगत होतें रात्रीं मन ।
नवल शंभूची कृपा पूर्ण । होतों खडखडीत पूर्ववत् ॥ १०१ ॥
ज्वराचें चिन्ह दिसेना कांहीं । मस्तकशूल पडसें नाहीं ।
उत्साहामाजीं तिळप्रायही । न्यून न दिसे सर्वथा ॥ १०२ ॥
पाऊण मैल अंतर तोडून् । नदीमध्यें केलें स्नान ।
नित्य कार्यक्रम उरकून । झालों प्रविष्ट तंबूंत ॥ १०३ ॥
कैलासपतीची कृपा उदंड । स्नानांत पडला नाहीं खंड ।
नाना विघ्नांचें प्रचण्ड बंड । मोडण्या सिद्ध सांब असे ॥१०४॥
येथून पुनश्च अश्व दोन । दूरवरी गेले पळून ।
अश्व आलियावांचून । पुढें जाणें घडेना ॥ १०५ ॥
सर्वही कपडे बुटासहित । उन्हामाजी टाकले वाळत ।
पर्जन्य येतांचि त्वरित । आणिले पुनश्च तंबूंत ॥ १०६ ॥
मायावतीचे स्वामी दोन । टप्पुसरीं होते तळ ठोकून ।
तिहीं कीचखंड्यालागून । पाठविले आमुच्या शोधार्थ ॥१०७॥

---

१. सतलज नदी.

सकाळीं भेटला आम्हां कीच । मग टप्पूसरा केलें कूच ।
जो ऐकतांचि रोमांच । आंगावरी उठती, तो ॥ १०८ ॥
काळरात्रीचा प्रसंग भीषण । स्वामीद्वयासीं केला निवेदन ।
ऐकतां ऐकतां हर्षखेदमग्न । स्वामी जाहले नितान्त ॥ १०९ ॥
मानसपरिक्रमेचा बेत । स्वामी योजिती मनांत ।
म्हणती राकेल आलें संपत । परिक्रमा केवीं घडे ॥ ११० ॥
मग आम्हीं आमुच्या जवळील । दिधलें स्वामींस राकेल ।
स्वामी निघाले तात्काल । परिक्रमा करण्यासी ॥ १११ ॥
दशमीं घडेल तीर्थापुरीदर्शन । करूं भस्मासुरकथावर्णन ।
शिठम, ग्यानिमामंडी आदिकरून । होईल गमन स्थानासी ॥
येऊन तकलाकोटास । होईल खेचरनाथीं वास ।
खेंचराच्या पाठीवरून धरणीस । गडगडत लागेल मद्देह ॥११३॥
कृपा करुनि श्रीशंकर । टाळील अपमृत्युसंकट थोर ।
वात्सल्यजलधि नाम साचार । देईल आणूनि प्रत्यया ॥११४॥
आम्हीं सोडूं तकलाकोट । देखूं पुनश्च " लिपुघाट " ।
तेथून मातृभूमीची वाट । धरूं सर्वही आनंदें ॥ ११५ ॥
अणुमात्र कंटाळा न करितां । परिसा तुम्हीं त्या सर्वही कथा ।
वारंवार ठेवितों माथा । तुम्हां श्रोत्यांच्या पदांवरी ॥ ११६ ॥

॥ इति कालरात्रिर्नाम नवमोऽध्यायः ॥

अध्याय १० वा

जयजय शिव आद्यपुरुष । जयजय शिव अखण्डैकरस ।
जयजय शिव अविनाश । मायाचालक मायातीत ॥ १ ॥
जयजय शिव सुस्थिर । जयजय शिव अतिगंभीर ।
जयजय माधुर्यैकरसाधार । सान्द्रनंदसुधार्णव ॥ २ ॥
जयजय सकलभुवनवंदित । जयजय भक्तकल्याणद ।
जयजय भक्तहृत्पुण्डरीकस्थ । अपमृत्युविनाशक ॥ ३ ॥
स्वामींचा निरोप घेऊन । आम्हीं केलें अश्वारोहण ।
तीर्थापुरीकडे तोंड करून । जाहलों सर्वही मार्गस्थ ॥ ४ ॥
अलंकापुरीस गेल्यावांचून । पंढरीयात्रा न होय पूर्ण ।
नातरी " पशुपति " दर्शनावीण । यात्रा अपूर्ण 'केदार'ची ॥५॥
तैसी तीर्थापुरीदर्शनावांचून । कैलासयात्रा राहे अपूर्ण ।
म्हणूनि तीर्थापुरीसी गमन । शक्य तोंवरी करावें ॥ ६ ॥
असो, बारा वाजण्याचा सुमार । होतां, सोडिलें टप्पूसर ।
रात्रीं येथेंचि वस्तीकर । व्हावें ऐसें ठरवूनि ॥ ७ ॥
ज्यांना ओढ असे फार । ऐशा " टप्पू " आणि " शर " ।
नद्यां उल्लंघिल्या दुस्तर । तीन मैल प्रवासांत ॥ ८ ॥
पुढें चार मैल लागे मैदान । कांहीं गेले पुढें निघोन ।
मी आणि मेहेंदळे दोघेजण । राहिलों मागें सर्वांच्या ॥ ९ ॥
हरदासी तट्टूचें[1] वर्णन । ऐकती सर्व श्रोतेजन ।
त्याचपरी अश्व दोन । असती आम्हां दोघांचे ॥ १० ॥
सात मैल होतां प्रवास । भस्मःचे डोंगर दिसती आम्हांस ।
स्वशिरीं हस्त ठेवूनि प्राणास । मुकला भस्मासुर जे ठायीं ॥११॥
साडेतीन वाजतां दुपारीं । आम्हीं गांठिली तीर्थापुरी ।
मग शतद्रूच्या कांठावरी आलों उतरून अर्धा मैल ॥ १२ ॥

---

१. मक्षिकालक्षसंयुक्तः प्रस्खलंश्च पदेपदे ।
मिलज्जानुर्गलच्चक्षुर्भट्टतट्टुर्विराजते ॥

येतांचि शतद्रूच्या तीरावर । पर्जन्याची आली सर ।
आणि वारेही थंडगार । झोंबूं लागले आंगासी ॥ १३ ॥
शतद्रूच्या किनाऱ्यावर । असती उष्ण जलाचे निर्झर ।
जे पाहतांचि आनंद फार । मनामाजी प्रवर्तला ॥ १४ ॥
आधीं शतद्रूचें थंडगार । पाणी घेतलें आंगावर ।
येऊन मग तप्तकुंडावर । स्नान केलें उष्णोदकें ॥ १५ ॥
झडकरी उरकून स्नानादिक । परतले मग सर्वही लोक ।
गुंफेंत जाऊन नतमस्तक । जाहले आदरें बुद्धापुढें ॥ १६ ॥
भस्माचा डोंगर चढून । भस्म घेतलें बांधून ।
तीर्थापुरीसी करून नमन । निघालों आम्हीं माघारें ॥ १७ ॥
भस्मासुराचें कथानक । येथें सांगणें आवश्यक ।
परिसोत सज्जन भाविक । परमादरें शिवलीला ॥ १८ ॥
शकुनि-असुराचा पुत्र । होता दुर्मति वृकासुर ।
तपश्चर्येलागीं सत्वर । निघाला गृह त्यागूनि ॥ १९ ॥
वाटेमाजी नारदमुनि । त्यासी भेटले परमज्ञानी ।
साष्टांग नमन करूनि । केला प्रश्न तयांसी ॥ २० ॥
नारदा, ब्रह्मा-विष्णु-महेशांत । कोण होतो प्रसन्न त्वरित ।
सांगावें मज दीनाप्रत । अनन्यभावें शरण तुम्हां ॥ २१ ॥
तंव त्यासी म्हणती नारद । आराधीं शंकर भक्तवरद ।
जो भक्तांसी अभीष्टफलप्रद । होतो अर्पितां बिल्वपत्र ॥ २२ ॥
करितां तपांचे डोंगर । हाडाचीं काडें करितां फार ।
प्रसन्न नोहे श्रीवर । दुराराध्य तो खचीतचि ॥ २३ ॥
रावण-बाणासुर भक्तजन । भाटासारिखे करिती स्तवन ।
मग प्रसन्न झाला गिरिजारमण । दिधलें ऐश्वर्य अतुल त्यांसी॥
परिसोनी नारदाचें वचन । करण्यालागीं शिवाराधन ।
केदारपर्वतावरी निघोन । गेला मग तो वृकासुर ॥ २५ ॥
निजमांसाचा होम करित । बैसला असुर षड्दिनपर्यंत ।
प्रसन्न न होतां उमाकांत । झाला खिन्न मनामाजी ॥ २६ ॥

उगवतांचि सप्तम दिन । केदारतीर्थी करी स्नान ।
स्वकरीं खड्ग घेऊन । झाला उद्यत शिरच्छेदा ॥ २७ ॥
मानेवरी खड्गप्रहार । करणार तोंचि उमावर ।
प्रकटला त्या असुरासमोर । अग्नि जैसा काष्ठांतुनी ॥ २८ ॥
वृकासुराचा धरिला हात । शिरच्छेदापासून निवृत्त ।
करूनि, परम दयाळू आलिंगित । धूर्जटि त्यासी प्रेमानें ॥२९॥
मङ्गलमय शिवकरस्पर्श । होतां वृकासुर पावे हर्ष ।
छिन्नभिन्न तच्छरीरास । आली पुष्टि बल पुनः ॥ ३० ॥
वृकासुरासी म्हणे शंकर । माझ्या खोलीचा नेणवे पार ।
परी भक्तासी मी उथळ फार । ऐसें स्वरूप माझें हें ॥ ३१ ॥
पुरे आतां तप दारुण । वृथा करूं नको आत्मार्दन ।
जे जे रिघती मातें शरण । सदा संतुष्ट त्यांवरी मी ॥ ३२ ॥
तुझ्या मनींचें वांछित । सांग, बाळा, मज त्वरित ।
येरू म्हणे ज्याच्या हात । मस्तकावरी ठेवीन मी ॥ ३३ ॥
तो व्हावा भस्म तात्काल । ऐसा वर मागे तो महा खळ ।
ज्यायोगें मोठें संकटजाल । ओढवलें सर्व भूतांवरी ॥ ३४ ॥
चरणसेवा जन्मोजन्मीं । तुझी घडावी हे इच्छा मनीं ।
चिताभस्म तुजलागूनि । शिवा, अत्यंत प्रिय असे ॥ ३५ ॥
चिताभस्म मजवांचून । दुजा आणणारचि कोण ।
यालागीं हेंचि वरप्रदान । तुज, शंभो, मागतसें ॥ ३६ ॥
ऐकूनि दुष्टाचा मनोरथ । शंकर उदास झाले मनांत ।
सर्पासी पाजावें अमृत । "तथास्तु" म्हणती त्यापरी ॥ ३७ ॥
अनन्तब्रह्माण्डाच्या स्वामीस । भलतेंचि मागे दुष्ट राक्षस ।
स्वपर कल्याण सोडून, जगन्नाश । करण्या सिद्ध जाहला ॥३८॥
तंव पार्वती म्हणे शिवासी । हा जर्जर करील जगासी ।
मद्य पाजावें माकडासी । तैसें तुमचें हें वरदान ॥ ३९ ॥
असो ऐसा लाधतांचि वर । नाचूं लागला वृकासुर ।
जगीं जाहला हाहाकार । झाले त्रस्त सर्वही ॥ ४० ॥

वृकासुरासी भस्मासुर । नाम लाधलें साचार ।
दोन्ही नामांत अर्थान्तर । मुळींच कांहीं दिसेना ॥ ४१ ॥
मग निजप्रकृत्यनुसार । वरपरीक्षार्थ तो असुर ।
शिवमस्तकावरी कर । झाला उद्यत ठेवण्यासी ॥ ४२ ॥
वृकासुराचा हेतु जाणोनि । शिव पस्तावले मनीं ।
बहु भयभीत होऊनि । प्राण घेऊन पळाले ॥४३॥
अनन्त ब्रह्माण्डांचा अधीश्वर । लाघवी जगन्नाटकसूत्रधार ।
ज्यासी न भयकंपादि विकार । असुरभयें तो पळतसे ॥ ४४ ॥
केली भूमंडलप्रदक्षिणा । केलें स्वर्लोकीं गमना ।
दशदिशांकडील नाना स्थाना । धांवतसे वेगेसीं ॥ ४५ ॥
जिकडे जिकडे धांवे शंकर । तिकडे तिकडे तो दुष्ट असुर ।
पाठलाग करून बेजार । करी अत्यंत शंभूसी ॥ ४६ ॥
शंकराचें संकटहरण । करूं न शके देवगण ।
चुपचाप उभे राहून । देखती दुर्दशा शंभूची ॥ ४७ ॥
कोणापासूनही स्वसंरक्षण । होणें अशक्य हें जाणून ।
वैकुण्ठलोकीं केलें गमन । भोलानाथ शंभूनें ॥ ४८ ॥
जेथें परमहंसांचें परायण । राहे नित्य श्रीनारायण ।
जेथें जातां पुनरावर्तन । नाहीं संसारीं जीवासी ॥ ४९ ॥
मग तो श्रीहरि आर्तिभंजन । शिवा पाहून संकटमग्न ।
"मा भैष्ट' ऐसें आश्वासन । देता झाला तयासी ॥ ५० ॥
भोळा आशुतोष शंकर । भक्तांसी देतो नाना वर ।
मग तें निस्तरी श्रीधर । ऐसा दंडक वर्ततसे ॥ ५१ ॥
कृष्णाजिन, कुशपुंज, मेखला । दण्ड, कमण्डलु, अक्षमाला ।
धारण करून उभा ठाकला । श्रीहरि दानवासमोर ॥ ५२ ॥
श्रीहरीचें अग्निसम देदीप्यमान । ब्रह्मचारीरूप पाहून ।
दानव करीतसे नमन । अत्यंत नम्र भावानें ॥ ५३ ॥
मग तो श्रीहरि त्यासी म्हणत । तूं दूरवरी आलासी चालत ।
तेणें तूं जाहलासी श्रान्त । हें तों स्पष्ट दिसतसें ॥ ५४ ॥

तरी तूं आतां ऐसें करीं । येथें राहून क्षणभरी ।
प्रवासश्रम परिहारीं । विलंब यासी लावूं नको ।। ५५ ।।
शरीराधारें सर्व पुरुषार्थ । सिद्ध होती हें निश्चित ।
त्या शरीरा पीडणें अनुचित । ऐसें मज गमतसे ।। ५६ ।।
पुरुषसिंहा, शाकुनेया । धांवतोस कवण्या कार्या ।
जरी मी योग्य सांगाया । तरी सांग कोण कार्य तुझें ।। ५७ ।।
घेतां दुसऱ्याचें साहाय्य । त्वरित सिद्ध होय निज कार्य ।
यथाशक्ति मीही साहाय्य । करीन तुझिया कार्यासी ।। ५८ ।।
अमृतमय भगवद्वचन । ऐकून असुर झाला प्रसन्न ।
श्रमपरिहार होऊन । ताजातवाना दिसतसे ।। ५९ ।।
मग आरंभापासून अन्तपर्यंत । श्रीहरीसी कथिला वृत्तान्त ।
त्यावरी श्रीहरि त्यासी म्हणत । अश्रद्धेय शिववचन ।। ६० ।।
दक्ष प्रजापतीच्या शापापासून । शिव बैसला पिशाच होऊन ।
करितां विषभक्षण भांगपान । बुद्धिभ्रष्ट झाला तो ।। ६१ ।।
जगद्गुरु मानिसी शिवासी । त्याच्यावचनीं श्रद्धा ठेविसी ।
तरी वरपरीक्षा कां न करिसी । स्वशिरीं हस्त ठेवूनियां ।।६२।।
जरी मिथ्या झाला शंकरवर । तरी त्यासी तूं शासन करीं थोर।
ज्याचा प्रतारक शंभूसी विसर । पडणार नाहीं कदापि ।।६३।।
आणि पुनश्च खोटें बोलण्याचें साहस। करणार नाहीं तो महेश।
ऐसें महानाटकी वैकुण्ठाधीश । दानवेन्द्रासी सांगतसे ।।६४।।
कोमल, विचित्र, मोहजनक । परिसूनि भगवद्वाक्य मायिक।
बुद्धिभ्रष्ट झाला असुरनायक । ठेवी हस्त निज माथां ।। ६५ ।।
मस्तकीं व्हावा वज्रपात । तैसेंचि असुरा झालें ठेवितां हस्त ।
शरीर झालें भस्मसात् । असुर मेला निजकर्में ।।६६।।
खस्थित ऋषिगण पितृगण । गन्धर्वगण आणि देवतागण ।
मोठा जयजयकार करून । सुमनवृष्टि करिती ते ।।६७।।
श्रीहरीच्या वचनेंकरून । असुरासी आलें दुर्मरण ।
झालें शिवाचें संकटमोचन । अतर्क्य लीला प्रभूची ।। ६८ ।।

मग संकटमुक्त महादेवा । बोले पुरुषोत्तम तेधवां ।
निजपापें देवाधिदेवा । झाला नष्ट वृकासुर ॥ ६९ ॥
करितां मोठ्या लोकांचा अपराध।कोणासीही न होय क्षेम उपलब्ध
तूं तों जगद्गुरु अनादिसिद्ध । तुझा अपराधी केवीं वाचे॥७०॥
अतर्क्य शक्तीचा सागर । त्या श्रीहरीचें शिवमोचन चरित्र ।
सांगती ऐकती जे सादर । होय त्यांवरी ईशकृपा ॥ ७१ ॥
असो, श्रोतीं व्हावें सावधान । ध्यानीं आणावें कथानुसंधान ।
तीर्थापुरी सोडून । आम्हीं निघालों माघारें ॥ ७२ ॥
पुनश्च सान्द्रमेघसंकुल । दिसों लागलें नभस्तल ।
टप्पूसर कैसें गांठाल । विचारी अस्मन्मन आम्हांतें ॥७३॥
आमुच्या घोड्यांचें लक्षण । मागेंचि केलें निवेदन ।
झपाझप चालण्याचें चिह्न । त्यांचें कांहीं दिसेना ॥ ७४ ॥
आम्हां दोघांवांचून । सर्वही गेले पुढें निघून ।
घोडे पळविण्याचे प्रयत्न । होती व्यर्थ आमुचे ॥ ७५ ॥
सुताची दोरी दोन हात । मेहेंदळे मजप्रती देत ।
घोडे सुटले धांवत । धरितां दोरी त्यासमोर ॥ ७६ ॥
देखतां मदश्वपलायन । मेहेंदळ्यांच्या घोड्यास चढे स्फुरण ।
तोही धांवतसे मागून । अतर्क्य महिमा दोरीचा ॥ ७७ ॥
दुपारीं बर्फ वितळूनि । टप्पु-शर नद्यांचें चढलें पाणी ।
निजवाहनावरी बैसूनी । जातां येईना पैलतीरा ॥ ७८ ॥
आम्हांस म्हणती मोतदार । उतरा आतां भूमीवर ।
तुम्हांसकट पैलतीर । वाहन गांठूं शकेना ॥ ७९ ॥
चांदेकरांच्या खेंचरावांचून । वाहनें दिलीं नदींत सोडून ।
कष्टें पैलतीरा जाऊन । उभीं राहिलीं सुखरूप ॥ ८० ॥
मग चांदेकरांच्या खेंचरावर । पाळीपाळीनें होती सर्वही स्वार।
अकरा खेपांमाजी पैलतीर । दाविला त्यानें नदीचा ॥ ८१ ॥
उंचीमाजी सर्वांत थोर । असें चांदेकरांचें खेंचर ।
सशक्तही असे फार । सर्वांमाजी तेंचि एक ॥ ८२ ॥

गुण तोचि बंधनकारक । किंबहुना होतो मारक
हा सिद्धान्त व्यावहारिक । आला येथें प्रत्यया ॥ ८३ ॥
बाकीचीं वाहनें कमजोर । पाठीवरी न घेतां घोडेस्वार ।
तिहीं गांठिला पैलतीर । चुकले कष्ट तयांचे ॥ ८४ ॥
उंच आणि सशक्त म्हणून । चांदेकरांचें खेचर पावलें बंधन ।
हेलपाटे घालघालून । शिणलें व्यर्थ बापुडें ॥ ८५ ॥
गुणाढयता जगीं दुःखोत्पादक । गुणहीनता गमे सुखकारक ।
चंदन तरूसी तोडिती लोक । विराजती सुखें इतर वृक्ष ॥८६॥
अस्ताचलीं जातां दिनकर । सर्वही गांठिती टप्पूसर ।
सुखरूपपणें श्रीशंकर । घडवी आम्हां तीर्थापुरी ॥ ८७ ॥
टप्पूसरासी ठोकून रामराम । आम्हीं गांठिलें "शिठम,'
चार मार्गांचा संगम । झालां असे ज्या ठायीं ॥ ८८ ॥
पुढें "ग्यानिमामंडी "स निघालों । पर्वतशिखरावरी चढलों ।
चोहोंकडे पाहों लागलों । तों मार्ग कोठें दिसेना ॥ ८९ ॥
तीन घटिकापर्यंत । गिरिशिखरीं राहिलों तिष्ठत ।
मग खालीं उतरूनि एक पथ । अवलंबिला अनुमानें ॥ ९० ॥
या मार्गाची लांबण । फाराचि भासली विलक्षण ।
ग्यानिमामंडीस अस्तमान । होतां आम्ही पोहोंचलों ॥ ९१ ॥
ग्यानिमामंडी हें नांव । उपजवी अंतरीं पवित्र भाव ।
परी येथें येतांचि हें गांव । दिसूं लागलें घाणेरडें ॥ ९२ ॥
जिकडे तिकडे हाडकें दिसतीं । पशूंची शिंगें कोठें असती ।
ऐशा घाणीमाजी वसती । करावी लागली आम्हांस ॥ ९३ ॥
ग्यानिमा पश्चिम तिबेटीं । असे एक मंडी मोठी ।
भारतीय व्यापाऱ्यांची दाटी । येथें होते प्रतिवर्षी ॥ ९४ ॥
मंडीच्या उत्तर दिशेस । असती तीर्थापुरी कैलास ।
भोटप्रांत असे दक्षिणेस । पूर्वेकडे मानस मान्धाता ॥ ९५ ॥
पश्चिमेकडे थोलिंगमठ । हिमशृंगें अतिनिकट ।
उंची पंधरा हजार फूट । असे सागर सपाटीपासूनि ॥ ९६ ॥

दलदलीचा भूप्रदेश । थंडीचा अतिशय त्रास ।
चुटके आंथरितांही आंगास । गारठा लागे असह्य ॥ ९७ ॥
पश्चिम तिबेटांतील मुख्यस्थाना । येथून रस्ते फुटती नाना ।
येथूनीच मार्ग हिंदुस्थाना । लाधे अनेक खिंडींमधुनी ॥ ९८ ॥
मंडीच्या जवळील टेकडीवर । प्राचीन दुर्गावशेष दृग्गोचर ।
होतां, मनोभावें नमस्कार । केला सर्वभक्षक काळासी ॥९९॥
येथें जुलै आगष्ट महिन्यांत । व्यापार चालतो जोरांत ॥
पोटासाठीं जीव धोक्यांत । घालिती परस्थ व्यापारी ॥१००॥
हजारो व्यापारी येथें येती । आपआपुले तंबू ठोकिती ।
व्यापार संपतां निघोनी जाती । स्वदेशासी सर्वही ॥ १०१ ॥
आम्ही गेलों त्या समयास । मंडी भरली नव्हती विशेष ।
शेंपन्नास तंबू नजरेस । आले फक्त त्यावेळीं ॥ १०२ ॥
रामपुरी लद्दाखी तुर्कस्तानी । यारकंदी भोटिये चिनी ।
पशुपृष्ठावरी माल लादोनि । येती व्यापारा या ठाया ॥१०३॥
मार्ग असती अति बिकट । डाकू करिती लुटालूट ।
ऐशापरीचे नानाकष्ट । भोगावे लागती व्यापाऱ्यां ॥ १०४ ॥
" ल्हासा " राजधानीहून । येती कांहीं व्यापारीजन ।
डौलदार तंबू ठोकून । विकिती माल आपुला ॥ १०५ ॥
झब्बू याक मेंढया बकरे । गाढवें घोडे आणि खेंचरें ।
माल वाहण्या पशु बिचारे । उपयोगा आणिती व्यापारी॥१०६
मुंबई, कानपूर, कलकत्त्याहून । कापड आणिती व्यापारीजन ।
येथें त्याचा विक्रय करून । संपादिती धन थोडें फार ॥१०७॥
कंदील, घोड्याचे खोगीर । सुकामेवा, आणि खडीसाखर ।
दुष्प्राप्य वस्तु तिबेटीं फार । विकिती येथें व्यापारी ॥ १०८ ॥
येथून स्वदेशी जातांना । घोडे, चुटके, पश्मीना ।
तिबेटांतील वस्तु नाना । नेती आपुल्याबरोबर ॥ १०९ ॥
असो हें व्यापारवर्णन । ग्यानिमा मंडीस कंटाळलें मन ।
झडकरी करावें पलायन । आतां पुढच्या पडावास ॥ ११० ॥

काड्याच्या पेट्या खरेदी करून। 'सुसिया' पडावा आरंभिलें प्रयाण
एक मोठा पहाड चढून । उतरलों सुसिया पडावास ॥१११॥
पुढच्या पडावाचें नांव । "मापचाछुंगा" ऐसें भव्य ।
जेथें पोहोंचतांचि दिव्य । केलें ऐसें वाटलें ॥ ११२ ॥
मापचाछुंगा गांठीपर्यंत । चढउतार होता बहुत ।
हातभर रुंद मार्ग क्रमित । जावें लागलें कड्यावरूनी ॥११३॥
डाकूंचें महाकेन्द्रस्थान । करावें लागलें उल्लंघन ।
दग्या फटक्याचें दारुण । भय होतें ज्या ठायीं ॥ ११४ ॥
अश्वावरी होऊनि स्वार । कर्णाली नदीचा गांठिला पार ।
पहाडामाजी एक निर्झर । आला दृष्टोत्पत्तीस ॥ ११५ ॥
"अहो, हें कर्णालीचें शिर" । ऐसें म्हणती तिबेटी सहचर ।
येथून तीन मैल होतें दूर । स्थान एका बड्या लामाचें॥११६॥
पहाडाच्या पायथ्याजवळ । दिधला मापचाछुंगा येथें तळ ।
पहाड उल्लंघूनि सकळ । निघालों "रिंगंग" पडावास ॥११७॥
रिंगंग पडाव येईपर्यंत । कर्णाली नदी होती सोबत ।
पर्जन्य होता भेडसावीत । घटकाभर आम्हांसी ॥ ११८ ॥
गंभीरपणें मेघ गर्जत । होत्या विजाही चमकत ।
जलधाराही पडत । तंबू ठोकीपावेतों ॥ ११९ ॥
डोंगरामाजी लामांच्या गुहा । दिसल्या जागोजागीं आम्हां ।
त्यांचें दर्शन होणें पुनः । अशक्यप्राय वाटलें ॥ १२० ॥
कर्णाली नदीच्या कांठीं । सातूच्या शेतांची दिसली दाटी ।
वनगाईंची गर्दी मोठी । दिसोन आली मार्गांत ॥ १२१ ॥
रिंगंगाकडे केली पाठ । मग देखिलें तकलाकोट ।
व्यापाऱ्यांची गर्दी अलोट । झाली होती या समयीं ॥ १२२ ॥
मेंढयांचे कळप दिसती । तिबेटी त्यांची लोंकर कापिती ।
व्यापारी क्रयविक्रय करिती । निरनिराळ्या वस्तूंचा ॥१२३॥
कर्णालीचा पूल ओलांडून । तकलाकोटग्रामीं केलें पदार्पण ।
वाळवंट सोडून वसतिस्थान । केलें आम्ही धर्मशाळा ॥१२४॥

भेटला शेटजी नन्दाराम । त्यानें पुसिलें कुशल क्षेम ।
“ वदलों, घडलें कैलासधाम । सहकारी होतां तूं ” ॥ १२५ ॥
नन्दारामाच्या दुकानांत । टपाल मिळालें समस्त ।
निजगृहींचा कुशल वृत्तान्त । कळतां आनंदले सर्वही ॥१२६॥
सायंकाळ झालियावर । मटाराच्या शेंगा चार शेर ।
देती आणूनि तिबेटी सहचर । भक्षणार्थ आम्हांसी ॥ १२७ ॥
कैसी मटाराची अद्भुत गोडी। आम्हीं सालपटासकट घातले तोंडीं
सर्वांची एकसरां पडली उडी । मटाराच्या शेंगावर ॥ १२८ ॥
तिबेटीं धान्याचें दुर्भिक्ष । यास्तव अधिकारी अतिदक्ष ।
शिक्षा करिती ठेवूनि लक्ष। अपरिपक्व धान्य काढणारासी ॥१२९
तकलाकोटाच्या आग्नेयेकडे । “खोचरनाथ” स्थान वडें ।
तेथें जाण्याचा विचार पुढें । ठरविला सर्व मंडळींनीं ॥१३०॥
केला आराम रात्रभर । झालों सकाळीं खेंचरस्वार ।
खोचरनाथाकडे सत्वर । जाण्या निघालों सर्वही ॥ १३१ ॥
करितां खोचरनाथासी गमन । दिसो लागली सुपीक जमीन ।
मधून मधून खेडीं लहान । आलीं कक्षेंत दृष्टीच्या ॥ १३२ ॥
तिबेट बहुंशीं नापीक । परी हा भूभाग सुपीक ।
मनामाजी मोठा हरिख । उपजला देखतां तयासी ॥ १३३ ॥
तीक्ष्ण वारा अविरत । होता पाठीस झोडपित ।
नग्न खड्गलतायुक्त । भेटले वाटेंत सहा लोक ॥ १३४ ॥
येऊनियां खोचरनाथीं । तिबेट्यांच्या घरीं केली वसाति ।
तिसरा मजला आम्हांप्रती । मिळाला राहण्याकारणें ॥१३५॥
एका खांबाच्या जिन्यावरून । करावें लागलें वरती गमन ।
चढतां उतरतां कोलमडून । भीति वाटे पडण्याची ॥ १३६ ॥
खोचरनाथाच्या सभोंवार। जाहलीं हिमाच्छन्न शिखरें दृग्गोचर
खोचर ग्रामही दिसे सुंदर । तुळितां इतर खेड्यासी ॥ १३७ ॥
कर्णालीमध्यें केलें स्नान । आंगा झोंबला वारा तीक्ष्ण ।
खोचरनाथमंदिरीं जाऊन । घेतलें दर्शन देवतांचें ॥ १३८ ॥

करितां मंदिरीं पदार्पण । होतें चार भयानक मूर्तीचें दर्शन ।
भीतरी प्रवेशतां सुदर्शन । होय मुख्य देवतांचें ॥ १३९ ॥
मंदिरीं भव्य सिंहासनावर । अष्टधातूंच्या तीन सुंदर ।
मूर्ती विराजती मनोहर । निश्चयात्मक नकळे कोणाच्या १४०
आठ फूट उंच मध्यमूर्ति । सात फूट उंचीच्या दुसऱ्या असती ।
राम लक्ष्मण सीता म्हणती । कोणी ऐसें या मूर्तींना ॥ १४१ ॥
विष्णु लक्ष्मी सरस्वती । ऐसें कोणी प्रतिपादिती ।
ब्रह्मा विष्णु महेश असती । ऐसेंही मत कोणाचें ॥ १४२ ॥
आमुच्या देवतांच्या मूर्ती । ज्यांसी 'चन्राजे छनदोर्जे जंव्यांग' म्हणती
ऐसा तिबेटी लामा प्रतिपादिती । सिद्धान्त या मूर्तीविषयींचा ॥
खोचरापासून तीन मैलांवर । असें एक सरोवर ।
त्यामधून या मनोहर । निघाल्या मूर्ती देवतांच्या ॥ १४४ ॥
ऐसाही समज प्रचलित । असे तिबेटी लोकांत ।
मानूं त्यांचेंहि हें मत । नको वाद नामरूपाचा ॥ १४५ ॥
तुपांचे दिवे तेवत । ठेविले होते या मंदिरांत ।
जलपात्रेंही व्यवस्थित । मांडिलीं होतीं देवापुढें ॥ १४६ ॥
मंदिराच्या द्वितीय भागांत । होतें व्यासपीठ प्रशस्त ।
पाली भाषेंतील अनेक ग्रंथ । दिसोन आले आम्हांसी ॥१४७॥
"ॐ मणिपद्मे हुं" मंत्राचें यंत्र । अगडबंब लंबवर्तुळाकार ।
शोभवीतसें हें मंदिर । आम्हींही फिरविलें तयासी ॥ १४८ ॥
महाकाल महाकालीच्या मूर्ती । सप्तऋषींच्या प्रतिमा असती ।
गौतमबुद्धाच्याही मूर्ती । हात्या तशाच वड्या लामांच्या।१४९
सांगोपांग विलोकन । करिती मंदिराचें सर्वजण ।
मग विन्हाडीं येऊन । शमाविती प्रखर जठराग्नि ॥ १५० ॥
उजाडतां द्वितीय दिन । केलें खोचरनाथासी नमन ।
खेंचरावरी आरूढ होऊन । निघालों पुनः तकलाकोटा॥१५१॥
होतां खेंचरावरी स्वार । जीन आढळलें ढिलें फार ।
विनविला मग मोतद्दार । पक्कें करण्या जीन तें ॥ १५२ ॥

मोतद्दारें गडबडगुंडा करून । पक्कें केलेंसे दाखविलें जीन ।
म्हणे 'बाबूजी पक्का करदिया जीन। बैठो पीठपर खच्चरके' १५३
वितंडवाद दिला सोडून । मी केलें वाहनारोहण ।
होतां अर्ध मार्गक्रमण । उतरलों सर्व एकेठायीं ॥ १५४ ॥
विश्रांति घेऊन घटकाभर । सर्व झाले खेंचरस्वार ।
मीही होऊं लागलों स्वार । खेंचरावरी आपुल्या ॥ १५५ ॥
रिकिबींत पाय ठेवितांक्षणीं । जीन निसटलें खेंचरावरुनी ।
पूर्वीप्रमाणें विनवणी । केली पुनश्च मोतद्दारा ॥ १५६ ॥
इकडे भारवाहक खेंचरें । धांवूं लागलीं एकसरें ।
तें देखून माझ्याही खेंचरा स्फुरे। विचार पलायन करण्याचा १५७
धांवूं लागतांचि माझें खेंचर । बडवित त्यासी मोतद्दार ।
खेंचर झालें अनावर । आवरूं जातां आवरेना ॥ १५८ ॥
मग महाप्रयासें करून । केलें तत्पृष्ठावरी आरोहण ।
तंव मोतद्दारें त्यासी पाठीमागून । मारिला फटकारा चाबकाचा
आधींच क्रुद्ध तें खेंचर । वरी बसला फटका आंगावर ।
मग तें उधळलें चौखूर । दारुण प्रसंग ओढवला ॥ १६० ॥
खेंचर उधळतांक्षणीं । जीन निसटलें तत्पृष्ठावरुनी ।
धस्स झालें अन्तःकरणीं । केवळ मृत्यूचि दिसतसे ॥ १६१ ॥
निसटले पाय रिकिबीतून । पडलों भूमीवर धाडकन् ।
खेंचर गेलें पुढें निघून । संवगड्यासी मिळावया ॥ १६२ ॥
बसला मार पाठीस । टाप लागली हनुवटीस ।
कैसा कृपापीयूषाब्धि महेश । टळलें मरण अपघाती ॥१६३॥
जरी पाय अडकले असते रिकिबींत। तरी देह गेला असतां ठेंचाळत ।
चिंधड्या होऊन शिवपदाप्रत । गेलों असतों कायमचा ॥१६४
होती आयुष्यदोरी बळकट । म्हणून टळलें हें महत्संकट ।
नाहीं तरी उगीच गालबोट । लागलें असतें यात्रेसी ॥ १६५ ॥
बाणांच्या सणसणाटांत । अथवा तोफांच्या गडगडाटांत ।
प्राणी सुखें राहतो जिवंत । जरी मृत्युकाल नसे त्याचा ॥१६६

परी प्राप्त होतां मृत्युक्षण । मरतो केवळ ठेंच लागून ।
अथवा हृदयक्रिया बंद पडून । प्राण जातां तात्काळचि ॥ १६७
घडलियावरी हा प्रकार । जमले सकळही मोतद्दार ।
म्हणती "बाबूजी एकवार । माफ करो हमलोगोकूं" ॥१६८॥
नानापरी विनवणी करिती । "खेंचरपर बैठो" म्हणती ।
होऊनि "भवति न भवति" । केलें आरोहण खेंचरावर ॥१६९
शांत झालें तें खेंचर । त्यासवें चालला मोतद्दार ।
झालियावरी दोन प्रहर । तकलाकोटासी पातलों ॥ १७० ॥
भाड्याचा हिशेब करी नन्दाराम । देऊन टाकिले त्याचे दाम ।
केला रात्रभर आराम । धर्मशाळेमाझारीं ॥ १७१ ॥
भेटले येथें भवेशानंद । तैसेचि ते प्रेमात्मानंद ।
म्हणती प्रसंग एक दुःखद । ओढवला मानसपरिसरीं ॥१७२॥
एका व्यापाऱ्याचे हात तोडुनी । लुटिलें त्यांसी डाकूनीं ।
ऐकूनि हें वृत्त अन्तःकरणीं । खिन्न जाहलों नितान्त ॥१७३॥
असो, द्वितीय दिनीं द्वादशीचा बेत । जाहला अत्यंत चमचमीत ।
वनगाईच्या दुधाची होत । क्षीर नैवेद्याकारणें ॥ १४४ ॥
मधुर मटाराची उसळ । सेवितां तृप्त जाहले सकळ ।
मग सुरू झाली तळमळ । तकलाकोट सोडण्याची ॥ १७५ ॥
आतां एकादशाध्यायांत । आम्ही पुनश्च येऊं अल्मोड्यांत ।
तेथून मग विसकळीत । होऊं आम्ही सर्वही ॥ १७६ ॥
हरिद्वार-अयोध्या-क्षेत्रदर्शन । घेऊन गांठूं पुण्यपत्तन ।
"पुनश्च हरिः ॐ" म्हणून । आरंभूं जीवनयात्रेस ॥ १७७ ॥
तो सर्वही प्रसंग नागर । परिसा म्हणूनि जोडितों कर ।
त्रासविलें तुम्हां वारंवार । म्हणूनि क्षमा याचितों ॥ १७८ ॥

॥ इति श्रीतीर्थापुरी-खोचरनाथदर्शनं नाम दशमोऽध्यायः ॥

अध्याय ११ वा

जयजय शिव दुर्ज्ञेय । जयजय शिव अव्यय ।
जयजय शिव जगदाश्रय । जगदादिभूत जगन्नाथ ॥ १ ॥
जयजय दिक्कालाद्यनवच्छिन्न । जयजय स्वानुभूत्यैकमान ।
जयजय सच्चिदानंदघन । परमशान्त आत्मरूप ॥ २ ॥
भोजन झालियावरी आकण्ठ । सोडिलें आम्हीं तकलाकोट ।
पाहूनियां "सिमलिंगमठ" । आलों "पाल्या"स सायंकाळीं ३
सकाळीं पाल्याहून निघालों । लिपुखिंडींत येऊन ठाकलों ।
चित्तीं परम समाधान पावलों । होतां दर्शन मातृभूचें ॥ ४ ॥
खिंडींत उभे ठाकून । केलें तिबेटाचें सिंहावलोकन ।
आयुष्यामाजी ज्यांचें दर्शन । होणें पुनः अशक्यप्राय ॥ ५ ॥
दाते "कॅमेऱ्या"च्या भानगडींत । गुंतले पाऊण तासपर्यंत ।
तंव वादळाची सुरवात । होऊं लागली लिपुखिंडीं ॥ ६ ॥
जाहला पर्जन्यही सुरू । लागलें धुकेंही पसरूं ।
आमुच्यापैकीं आठजण उतरूं । लागले पुढें सावकाश ॥ ७ ॥
सान्द्रमेघकवलित । जाहला दिसे दिननाथ ।
हिमझंझावात ताडित । असे तेव्हां अम्भोदा ॥ ८ ॥
मिटली फोटोची भानगड । सुरू झाली गमनाची गडबड ।
दुःसह शीतप्रभावें कुडकुड । करूं लागलें सर्वांग ॥ ९ ॥
दुर्दिनाची छाया पसरत । चित्तीं औदासिन्य संचरत ।
मन होऊं लागलें उत्साहरहित । वातावरणप्रभावें ॥ १० ॥
सियांचम ओलांडुनी । गांठिलें आम्हीं कालापाणी ।
उल्हास वाटूं लागला मनीं । होतां नभ निर्मेघ ॥ ११ ॥
पुनश्च एकेठायीं भोजन । सुरू झालें या स्थानापासून ।
खाण्यापिण्याचें दैन्य । फिटूं लागलें हळू हळू ॥ १२ ॥
तिबेटीं ओसाड मैदान । पाहून कंटाळलें मन ।
येथून दिसो लागलें वन्य-। वैभव पुनः हिमाद्रीचें ॥ १३ ॥

दिसों लागला देवदार-। चीडवृक्षादिकांचा संभार ।
कालीनदीचा झंकार । येऊं लागला कर्णपथीं ॥ १४ ॥
वृक्षशाखांवरी पक्षिवृंद । क्रीडतसे स्वच्छन्द ।
उपजे चित्तीं महदानंद । निसर्गशोभा पाहुनी ॥ १५ ॥
दिव्य हरितवर्णाम्बरावृता । दिसों लागली निसर्गदेवता ।
कैलास-यात्रीगणाच्या स्वागता । सिद्ध झाली भासतसे॥१६॥
कालापाण्याहून गर्ब्यांगास। आलों तीन वाजण्याच्या सुमारास
यथाशक्ति दिधलें बक्षीस । गेलम-रंजन प्रभृतींना ॥ १७ ॥
असोत कैसेही हे तिबेटी । झाली त्यांची सहायता मोठी ।
नाहींतरी कैलासाच्या गोष्टी । सांगणें होतें अशक्य ॥ १८ ॥
इकडे पंडित श्रीकृष्णपंत मास्तर । दाविती आम्हांविषयीं आदर
पाठविती "कूली" सत्वर । धारचुल्याहूनि गर्ब्यांगा ॥ १९ ॥
दुसरे दिवशीं सकाळीं । निघाली सर्व मंडळी ।
अर्धा कोसपर्यंत बंगाली । होते स्वामी बरोबर ॥ २० ॥
बुधीग्राम येईपर्यंत । होतें नभ नीहारावृत ।
पाय होते निसटत । उतारावरून जागोजागीं ॥ २१ ॥
गर्ब्यांगाहून निघोन । आले माल्प्यासी सर्व जण ।
तेथून मग प्रयाण । केलें जिप्ती पडावासी ॥ २२ ॥
ठायींठायीं ढासळलेला । मार्ग आम्हां आढळला ।
वृश्चिकवृक्षगणही भेटला । करितां सुरवात चालण्यासी ॥२३॥
ज्याच्या पानाचा होतां स्पर्श । वाटे जणूं झाला वृश्चिकदंश ।
यातना त्याच्या कित्येक तास । लागती सोसाव्या मानवासी २४
ज्या ज्या धबधब्या खालून । पूर्वी केलें होतें गमन ।
ते ते बरेच आटून । गेले होते या समयीं ॥ २५ ॥
कैलासासी करितां गमन । एके ठायीं झालें भोजन ।
भोजनखर्च विभागून । घेत होतों सर्वही ॥ २६ ॥
येथून फिरतांना परत । मंडळी ठरविती बेत ।
म्हणती प्रतिदिनीं भोजन देत । जावें आतां प्रत्येकानें ॥ २७ ॥

जिप्तीपासून शिरख्यापर्यंत । मधुसूदनगिरजी होता सोबत ।
भवेशानंदांच्या सहवासांत । केली जेणें कैलासयात्रा ॥ २८ ॥
शिरखा गांव सोडिला । मग लागला पडाव खेला ।
तेथून धारचुलग्रामाला । येऊन पोहोंचलों सर्वही ॥ २९ ॥
धवलगंगेवरचा पूल जीर्ण । आला सुस्थितीमध्यें दिसोन ।
नाहींतरी पैलपार गांठणें कठिण । झालें असतें आम्हांसी ॥३०
पुलाच्या आसपास । माशांचा झाला त्रास ।
पोटऱ्यांशीं करूनि दंश । काढिती रक्त त्यांमधुनी ॥ ३१ ॥
श्रीकैलासदर्शनार्थ । जातांना जे चढ लागत ।
ते आतां सर्वही उतार होत । उतार झाले चढ दुर्गम ॥ ३२ ॥
सुखदेव उपाध्यायाचें घर प्रशस्त । श्रीकृष्णपंत आम्हांसी देत ।
आम्रफळेंही आणून ठेवित । भक्षणार्थ आम्हांपुढें ॥ ३३ ॥
एक दिवस केला मुक्काम । मंडळी करिती भरपूर आराम ।
श्रीकृष्णपंतही आतिथ्यधर्म । दाविती श्रेष्ठप्रतीचा ॥ ३४ ॥
दुसरे दिवशीं प्रातःकाळीं । "राठी" ग्रामासी गेले "कूली"।
घेतलें मग त्यांचे बदली । दुसऱ्या पहाडी लोकांना ॥ ३५ ॥
झालियावरी तीन प्रहर । गांठिलें कालीगंगातीर ।
भेटती प्रणवानंद यतिवर । आम्हां तेथ अकस्मात् ॥ ३६ ॥
कैलास-मानसाचा निधडा भक्त । प्रणवानंद स्वामी ख्यात ।
प्रतिवर्षीं कैलासदर्शनार्थ । जातसे परम कष्ट सोसूनि ॥३७॥
अल्मोड्याचे "डेप्युटी कमिशनर"। होते त्यांचे बरोबर ।
त्यांसी घेऊन मानससर । जात होते दाखविण्यासी ॥ ३८ ॥
कस्तूरी मृगाची नाभि लहान । खरेदी केली श्रीकृष्णपंतांपासून
प्रेमभावें पंतांचा निरोप घेऊन। निघालों आम्ही बल्वाकोटा॥३९
बल्वाकोटासी आलियावर। गोंधळ घालिती गोंधळी मास्तर ।
गोंधळी हें नाम साचार । करूनि दाविती या ठायीं ॥ ४० ॥
पर्जन्य पडून रात्रभर । मार्ग निसरडा झाला फार ।
जपून चालतांही एकवार । घातलें लोटांगण भूमीवरी ॥ ४१ ॥

नमस्कार करूनि बलवाकोटा । निघालों आम्हीं अस्कोटा ।
गौरीगंगेवरील पूल गोमटा । लागला आम्हां मार्गांत ॥ ४२ ॥
गौरीगंगेच्या पुलाजवळ । केली प्रशस्तपणें आंघोळ ।
संध्यादि नित्यकर्म सकळ । उरकिलें तीरावरी गौरीच्या ॥४३॥
गौरीगंगालहरींचा कलकल । ऐकला तेथ प्रदीर्घकाळ ।
तीर सोडतांना हळहळ । वाटूं लागली मनामाजी ॥ ४४ ॥
चढ लागला पुलापासून । उरावरचा म्हणून भासे कठीण ।
गांठिलें मग वसतिस्थान । विशाल धर्मशाळा अस्कोटीं ॥४५॥
सायंकाळच्या समयास । भेटलों खरगासिंह जमीनदारास ।
भेटलियावरी म्हणे कैसी कैलास-। यात्रा झाली तुम्हां लोकांची
तुम्हांस अस्कोटा यावया परत । काल लागला मर्यादातीत ।
म्हणून जाहलों होतों चिन्ताक्रान्त । तुम्हां महाराष्ट्रियांविषयीं ॥
तुम्हांस सुखरूप पाहोन । चित्तीं वाटलें परम समाधान ।
सुखेनैव निजगृहा नेऊन । सोडील तुम्हां गिरिजेश ॥ ४८ ॥
सोडिलियावरी अस्कोट । पुढें लागलें डिडिहाट ।
उतरण्यालागीं "फॉरेस्ट-। बंगला" ठरविला गोंधळींनीं॥४९॥
डिडिहाटाच्या परिसरांत । जळवांचें साम्राज्य नांदत ।
हें मागेंचि केलें कथित । जाणती श्रोते विचक्षण ॥ ५० ॥
येथें जळू लागून पायांस । रक्त येत होतें चार तास ।
चिमकुल्या प्राण्याचा प्रत्ययास । आला पूर्ण पराक्रम या ठायीं
श्रावणी सोमवारचा उपवास । सोडिला सायंसमयास ।
रात्रभर करूनि वास । निघालों प्रभातीं थलाकडे ॥ ५२ ॥
दिसलें 'एकहातीं' शिवमंदिर । ज्यासी पूर्वीं दुरून केला नमस्कार
पाहूनि तेथील रम्य परिसर । गेलों आम्ही मंदिराजवळी॥५३॥
एका मोठ्या गोलाकार । पाषाणामाजी हें छोटें मंदिर ।
कोरिता जाहला एक शिल्पकार । एकाचि हात होता जया॥५४
मंदिरासमोर एक जल-प्रपात । होता कड्यावरूनि उड्या घेत।
मंदिराजवळूनही एक वाहत । होता शुद्ध जलनिर्झर ॥ ५५ ॥

आसमंतात् नितांत रमणीय । दिसोनि आलें येथून दृश्य ।
पाहतां पाहतां हृदय । हर्षभरें उचंबळतसे ।। ५६ ।।
जल-निर्झरीं केलें स्नान । आरंभिलें नित्योपासन ।
घेऊन मंदिरस्थ शंभूचें दर्शन । ओलांडिला पूल रामगंगेचा॥५७
"तुम बडे तेज दिखते है" ऐसे उद्गार । काढिती थलवासी नर।
कैलासयात्रेहून आलियावर । न दिसले कोणी तुम्हांऐसे ॥५८॥
रामगंगेच्या विशुद्ध जळीं । केलें पुनश्च स्नान सायंकाळीं ।
प्रेतदहन-कार्यही जवळी । दिसून आलें या समयीं ।। ५९ ।।
असो, थल सोडिलियावर । लागलें पुढें गरतीवर ।
परी बेरीनागा जाण्या आतुर । जाहली सर्व मंडळी ।। ६० ।।
" मुडकट्टा " लागलें वाटेंत । दहीं दूध आंबे मिळाले तेथ ।
जठराग्नीसी करूनि तृप्त । गेलों मग बेरीनागा ।। ६१ ।।
शालागृह बेरीनागांत । मिळालें उतरण्या प्रशस्त ।
दुकानांचीही संख्या बहुत । दिसून आली या ग्रामीं ।। ६२ ।।
परमानंद "हेडमास्तर" । देवीदत्त चंडोला "असिस्टंट मास्तर" ।
आदरातिथ्यीं अति तत्पर । दिसोन आले आम्हांविषयीं ॥६३॥
कैलासदर्शनाचा बसतां शिक्का । झालों आदरणीय सर्वलोकां ।
नसता शिरावरी श्रीशंकर सखा । तरी श्वानही न पुसतें आम्हांसी
मध्यरात्र होईपर्यंत । गप्पा मारी चंडोला देवीदत्त ।
तंव पर्जन्यासी सुरवात । झाली जोरांत बारा वाजतां ।। ६५ ।।
सकाळीं सात वाजेपर्यंत । पर्जन्य पडला अव्याहत ।
मुक्काम हलविण्याचा बेत । लागला होता डळमळूं ।। ६६ ।।
"भवति न भवति" होऊन । केलें बेरीनागासी वंदन ।
"कांडा" पडाव लक्षून । झालो मार्गस्थ लवलाहें ।। ६७ ।।
बेरीनागापासून कांड्यापर्यंत । शेतांची सारखी रांग लागत ।
मार्गावरी गांवेंही लागत । लहान लहान ठायीं ठायीं ।। ६८ ।।
दहा मैल अंतरावर । लागला पडाव "सनी-ओड्यार" ।
एका बागेंतूनि सुमधुर । केलीं खरेदी पीचफळें ।। ६९ ।।

"नारकुली" "भद्रावती" "कुलूर" । नद्या लागल्या दुस्तर ।
खेमसिंग नामें गृहस्थ थोर । भेटला भद्रावतीपलीकडे ॥७०॥

थांबवून घेतलें वाटेंत । नाना प्रश्न मजलागीं करित ।
म्हणे तुम्हीं कैलासभक्त । चला मजसवें मद्गृहीं ॥ ७१ ॥

तुम्हांसी भोजन घातल्यावांचून । मजला न होय समाधान ।
ऐसा त्याचा आग्रह पाहोन । दिधले धन्यवाद तयासी ॥७२॥

कांड्यामाजी आम्हीं सर्वजण । करूं सुखानें भोजन ।
ऐसें त्यासी करूनि कथन । समजाविलें बळेंचि कसेंतरी ॥७३॥

असो, कांड्यामाजी शालागृह । झालें आमुचें वसतिगृह ।
करावा लागला क्षुधानिग्रह । रात्र होईपर्यंत ॥ ७४ ॥

कांडा सोडिलियावर । लागलें आम्हां "वागेश्वर" ।
शरयूच्या दोन्ही तीरांवर । वसलें असे क्षेत्र हें ॥ ७५ ॥

ज्या ठायीं हैमवतीपाणिग्रहण । शिवें केलें तें हें स्थान ।
श्रीदुर्गासप्तशती-ग्रंथरचन । केलें मार्कण्डेयें याच ठायीं ॥७६॥

शरयू-गोमतीचा संगम । झाला येथें मनोरम ।
भोंवतालचें दृश्य अत्युत्तम । हरण करी चित्तासी ॥ ७७ ॥

डाक बंगला उतरण्यासी । मिळाला प्रशस्त आम्हांसी ।
या ठायीं जागेचें दैन्य कोणासी । भासलें नाहीं अणुमात्रही ७८

मोठी होती बाजार पेठ । आंब्यांची झाली लयलूट ।
भोजनसमयीं अत्युत्कृष्ट । झाला बेत आम्ररसाचा ॥ ७९ ॥

येथें लोक दहा दहा मैलांवरून । प्रेतें आणिती करण्या दहन ।
जीवात्मा पावो मोक्षसदन । ऐसी आकांक्षा धरूनी ॥ ८० ॥

श्रावणी पूर्णिमेचा दिन । उत्तम पर्वकाळ जाणून ।
शरयूमाजीं करण्या स्नान । आले बागेश्वर-रहिवासी ॥ ८१ ॥

आम्ही बंगल्याच्या "व्हरांड्यां"त । श्रावणी आरंभिली थाटांत ।
महादेवशास्त्री श्रावणी चालवित । जाहला सोहळा अपूर्व ॥८२

आम्हांभोंवतीं शेंकडों जन । जमले श्रावणी पाहण्यालागोन ।
श्रावणीचा कार्यक्रम पाहून । करिती कौतुक मनामाजी ॥८३॥

श्रावणी झाली विधियुक्त । भोजनसमयीं आम्ररसाचा बेत ।
दुधामाजी जेवीं साखर पडत । गमला कार्यक्रम तैसा हा ८४
सोडूनियां बागेश्वर । लक्षियेलें " बिन्सार " ।
तेथें जाईपर्यंत शरीर । गळून गेलें सर्वथैव ॥ ८५ ॥
चालतांना सर्वांगा एकदम । दरदरून येतसे घाम ।
शरीरांतील सर्व जोम । निघून गेला वाटतसे ॥ ८६ ॥
महाकष्टें पावलें टाकित । येऊन ठाकलों बिन्सारांत ।
उद्यानस्थ बंगल्यांत । मिळाली जागा उतरण्यासी ॥ ८७ ॥
जागा पाहूनि प्रशस्त । चित्त झालें हर्षयुक्त ।
सफरचंदाचे वृक्ष बहुत । दिसोन आले उद्यानीं ॥ ८८ ।
आठ हजार फूट उंचीवर । वसलें असे बिन्सार ।
येथून पाहतां सभोंवार । दृश्य दिसें उदात्तरम्य ॥ ८९ ॥
येथील जल-वायूचें करितां सेवन । होतसें आरोग्यसंवर्धन ।
नितांत रमणीय स्थान । ख्यात असे हें या प्रांतीं ॥ ९० ॥
उषःकाल झालियावर । आम्हीं सोडिलें बिन्सार ।
ज्योतिर्लिंग श्रीजागेश्वर-। दर्शनार्थ निघालों ॥ ९१ ॥
क्रमितां मार्ग एक कोस । रस्ते फुटले दोन बाजूंस ।
अनुमानधबक्यानें मार्गास । लागलों आम्ही भलत्याची ॥९२॥
पांच मैलांचा चक्कर । खातां द्रवला श्रीशंकर ।
जंगलामाजी पहाडी नर । भेटला आम्हां अकस्मात ॥ ९३ ॥
" जागेश्वराचा मार्ग सोडून । कां हिंडता रानोरान " ।
ऐसें आम्हांस बोलून । बरोबर मार्ग दाखवीतसे ॥ ९४ ॥
धवलीचिना पडावावर । दुग्ध प्राशिलें सुमधुर ।
शीणभाग जाऊनि सत्वर । संचरली तरतरी शरीरीं ॥ ९५ ॥
मध्याह्नकाल झालियावर । आम्ही गांठिलें जागेश्वर ।
गगनचुंबी देवदार । वृक्ष येथें विराजती ॥ ९६ ॥
कोणी औंढा-नागनाथासी । ज्योतिर्लिंग म्हणती निश्चयेंसीं ।
द्वारकेजवळील नागेश्वरासी । ठरविती ज्योतिर्लिंग कित्येक ।९७।

"नागेशं दारुकावने[1]" हें वचन । या जागेश्वराशींच असे संलग्न ।
ऐसेंही ठांसून करिती प्रतिपादन । कांहीं संत महानुभाव ॥९८॥

मानोत कोणतेंही ज्योतिर्लिंगस्थान । शिवकृपें घडलें सर्वांचें दर्शन
मनीं रुखरुखीचें कारण । राहिलें नसे मुळींच ॥ ९९ ॥

बदरिकाश्रमीं बदरीनाथ । कूर्माचलीं जागेश भगवंत ।
यांच्या मूर्ती होत्या अन्तर्हित । बौद्धधर्मोत्कर्षकाळीं ॥१००॥

श्रीशंकराचार्य दिग्विजयकालांत । बुड्या घेती नारदकुंडांत ।
बदरीनाथ मूर्ति बाहेर काढित । स्थापिती तिसी बदरिकाश्रमीं॥

तैसेंचि सूर्यकुंडीं बुडी मारून । वर काढिलें जागेशमूर्तीलागून
जटागंगातीरीं केलें स्थापन । श्रीमद्भगवत्पूज्यपादयतिवरें।१०२।

जागेश्वरमंदिर अतिप्राचीन । पाहतां होतसे अनुमान ।
परमदिव्य असे हें स्थान । संशय नसे येविषयीं ॥ १०३ ॥

जटागंगेंत केलें स्नान । मांदिरीं जाऊन रुद्रावर्तन ।
करूनि, केलें शिवपूजन । यथामीलितोपचारद्रव्येंसीं ॥१०४॥

जटागंगेच्या वाळवंटांत । जळवांचा त्रास झाला अपरिमित ।
न कळत आंगास चिकटत । रक्त प्राशिती भराभर ॥ १०५ ॥

जागेश्वरासी वंदून । केलें मधल्या रस्त्याचें अवलंबन ।
चढूनियां चढ कठिण । " भिटोंल्या "सी पातलों ॥ १०६ ॥

---

१ सौराष्ट्रे सोमनाथं च श्रीशैले मल्लिकार्जुनम् ।
उज्जयिन्यां महाकालमोंकारममलेश्वरम् ॥ १ ॥
परल्यां वैजनाथं च डाकिन्यां भीमशंकरम् ।
सेतुबंधे तु रामेशं नागेशं दारुकावने ॥ २ ॥
वाराणस्यां तु विश्वेशं त्र्यंबकं गौतमीतटे ।
हिमालये तु केदारं घुसृणेशं शिवालये ॥ ३ ॥
एतानि ज्योतिर्लिंगानि सायंप्रातः पठेन्नरः ।
सप्तजन्मकृतं पापं स्मरणेन विनश्यति ॥ ४ ॥

॥ इति द्वादशज्योतिर्लिंगानि ॥

श्रीमती चक्रवर्ती यांचा आश्रम । पाहतां चित्त पावलें विश्राम ।
श्रीराधाकृष्णमंदिर अनुपम । शोभा देतसे आश्रमा ॥ १०७ ॥
या आश्रमा उत्तरवृंदावन । ऐसें असे नामाभिधान ।
येथें साधकश्रेष्ठ दोन । राहती आंग्ल देशींचे ॥ १०८ ॥
एक महोदय 'रोनाल्ड निक्सोन'। ज्यांचें 'श्रीकृष्णप्रेम' ऐसें अभिधान
श्रीकृष्णभक्तीनें अन्तःकरण । व्याप्त ज्यांचें सर्वथैव ॥ १०९ ॥
हिंदु–विश्वविद्यालयींचा प्राध्यापक। त्यागूनियां क्षणविध्वंसि सुख।
श्रीकृष्णभक्तिमार्गींचा पथिक । जाहला असे हा पुरुष ॥११०॥
अंगीं ज्याच्या कफनी भगवी । तुलसीमाला गळां मिरवी ।
दीक्षा जेणें घेतली वैष्णवी । श्रीमती चक्रवर्तीपासून ॥ १११ ॥
" हमारा देह तो अंग्रेजका है । किंतु हम वैष्णव बन गये है "।
पुसतां त्यासी "आप कौन है" । दिधलें उत्तर आम्हांसी ॥११२॥
जाणे गीता जाणे भागवत । जाणे उपनिषदादि ग्रंथ ।
विद्वत्ताप्रचुर संवाद करित । होता हा भक्त आम्हांसवें ॥११३॥
वैष्णवधर्मप्रभावित । पाहूनियां त्याचें चित्त ।
मनामाजी अत्यंत । कौतुक वाटलें तयाचें ॥ ११४ ॥
झालियावरी सायंकाळ । श्रीराधाकृष्णमंदिरीं गेलों सकळ ।
हातीं घेऊनियां टाळ । केली आरती निक्सोननें ॥ ११५ ॥
गुडघे टेकून मूर्तीस नमन । करीतसे भावें "रोनाल्ड निक्सोन" ।
परम दुष्प्राप्य भाविकपण देखून । आश्चर्य वाटे क्षणोक्षणीं ११६
"कस्तूरीतिलकं०[1]" हा श्लोक । सुस्पष्ट उच्चारी हा भक्त भाविक ।
गमे कोणी शास्त्री पढीक । म्हणत असावा श्लोक हा ॥११७॥
देखूनि आरतीचा प्रसंग । आम्हीही त्यांत घेतला भाग ।
यापरीचा अपूर्वयोग । लाधला येथ अनायासें ॥ ११८ ॥

---

1 कस्तूरीतिलकं ललाटपटले वक्षःस्थले कौस्तुभम् ।
नासाग्रे वरमौक्तिकं करतले वेणुः करे कङ्कणम् ।
सर्वाङ्गे हरिचंदनं सुललितं कण्ठे च मुक्तावली ।
गोपस्त्रीपरिवेष्टितो विजयते गोपालचूडामणिः ॥

" डॉक्टरपूल " अथवा "आनंदप्रिय" । हाही असे महावैष्णव
सांडूनियां ऐहिक वैभव । झाला श्रीकृष्णानुरागरत या ठायीं ॥
माझ्या पोटऱ्या रुधिरारक्त देखून । म्हणे आनंदप्रिय मजलागून
"सेप्टिक" होईल हा जळवांचा व्रण । उपाय करूं यासी तात्काल ।
ऐसें वदूनि आपुल्या दवाखान्यांत । मजलागीं सौहार्दें घेऊन जात
निजहस्तें पोटऱ्या धूत । औषध लावी जखमेवरी ॥१२१॥
सज्जन तो सज्जन हें सत्य । असो पौरस्त्य कां पाश्चात्य ।
दुर्जन तो दुर्जन निभ्रान्त । असो देशाचा कोणत्याही ॥१२२॥
अध्यात्मविद्यापारंगत । श्रीमती चक्रवर्ती दिसोन येत ।
संन्यासदीक्षा प्रकट होत । भगव्या वस्त्रावरूनि तियेच्या।१२३
श्रीकृष्णप्रेम आनंदप्रिय । तियेचे हे आंग्ल शिष्यद्वय ।
आराधिती भावें भक्तिप्रिय । वृंदावनविहारी श्रीकृष्ण ॥१२४॥
सत्तर वर्षांच्या आंतबाहेर । गमे चक्रवर्तीची उमर ।
प्रभुत्व बरेंच आंग्लभाषेवर । दिसे या वृद्धा विदुषीचें ॥१२५॥
धर्मशाळेंत कंठिली रात्र । केला उत्तर वृंदावना नमस्कार ।
सकाळीं निघालों सत्वर । अल्मोड्यासी यावया ॥ १२६ ॥
एक मैलावर "पनवानौला" । पडाव लागला आम्हांला ।
तेथूनि पगडंडीचा मार्ग धरिला । आलों आठ वाजतां बाढेचिन्यासी
केलें दुग्धप्राशन तेथ । चाललों विश्रांति घेत घेत ।
" चिताई " पडाव वाटेंत । लागला साडेदहा वाजतां ॥१२८॥
विराजे एथ भैरवनाथमंदिर । उरकिलें स्नान तोटीवर ।
करूनियां थोडा फलाहार । सोडला पडाव एक वाजतां॥१२९॥
अडीच वाजण्याच्या सुमारास । पोंचलों सर्वही अल्मोड्यास ।
नवा बंगला उतरण्यास । मिळाला आम्हां या वेळीं ॥ १३० ॥
जिवंत पाहूनि आम्हां सर्वांसी । आश्चर्य करिती अल्मोडावासी।
म्हणती एकही न होतां कैलासवासी । आलां सर्वही सुखरूप ॥
नत्थूसिंग, जोनासिंग प्रभृति । जे जे कूली होते सांगाती ।
हिशब करूनि त्यांप्रती । पैसे देऊन टाकिले ॥ १३२ ॥

जातां जातां कांहीं बक्षीस । दिलें प्रेमें त्या कूलींस ।
राम राम करूनि आम्हांस । परतले कूली निजग्रामा ॥१३३॥
रुद्रदत्त भट्ट बदरीदत्त । तैसेचि ते श्रीनिवासपंत।
सायंकाळीं आम्हां भेटत । पुसती वृत्त यात्रेचें ॥ १३४ ॥
ज्या चोरानें दात्यांचें धन । हरूनि केलें यात्रेंत विघ्न ।
तो सांपडला हें शुभ वर्तमान। कळलें रुद्रदत्तापासोनी ॥१३५
आणि निजगृहींचें क्षेमकुशल । कळतां सर्वही झाले हर्षाकुल ।
खडतर यात्रेचें नाटक केवळ ।झालें आनंदपर्यवसायी ॥१३६॥
जगन्नाटकसूत्रधार । आज्ञापी जैसें श्रीशंकर ।
तैसेंचि या विश्वरंगभूमीवर । नाचतीं पात्रें सर्वही ॥ १३७ ॥
असो, सुटला सोमवार दहा वाजतां। पादचारीत्व संपलें आतां।
ऐसी जाणीव मनीं उपजतां। जाहलों निद्रित निर्वेधपणें॥१३८॥
अल्मोडाशहरीं एक दिवस । विश्रांति दिधली शरीरास ।
रुद्रदत्त, बदरीदत्त, श्रीनिवास । भोजनासी पाचारिले ॥१३९॥
महाराष्ट्रीय आणि अल्मोडावासी । सुबद्ध झाले स्नेहपाशीं ।
भोजनप्रसंग सर्वांसी । वाटला केवळ अभूतपूर्व ॥ १४० ॥
नानापरीचें कापड लोंकरी । घेऊन आले येथ व्यापारी ।
जो तो आपआपल्यापरी । आश्रय देत व्यापाऱ्यां ॥ १४१ ॥
कोणी घेती पांढरी शाल । कोणी भगवीच केवळ ।
अजमावून शिलकी द्रव्यबळ । करिती क्रय कापडाचा॥१४२॥
असो, रात्रीं सभा भरवून । करिती परस्परां क्षमायाचन ।
नेणतां अथवा जाणूनबुजून । वदला कोणी कोणासही॥१४३॥
तरी कोणी मनीं न ठेवावें । विशुद्ध चित्तें स्वगृहा जावें ।
आलों एथ ज्या प्रेमभावें । तोचि प्रेमा राखावा ॥ १४४ ॥
एकदां स्वगृहीं गेलियावर। नेणों कैं कोणा कोण होईल दृग्गोचर।
आपण दों दिवसाचे वस्तीकर । या विश्वधर्मशाळेमाझारीं ॥
कैलासयात्रासूत्रांत। होतों आपण निबद्ध आजपर्यंत ।
आतां पुनश्च हा मणिसंघात । एकत्र होणें कठीण दिसे॥१४६॥

ऐसीं परस्परांमाझारी । भाषणें झालीं परोपरी ।
गहिंवरले कोणी अंतरीं । पसरली शांतता निःशब्द ॥१४७॥
दूर राहिला श्रीकैलास । संपला अल्मोड्याचाही वास ।
मोटार ठरवून हलद्वानीस । निघालों सकाळीं भोजनोत्तर १४८
तुर्तेच झालें होतें भोजन । मार्गी पदोपदीं वळण ।
वरी सुटली "पेट्रोल"ची घाण । दुर्धर प्रसंग ओढवला ॥१४९॥
क्रमितां मार्ग एकचि मैल । सदुदरीं जाहली घालमेल ।
भडभडां वांत्या होऊन सकळ । अन्न निघालें बाहेरी ॥१५०॥
राणीखेत येईपर्यंत । पांच वेळां ओकाओक होत ।
जणू आंतडींही बाहेर निघत । भासूं लागलें तेधवां ॥ १५१ ॥
जीव झाला कासावीस । भोग्य तें सुटेना कोणास ।
डोळे पांढरे होण्याची खास । वेळ आली वाटतसे ॥ १५२ ॥
आलियावर राणीखेत । वमन आलें शमत शमत ।
जीवांत मग जीव येत । प्रणतार्तिहर हरकृपें ॥१५३॥
पांच वाजतां हलद्वानी-स्टेशन । गांठिलें आम्ही मोटारींतून ।
सुटला जोरांत पर्जन्य । भिजलें सामान सर्वही ॥ १५४ ॥
सात वाजतां गाडींत बसून । "बरेली"स आलों सर्वजण ।
येथून हा यात्रावृक्षस्थ-पक्षिगण । फुटूं लागला चोहोंकडे १५५
दोन महिने आणि सात दिवस । ज्यांच्या सानिध्यांत होतों रात्रंदिवस
त्यांचा सुटतां सहवास । हृदयीं खळबळाट होतसे ॥१५६॥
सर्व सहचरांच्या साहाय्यावर । देखिला कैलास पर्वतप्रवर ।
आणि तें दिव्य मानससर । पाहिलें बळावरी त्यांच्याची १५७
सहचरांचें साहाय्य नसता । कैसा कैलास दिसला असता ।
मानससरही दृष्टिपथा । आलें असतें कवणेपरी ॥ १५८ ॥
ज्यांच्यामुळें नेत्रांचा फिटला पांग । त्या सहचरांची होतां पांगापांग
वियोगजन्यखेदाकुल अंतरंग । होऊन गेलें सर्वथैव ॥१५९॥
महासागरीं लांकडें मिळती । कांहीं काळ एकत्र राहती ।
पुनश्च दूर फेंकिलीं जाती । तैसीच दशा प्राणियांची ॥१६०॥

सर्वही निचय हे क्षयान्त । मरण सर्वथा जीवितान्त ।
तैसेचि संयोग हे विप्रयोगान्त । नव्हे अन्यथा वाल्मीकिवचन १६१
कैलासमिसें संसारपांथस्थ । आम्हीं जमलों प्रारब्धग्रथित ।
कार्य संपतांचि जो तो जात । आपुलें ध्येय लक्षूनी ॥१६२॥
दुस्त्यजस्नेहवियोगदुःखावेग । विचारें दडपूनि टाकिला मग ।
सहचरां वंदूनि सवेग । हरिद्वारा निघालों ॥ १६३ ॥
हरिद्वारा जावया उत्सुक । होतों मी आणि चांदेकर एक ।
जाह्नवीदर्शनस्नानपानसुख । आठवीतसें वेळोवेळां ॥ १६४ ॥
रात्रौ अकरा वाजण्याच्या सुमारास । आली "डेहराडून एक्स्प्रेस"
उषःकालीं हरिद्वारास । येऊन पोंचलों सुखरूप ॥ १६५ ॥
भगवती-भागीरथी-तटस्थ । राजा पटनीमल धर्मशाळेंत ।
बाबूशास्त्री वाशीमकर देत । उतरण्या जागा आम्हांसी॥१६६॥
गंगामाता परम स्नेहाळ । वारंवार आणी मज चरणाजवळ ।
एकदांही दर्शन दुर्मिळ । होणें जिचें हरिद्वारीं ॥ १६७ ॥
हरिद्वारची ही पांचवी खेप । गंगादर्शनें झालों निस्ताप ।
लुटिला आनंद अमूप । पांच दिवस या ठायीं ॥ १६८ ॥
हिमालययात्रा होणें कठीण । वाटूनि ज्याचें खचतें मन ।
हरिद्वाराचें तरी घेण्या दर्शन । धरावी तेणें महत्वाकांक्षा ॥१६९
कोणासी सुटेना निजगृह । कोणाचा अशक्त पंगू देह ।
कोणासी केवळ द्रव्यभाव । करी प्रतिबंध यात्रेसी ॥ १७० ॥
ज्याचा इंद्रियग्राम समर्थ । द्रव्यबळ परमात्मा देत ।
गृहत्यागही जड न वाटत । तेणें करावी हिमाद्रियात्रा॥१७१॥
असो हरिद्वार अथवा हरद्वार । कोणी म्हणती गंगाद्वार ।
प्राचीन नाम मायापुर । हरिद्वाराचें प्रसिद्ध असे ॥ १७२ ॥
येथून उत्तराखंडा आरंभ होत । हें बदरीनाथयात्राद्वारभूत ।
एतदर्थही हरिद्वारनामें ख्यात । असे सर्वत्र क्षेत्र हें ॥ १७३ ॥
अत्यंत प्राचीन कालापासून । विरक्त महात्म्यांचें हें तपःस्थान ।
सांप्रतही या ठायीं तपश्चरण । करिती अनेक महापुरुष॥१७४॥

ज्या *मोक्षद पुऱ्या असती सप्त। त्यांमाजी 'माया' जिसी म्हणत
तीच माया 'हरिद्वार' नामें ख्यात। असे संपूर्ण भरतवर्षी ॥१७५॥
परमदुर्लभ गंगास्नान। ऐसें पद्मपुराणींचें कथन।
हरिद्वारीं प्रयागीं अति कठीण। गंगासागरीं तैसेंचि ॥१७६॥
हरिद्वारीं प्रधान तीर्थ। "ब्रह्मकुण्ड"[१] नामें ख्यात।
ज्यामाजी होतां सुस्नात। कैवल्यपद हाता ये ॥ १७७ ॥
या ब्रह्मकुण्डा "हरिकी पैरी"। ऐसीही संज्ञा असे दुसरी।
परम भाविक नर नारी। बुड्या मारिती ज्यामध्यें ॥ १७८ ॥
गंगामंदिर गायत्रीमंदिर। श्रीराममंदिर नारायणमंदिर।
आणि श्रीबदरीनाथमंदिर। असती हीं घाटावरी गंगेच्या १७९
आणीकही देवतामंदिरें इतर। विराजती गंगेच्या घाटावर।
ज्यांच्या दर्शनार्थ आतुर। दिसोनि येती यात्रेकरू ॥ १८० ॥
हें तों माझें कैलासयात्रावर्णन। विस्तरतः हरिद्वारयात्रा कथन।
करण्याचें नव्हे हें स्थान। ऐसें मज गमतसे ॥ १८१ ॥
परी जाह्नवीचरणीं लुब्धलें मन। या हरिद्वारक्षेत्रीं जाण।
न वर्णितां हरिद्वारा समाधान। न होय कदापि चित्तासी ॥१८२॥
असो भागीरथीस्नान पिण्डदान। अस्थिप्रवाह आणि तर्पण।
हीं कर्मे असती प्रधान। या हरिद्वारक्षेत्रींचीं ॥ १८३ ॥
पुण्यबलें ब्रह्मकुण्डांत। ज्यांच्या अस्थी येऊन पडत।
ते जाती विष्णुलोकाप्रत। ऐसें गर्जती पुराणें ॥ १८४ ॥
ब्रह्मकुंडीं मत्स्यवृंद। क्रीडा करीतसे सानंद।
कणिकेच्या गोळ्यांचा प्रसाद। देती त्यांसी यात्रेकरू ॥१८५॥
गंगेच्या दक्षिण तीरावर। विराजे नगर हरिद्वार।
गंगापात्रीं चबुतरा सुंदर। असे अर्धमैल लांबीचा ॥ १८६ ॥

---

* अयोध्या मथुरा माया काशी कांची अवंतिका।
पुरी द्वारावती चैव सप्तैता मोक्षदायिकाः ॥

१ हरिद्वारे कुशावर्ते बिल्वके नीलपर्वते।
स्नात्वा कनखले तीर्थे पुनर्जन्म न विद्यते ॥

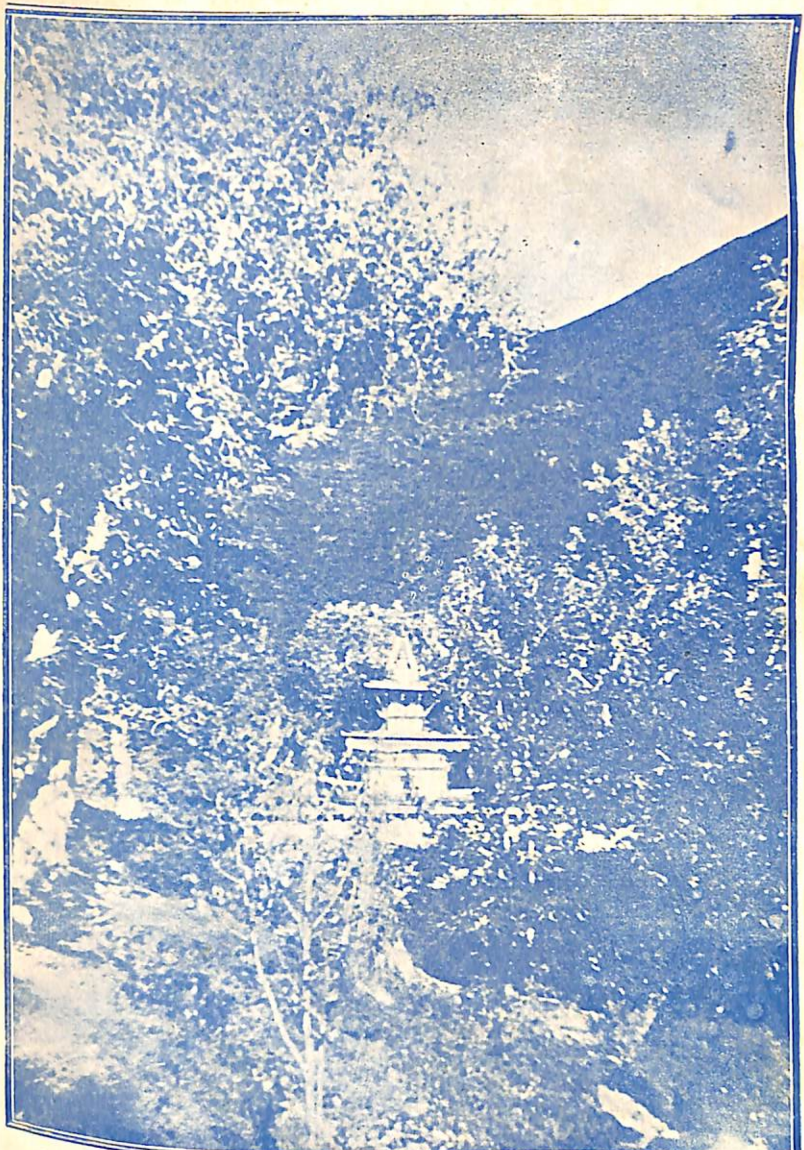
हिमालयस्थ क्रीडास्थान । श्रीभागीरथी देई सोडून ।
प्रथमचि करी पदार्पण । मैदानावरी हरिद्वारीं ।। १८७ ।।
नितान्त रमणीय, स्वास्थ्यकर जेथींचें प्राकृतिक दृश्य मनोहर
तें हें स्थान हरिद्वार । यात्रेकरूंसी वाटतसे ।। १८८ ।।
रोगग्रस्तां शरीरारोग्य । मिळतें करितां हरिद्वाराश्रय ।
यालागीं रोगी हा उपाय । दूरदूरचे अवलंबिती ।। १८९ ।।
सायंकाळीं चबुतऱ्यावर । लोटे जनसंमर्द अपार ।
प्रांतोप्रांतींचे नारीनर । दिसोनि येती या ठायीं ।। १९० ।।
कोठें पंडितजी व्यासपीठीं बैसून । करिती महाभारतप्रवचन ।
कोठें राधेश्याम-रामायण- । प्रवचन होत संगीत ।। १९१ ।।
कोठें विचार चालती दार्शनिक । कोठें उपदेश करिती उपदेशक ।
कोठें स्नान करिती कित्येक । कोणी करिती घोटा-पान ।।१९२
कोठें शीख लोक आवेशपूर्ण । गुरुद्वारासन्निध करिती भजन ।
यात्रेकरूंचें चित्त वेधून । घेती आपुल्या भजनानें ।। १९३ ।।
कोठें कृष्णभक्तिपर पद्यचरण[१] । म्हणूनि होतसे संकीर्तन ।
डोलती प्रेमें भक्तजन । भक्तिरसामाझारीं ।। १९४ ।।
कोठें सनातन वैदिकधर्मावर । व्याख्यान होतसे जोरदार ।
वक्ता वक्तृत्व-मेघाचा अपार । वर्षाव करी श्रोत्यांवरी ।।१९५।।
कोठें श्यामसुंदर नामधारक । लंगोटी नेसून फक्त एक ।
वृद्ध गृहस्थ जठराग्निवर्धक । चूर्ण खपविती भराभर ।।१९६।।
कोठें गंगापूजार्थ घ्या घ्या फुलें । ऐसें पुकारिती फुलवाले ।
पर्णद्रोणीं गुलाबफुलें । ठेवूनि विकिती यात्रीगणा ।।१९७।।
कोठें "गंगे हर" अक्षरांकित । उपवस्त्रें पांघरूनि, भस्मचर्चित ।
वेदशाळेमधील बालछात्र । करिती घोष रुद्राचा ।। १९८ ।।
कोठें " जय गंगामाता । तुमको जो नर ध्याता ।
तुमको जो नर ध्याता । मनवांछित फल पाता" ।। १९९ ।।

१, तुमरो शिरपर मुकट विराजे
हमरो शिरपर तुम गिरिधारी ।।

ब्रह्मकुंडावरील गंगामंदिरीं । आरती होतसे यापरी ।
असंख्य घंटांच्या नादलहरी । कर्णपथीं आदळती ॥ २०० ॥
कोठें द्रोणांत पेटवून कापूर । ऐशा असंख्य द्रोणांचा संभार ।
गंगापात्रीं सोडण्यांत चूर । दिसोनि येती नरनारी ॥ २०१ ॥
भागीरथीपात्रा शोभा अपूर्व । येतसे दीपज्योतीमुळें या सर्व ।
चित्तावरी अद्भुत प्रभाव । पडतसे या सर्व दृश्यांचा ॥२०२॥
एवंच गंगास्नान देवतादर्शन । करितां चित्त होतसे प्रसन्न ।
अद्भुत पावित्र्याविर्भवन । हृदयामाजी होतसे ॥ २०३ ॥
ब्रह्मकुण्डापासूनि थोडें दूर । असे "कुशावर्ततीर्थ" थोर ।
जेथ उभें राहूनि एका पायावर । केली तपस्या दत्तात्रेयें ॥२०४॥
एकदां गंगेच्या तीरावर । श्रीदत्त ठेवी निजवस्त्र ।
कुशादि इतर पूजासंभार । ठेविला तेणें तैसाचि ॥ २०५ ॥
मग दत्तात्रेय असतां ध्यानस्थ । गंगेच्या एका प्रवाहांत ।
वरील सर्वही वस्तू वाहत । जाऊं लागल्या जोरानें ॥ २०६ ॥
श्रीदत्ततपःसामर्थ्य थोर । जेणें तो प्रवाह आवर्ताकार ।
फिरूं लागला वारंवार । पूजासामग्रीसहित ॥ २०७ ॥
सुटलें श्रीदत्ताचें ध्यान । उघडले तेणें निजनयन ।
देखे तों पुढें परिभ्रमण । करी प्रवाह गंगेचा ॥ २०८ ॥
तें देखूनि क्रोधसंचार । झाला श्रीदत्तमनीं अनिवार ।
मग तो अनसूयाकुमार । शांत केला देवांनीं ॥ २०९ ॥
ब्रह्मादिक देवां म्हणे दत्त । झालों तुम्हांवरी प्रसन्न बहुत ।
आजपासून हें अत्यंत । होईल पवित्र तीर्थ जगीं ॥ २१० ॥
माझ्या ह्या वस्तूंचें रक्षण । यानें केलें यालागून ।
"कुशावर्त" ऐसें सर्वजण । म्हणूं लागतील या तीर्था ॥ २११ ॥
यामाजी तुम्हीं करा निवास । म्हणे श्रीदत्त त्या देवांस ।
"तथास्तु" म्हणूनि श्रीदत्तास । अन्तर्हित झाले देव ते॥२१२॥
तेव्हांपासूनि हें तीर्थ । नाम पावलें कुशावर्त ।
स्नानदानादि करितां येथ । होय अनन्त फलदायक ॥ २१३ ॥

हरिद्वाराच्या पश्चिमेस । लोहमार्गाच्या दुसऱ्या बाजूस ।
करी श्रीबिल्वकेश्वर निवास । एका छोट्या मंदिरीं ॥ २१४ ॥
या ठायीं बिल्ववृक्षांचा संभार । असे मोठा म्हणूनि 'बिल्वकेश्वर'।
नाम पावला महेश्वर । वस्तुतः तो अनामचि ॥ २१५ ॥
बिल्वकेश्वर मंदिरापासून । करितां पाव मैल मार्गक्रमण ।
लागे ऋचीकमुन्याश्रमस्थान । गौरीकुण्ड तैसेंचि ॥ २१६ ॥
एका पर्वतीय गव्हरीं । विराजे दुर्गादेवीमूर्ति साजिरी ।
वानरांची संख्याही भारी । या ठायीं दिसतसे ॥ २१७ ॥
दृष्टि फेंकितां आसपास । दिसे अत्यंत मनोरम प्रदेश ।
क्षणैक संसारदुःखक्लेश-। रहित होतें चित्त या ठायीं ॥२१८॥
हरिद्वाराच्या पूर्व बाजूस । चालून जातां अडीच कोस ।
नीलपर्वताच्या पायथ्यास । येऊन पोंचतो यात्रेकरू ॥२१९॥
नीलपर्वतासी गमन । होतसे गंगापूल ओलांडून ।
नीलगंगेचेंही उल्लंघन । करावें लागतें तैसेंचि ॥ २२० ॥
नीलधारा ऐसें नामाभिधान । पावली नीलगंगा येथून ।
जल पाहतां दिसे नीलवर्ण । म्हणूनि नाम नीलधारा ॥ २२१ ॥
वाटोळे दगड बाणाकृति । या नीलगंगेमाजी असती ।
पुराणें माहात्म्य वाखाणिती । नीलगंगास्नानाचें ॥ २२२ ॥
नीलपर्वताच्या पायथ्याजवळ । लागे गौरीशंकराचें देऊळ ।
कठीण चढ चढतां दोन मैल । होय दर्शन चण्डीचें ॥ २२३ ॥
निबिड बिल्ववृक्षराजींत । गौरीशंकरमंदिर प्रख्यात ।
विराजे, स्थान अत्यंत । रमणीय वाटे यात्रीगणा ॥ २२४ ॥
चण्डीदेवीपासून थोडें दूर । असे अंजनीदेवीमंदिर ।
मायाक्षेत्राचें दृश्य सुंदर । दिसे चण्डीपर्वतावरुनी ॥ २२५ ॥
दक्षिणेकडे हरिद्वारापासून । तीन मैलांवर "कनखल" स्थान ।
गंगेचा पूल ओलांडून । जावें लागतें या ठाया ॥ २२६ ॥
दक्ष प्रजापतीच्या यज्ञशाळेंत । योगाग्नीनें याच कनखलांत ।
सती निजदेह करी भस्मसात् । क्रुद्ध होऊनि पित्यावरी ॥२२७॥

श्रीमुक्तिनारायण (नेपाळ)

शिवासी कळतां हें वर्तमान । दिलें वीरभद्रासी पाठवून ।
तेणें दक्षयज्ञाचा संपूर्ण । केला विध्वंस या ठायीं ॥ २२८ ॥
गंगा आणि नीलधारेचा संगम । कनखलीं झाला मनोरम ।
सर्व घाटांमाजी " राम- । घाट " प्रधान असे येथें ॥ २२९॥
तिलभाण्डेश्वर, राधाकृष्ण । राजराजेश्वर, सत्यनारायण ।
इत्यादि देवतादर्शन । होतसे घाटावरी गंगेच्या ॥ २३० ॥
राजराजेश्वराच्या मंदिरांत । ब्रह्मदेवाचें दर्शन होत ।
'भागीरथी पाठशाला' लागत। येथूनि थोड्या अंतरावरी॥२३१
अद्यापिही एक यज्ञकुण्ड येथ । असे 'सतीकुण्ड' नामें ख्यात।
परमादरें मस्तकीं भाविकभक्त । चढविती भस्म येथींचें ॥२३२
भागीरथीच्या तटावर । विराजे दक्षेश्वराचें मंदिर ।
भद्रकाली आणि वीरभद्र । यांचींही असती मंदिरें ॥ २३३ ॥
जैसा विस्तार हरिद्वाराचा । तैसाचि असे कनखलाचा ।
नाना साधूंच्या आश्रमांचा । दिसे थाट गंगातटीं ॥ २३४ ॥
" रामकृष्ण सेवाश्रम " नामें ख्यात । असे एक संस्था येथ ।
जिसी संन्यासी चालवित । विवेकानंदपंथाचे ॥ २३५ ॥
हरिद्वार कनखलाच्या परिसरांत । असती दोन संस्था प्रख्यात।
एकीसी 'ऋषिकुल' म्हणत। 'गुरुकुल' संस्था दुसरी ती॥२३६
सनातनधर्मीयांचें ऋषिकुल । आर्यसमाजीयांचे गुरुकुल ।
छात्रगण पाहतां येथील । परम संतोष होतसे ॥ २३७ ॥
हरिद्वाराजवळच्या पहाडावर । असे 'मन्सादेवी'चें मंदिर ।
जेथून पाहतां चौफेर । दृश्य दिसे मनोरम ॥ २३८ ॥
एके दिनीं हरिद्वार सोडून । हृषीकेशा केलें गमन ।
नित्याप्रमाणें घेतलें दर्शन । तेथील पवित्र स्थानांचें ॥२३९॥
कैलास-आश्रम सुरम्य स्थान । जेथूनि करितां दृष्टिक्षेपण ।
हिमाद्रि अति शोभायमान । दिसतसे नेत्रांसी ॥ २४० ॥
पाहूनि तेथून लक्ष्मणमंदिर । लक्ष्मण झूल्यावरुनी गंगापार ।
झालों, मग सत्यनारायणमंदिर । गांठिलें द्रुतगतीनें ॥ २४१ ॥

पाहिलें बद्रीनाथमंदिर । गेलों स्वर्गाश्रम घाटावर ।
स्नानादि कर्मान्तीं रामेश्वर-। दर्शन घेतलें आनंदें ।। २४२ ॥
होता जन्माष्टमीचा शुभदिन । स्वयंपाकाचा नव्हता प्रश्न ।
हृषीकेशग्रामा केलें गमन । झालियावरी सायंकाळ ॥ २४३ ॥
पाहिला महादेव चंद्रशेखर । देखिलें मग भरतमंदिर ।
तेथूनि त्रिवेणी घाटावर । केलें गमन त्वरेनें ॥ २४४ ॥
काली-कमलीवाल्यांच्या धर्मशाळेंत । जाऊनि, बैसलों मोटारींत
पुनश्च हरिद्वारक्षेत्रांत । आलों रात्रीं मुक्कामा ।। २४५ ।।
कुंजविहारी गोपाळकृष्ण-। जन्मोत्सवीं झालों मग्न ।
केलें मग कथाश्रवण । एका भव्य धर्मशाळेंत ।। २४६ ॥
हरिद्वार सोडतांना । शास्त्रीबुवांची संभावना ।
यथाशक्ति करूनि, त्यांना । "कृपा असों द्या" विनविलें॥ २४७ ॥
हरिद्वारीं पांच दिवस । अत्यानंदें केला वास ।
गंगामाईचा सहवास । सुटतां हुरहुर वाटतसे ।। २४८ ।।
तेथूनि मग अयोध्यापुरी । गांठिली पावन मोक्षपुरी ।
राहलों श्रीकाळेराममंदिरीं । नत्थूभट्ट मढीकरांच्या ।।२४९॥
अयोध्येचें होतां स्मरण । वाटतसे करावें रामगुणगान ।
रामकथामृतरसास्वादन । करितां न विटे मन कदा ॥ २५० ॥
सदा जी रामनामप्रपन्न । वाणी ती धन्य धन्य ।
धन्य धन्य ते भक्तजन । करिती श्रवण रामकथा ।। २५१ ॥
राम चिन्मय अविनाशी ईश्वर । हरावया पृथ्वीचा भार ।
धरी मानवरूपें अवतार । परिसोनि प्रार्थना देवांची ॥ २५२ ॥
करूनि राक्षसनिर्दलन । केली पापहर कीर्ति स्थापन ।
पुनश्च आद्य ब्रह्मरूपीं लीन । जाहला जानकीवल्लभ जो॥२५३॥
विश्वोद्भवास्थितिलयासी कारण । एकचि जो दशरथनंदन ।
मायेचा आश्रय होऊन । असे मायातीत जो ।। २५४ ॥
जो राम रघुवंशातिलक । जो वर्णाश्रमधर्मरक्षक ।
स्वभक्तमनोरथपूरक । अप्रमेयवैभव जो ।। २५५ ॥

जो इक्ष्वाकुकुळासी ललामभूत । जो प्रजाहितसाधनरत ।
संग्रामीं होतां कुपित । भीत जया देवगणही ॥ २५६ ॥
जो वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञ । जो सत्यसन्ध, धर्मज्ञ ।
जो अखिलशास्त्रमर्मज्ञ । दृढव्रत आणि सत्यवक्ता ॥ २५७ ॥
जो महाबली जितेन्द्रिय । जो तेजस्वी उदारहृदय ।
जो विचक्षण सर्व लोकप्रिय । दिव्ययशःसंपन्न जो ॥ २५८ ॥
जो समुद्रसम गम्भीर । जो हिमालयसम धीर ।
वज्रतुल्य कठोर । कर्तव्यपालनामाजी जो ॥ २५९ ॥
जो कौसल्यानंदवर्धन । जो सर्वगुणसंपन्न ।
जो बाह्यान्तरारिपुसूदन । मृदुमधुरस्वभाव जो ॥ २६० ॥
जो एकबाणी एकवचनी । व्रत ज्याचें एकपत्नी ॥
नवनवोन्मेषशालिनी-। प्रज्ञावान् असे जो ॥ २६१ ॥
जेणें ताटिका सुबाहु मारून । केलें विश्वामित्रमखरक्षण ।
अहल्येचें शापमोचन । केलें जेणें पदस्पर्शें ॥ २६२ ॥
प्रचण्ड शिवचाप भंगून । केलें जानकी पाणिग्रहण ।
जामदग्न्यदर्पदलन । केलें जेणें लीलेनें ॥ २६३ ॥
होतां राज्याभिषेकसमय प्राप्त । प्रसन्न न होत ज्याचें चित्त ।
वनवासदुःखें न कोमेजत । मुखकमलश्री जयाची ॥ २६४ ॥
करावया सत्य पितृवचन । जिचा त्याग महाकठीण ।
ती सुरवांछित राज्यश्री सोडून । गेला वना आनंदें जो ॥२६५॥
चित्रकूट पर्वतावरी जाऊन । पर्णकुटिका मनोहर दोन ।
उभारूनि कालक्रमण । केलें जेणें परमोल्हासें ॥ २६६ ॥
येतां भरत भेटीसी । पादुकाप्रदान केलें त्यासी ।
परतविलें नन्दिग्रामासी । आग्रह करूनि वारंवार ॥ २६७ ॥
अहो, चित्रकूटाचा परिसर । अद्यापिही अत्यंत मनोहर ।
मंदाकिनीच्या घाटावर । राहती वैष्णव तपोनिष्ठ ॥ २६८ ॥
विराधाचें केलें हनन । घेतलें अगस्त्यमुनींचें दर्शन ।
रामें केलें विरूपकरण । शूर्पणखा राक्षसीचें ॥ २६९ ॥

यज्ञयागविध्वंस-। कर्ते खरदूषणादि राक्षस ।
यांचा एकाक्षणींच नाश । केला जेणें महावीरें ॥ २७० ॥
सीतेचें अभिलषित जाणून । मायामृगामागें गेला धांवून ।
भक्तवात्सल्यें जाणूनबुजून । केलें जेणें कृत्य हें ॥ २७१ ॥
शूर्पणखेसी करितां विरूप । जाहला रावणाचा संताप ।
मग तो सीतेसी लंकाधिप । हरण करी कपटरूपें ॥ २७२ ॥
मारिला रामें मारीच राक्षस । जटायूसी दिधला मोक्ष ।
छेदिले ज्याचें रावणें पक्ष । युद्ध करितां आपणासवें ॥ २७३ ॥
कबंधाचा वध केला । शबरीप्रेमासी जो भुलला ।
मारुति-सुग्रीवांसवें संपादिला । स्नेहभाव जयानें ॥ २७४ ॥
सुग्रीवाचा पक्ष घेऊन । घेतला शरें वालिप्राण ।
किष्किंधा राज्यसिंहासन । अर्पिलें जेणें सुग्रीवा ॥ २७५ ॥
सीतेचा कोमलकरस्पर्श । सहन न होत ज्या पायांस ।
त्याच सुकुमार पायीं राजस । हिंडला जो रानोरान ॥ २७६ ॥
वानरेन्द्र श्रीहनुमान् । तैसाचि भ्राता लक्ष्मण ।
ज्याचे प्रेमें पाय दाबून । करिती हरण अध्वखेद ॥ २७७ ॥
वैदेहीविरहजन्य-। कोपें व्यापिलें ज्याचें अन्तःकरण ।
ज्याची कुटिल भ्रुकुटी पाहून । जाहला सागर भयभीत ॥२७८
सेतु बांधिला सागरावर । जेणें वेढिली लंका चौफेर ।
राक्षसवना रणरंगधीर । जाहला दावानलरूप जो ॥ २७९ ॥
जो संकटग्रस्तधर्मरक्षणार्थ । आपणचि झाला धनुर्ध्य मूर्त ।
विजयश्रीसी गति न ठेवित । आपणावांचूनि दुसरी जो ॥२८०॥
उभा राहूनि सुवेल पर्वतीं । बलाढ्य रावणाच्या मस्तकपंक्ति ।
जो अर्पण करी भूतांप्रती । उदो उदो करिती गगनीं जीं ।।२८१
लंकेशाच्या बंदीखान्यांतून । जेणें सोडविले देवगण ।
केले पूर्वैश्वर्यसंपन्न । महेन्द्रादि देव जेणें ।। २८२ ॥
जेणें देवांचा राखिला मान । केलें धर्माचें संस्थापन ।
रविवंशा झाला मण्डन । उगवला तेथें प्रतिसूर्य जो ॥ २८३ ॥

श्रीरामचरणीं जो एकतान । भागवतप्रधान बिभीषण ।
त्यासी लंकाराज्यप्रदान । धीरोदात्त करी जो ॥ २८४ ॥

जो मग सीतेसी घेउनी । बैसला पुष्पक-विमानीं ।
नंदिग्रामासी येऊनी । भेटला प्रेमें भरताला ॥ २८५ ॥

आला तेथूनि अयोध्येसी । भेटला कौसल्या मातेसी ।
दिधलें सुख सर्वांसी । लोकाभिरामें रामें जेणें ॥ २८६ ॥

देवांना जो दुर्लभदर्शन । तो वानरां देई आलिंगन ।
वानरदत्त फलांचें भक्षण । करी, जो न सेवी यज्ञाहुती ॥२८७॥

ज्यानें बोलावें म्हणून । वेद उभा कर जोडून ।
तो वानरकर्णीं कथन । करी गुजगोष्टी प्रेमानें ॥ २८८ ॥

जो स्वर्धुनीचें उत्पत्तिस्थान । अतएव जो परम पावन ।
ज्यासी सर्वभावें जातां शरण । देतो निजपद भक्तांसीं ॥२८९॥

शिव ब्रह्मा बडे बडे देव । ज्याचे सादर वंदिती पाय ।
भीमभवार्णवींची नाव । ज्याचीं असती पदकमलें ॥ २९० ॥

टिटवीनें करावें सागरशोषण । तैसें माझें हें रामगुणगान ।
निवांत नमावे रामचरण । हेंचि भलें वाटतसे ॥ २९१ ॥

असो, भगवान् विष्णूचे चरण । अवंतिका वा उज्जयिनी जाण ।
शिव-विष्णुकांची जंघा दोन । नाभिस्थान द्वारावती ॥२९२॥

हृदयस्थान मायापुरी । कंठस्थान मथुरापुरी ।
नासाग्रस्थान काशीपुरी । अयोध्यापुरी शिरकमल ॥ २९३ ॥

सप्तपुऱ्यांमाजी अग्रस्थान । देती अयोध्येसी मुनिजन ।
या पुरीचें माहात्म्यवर्णन । करावें तितकें थोडेंची ॥ २९४ ॥

धर्मात्मे राजे सूर्यवंशी । येथेंचि आले जन्मासी ।
जीवमात्र वैकुंठासी । गेले येथूनि तीन वेळां ॥ २९५ ॥

एकादशी व्रत करून । रुक्मांगद राजा प्राचीन ।
वैकुंठासी जीवगण । घेऊनि गेला अयोध्येचा ॥ २९६ ॥

राजा हरिश्चंद्र सत्यव्रत । जन्मला पुढें रघुवंशांत ।
तेणेंही सर्व प्राणिजात । नेलें वैकुंठा या पुरीचें ॥ २९७ ॥

कांहीं काल लोटलियावर । याच रघुवंशीं थोर ।
धारण करी रामावतार । वैकुंठनाथ श्रीविष्णु ॥ २९८ ॥
जो शिवहृन्मानसराजहंस । तोही जातां निजधामास ।
शरयूस्नान करवून लोकांस । नेलें वैकुंठा अयोध्येच्या ॥२९९॥
ते वेळीं हनुमंता म्हणे राम । मी तों आतां गांठितों निजधाम ।
माझ्यामागें हे भक्तोत्तम । चालवीं राज्य अयोध्येचें ॥३००॥
तेव्हांपासून श्रीहनुमान् । बैसला येथें ठाण मांडून ।
भक्तिनिष्ठां तद्रूपदर्शन । अजूनही येथें होतसे ॥ ३०१ ॥
रामाचे एकनिष्ठ अनुचर । रानींचे ते " पालेखाईर " ।
राज्य करिती वानरवीर । निष्कंटक या नगरीं ॥ ३०२ ॥
अहो, या अयोध्यानगरींत । जलरूपें ब्रह्मचि अवतरत ।
होतां शरयूमाजी सुस्नात । मुक्त होती प्राणिगण ॥ ३०३ ॥
शरयूमध्यें केलें स्नान । देखिलीं कांसवें क्रीडामग्न ।
घेतलें मग नागेश्वरदर्शन । स्वर्गद्वार घाटावरी ॥ ३०४ ॥
हनुमान्-गढी जागृत स्थान । जेथें नांदे श्रीहनुमान् ।
घातलें त्यासी लोटांगण । परम भक्तिभावानें ॥ ३०५ ॥
पाहिली आदिगद्दी जन्मस्थान । तैसेंचि तें भव्य कनकभवन ।
राजराजेश्वरमंदिरीं जाऊन । घेतलें दर्शन शंभूचें ॥ ३०६ ॥
अहल्याबाई परमोदार । दातृत्व जिचें अति थोर ।
आसेतुहिमाचलप्रदेशावर । पसरली कीर्ति जियेची ॥ ३०७ ॥
पाहिली तिची धर्मशाळा । देखिला घाट रूपकला ।
तेथूनि पाहण्यांत आला । धक्का मग बोटींचा ॥ ३०८ ॥
अयोध्येचें वातावरण । वाटतसे अति प्रसन्न ।
मूर्तिमंतचि सत्वगुण । अवतरला गमे या ठायीं ॥ ३०९ ॥
शांतिसागर या नगरींत । उफाळला असे असें वाटत ।
जैसा राम तैसीच मूर्तिमंत । नगरी त्याची भासतसे ॥३१०॥
असो, भोजनोत्तर दाक्षिणा । दिधली नत्थूभट्टजींना ।
केली मग वंदना । रामरायाच्या नगरीस ॥ ३११ ॥

धरिली फैजाबाद स्टेशनची वाट । काढिलें मनमाडचें ।तीकिट ।
गाडींत बैसूनि धोपट । धरिला मार्ग स्वगृहाचा ।। ३१२ ॥

इटार्सीच्या गाडींत जाउनी । बैसलों अलाहाबाद जंक्शनीं ।
येतां जबलपूर स्टेशनीं । संकट एक ओढवलें ॥ ३१३ ॥

पलटणीमधील शिपाई लोक । शिरले डब्यांत निःशंक ।
कांहीं उतारू अगतिक । बैसले दुसऱ्या डब्यामाजी ॥३१४॥

बोजा घेऊन डोक्यावर । डबा सोडण्याचा दुःखकर ।
प्रसंग हा आम्हांवर । नाहीं आला सुदैवें ॥ ३१५ ॥

नर्मदेचा पूल येतांक्षणीं । डबा सोडिला शिपायांनीं ।
तंव कांहीं कैदी लोकांनीं । आसन ठोकिलें आम्हांजवळी ३१६

इटार्सी जंक्शनावर । गांठिली "एक्सप्रेस पेशावर"
मग पोहोंचलों सत्वर । भुसावळ स्टेशना ।। ३१७ ॥

"भांग गांजादि पदार्थ । आहेत कां तुमच्या गांठोड्यांत ।
कोठूनि तुम्ही आलांत । कवण्या ठाया जातसा" ॥ ३१८ ॥

इत्यादि प्रश्न शिपायांनीं । केले आम्हां या स्टेशनीं ।
गांठोडें सोडावया न लावतां त्यांनीं । केलें गमन स्वस्थाना ३१९

असो, मग जन्मभूमीस जाऊन । घेतलें पूज्य पित्याचें दर्शन ।
त्या प्रसंगाचें वर्णन । करणें वाटे अशक्य ॥ ३२० ॥

पित्याच्या शुभाशीर्वादेंवीण । कैलासयात्रा घडणें कठिण ।
यालागीं साष्टांग नमन । करितों त्यांसी मनोभावें ॥ ३२१ ॥

गांठिलें मग पुण्यपत्तन । "स्टेशनीं" आला मित्रगण ।
स्नेहप्लुतान्तःकरण । होऊनि करिती स्वागत ते ॥ ३२२ ॥

धन्य ते सहचर आणि मित्रकुल । ज्यांच्या शुभेच्छेनेंचि केवळ ।
मज कैलास शैल-। दर्शन घडलें याच देहीं ।। ३२३ ॥

हे शिवा, कैलासपते । त्वत्पदकमलीं या सर्वांतें ।
निश्चल प्रेम देऊनि त्यांतें । दावीं सत्वर निजरूपा ।। ३२४ ।।

तुझ्या पुण्यप्रकाशिनी आणि शांत । मूर्तिद्वारा हे गिरिशन्त ।
करूनि सर्वांकडे दृष्टिपात । करीं मङ्गल तयांचें ।। ३२५ ॥

शिवा तूंचि वदविलें म्हणून । सिद्धीस गेलें यात्रावर्णन ।
येऱ्हवीं तरी हा प्रज्ञाहीन । अनधिकारी या कार्यी ॥ ३२६ ॥
नाना विघ्नाचल उल्लंघून । ग्रंथें पाहिला समाप्तिदिन ।
ही तों शिवकृपाच पूर्ण । नसे संदेह यामध्यें ॥ ३२७ ॥
पाहूनि कलकत्ता गयापुरी । प्रयाग आणि अयोध्यापुरी ।
पातलों मग हरिद्वारीं । अठराशें त्रेपन्न शकांत ॥ ३२८ ॥
भेटलों गंगामातेसी । देखिला हिमाद्रि पुण्यराशी ।
घेतां या सर्व लाभासी । मजसवें होता यात्रेंत जो ॥ ३२९ ॥
जो महाविद्यालयींचा 'प्रोफेसर' । ज्याचें विपुल ज्ञानभाण्डार ।
छात्रहितैकतत्पर । वृत्ति जयाची नित्य असे ॥ ३३० ॥
तो अध्यात्मनित्य मित्रवर । रंग. दत्ता. वाडेकर ।
यानें नेट लाविला फार । म्हणूनि ग्रंथ प्रकाशला ॥ ३३१ ॥
कैलासयात्रावर्णनीं । साह्य केलें ज्या ग्रंथांनीं ।
उपकृतिभरें लोटांगणीं । येतों मी त्या सर्वांसी ॥ ३३२ ॥
या ग्रंथीं जें असेल न्यून । तें श्रोतीं करावें परिपूर्ण ।
अधिक तें सर्वही टाकून । द्यावें तुम्हां विनवितसें ॥ ३३३ ॥
या ग्रंथाच्या वाचनांतीं । कैलासयात्रा करण्या स्फूर्ति ।
होवो कोणासी ही विज्ञप्ति । कैलासनाथा करीतसें ॥ ३३४ ॥
कैलासमानसपरिसरांतील । सेवूनियां पवित्र वायु-जल ।
शिवस्वरूपीं निश्चल । राहो बुद्धि सर्वांची ॥ ३३५ ॥

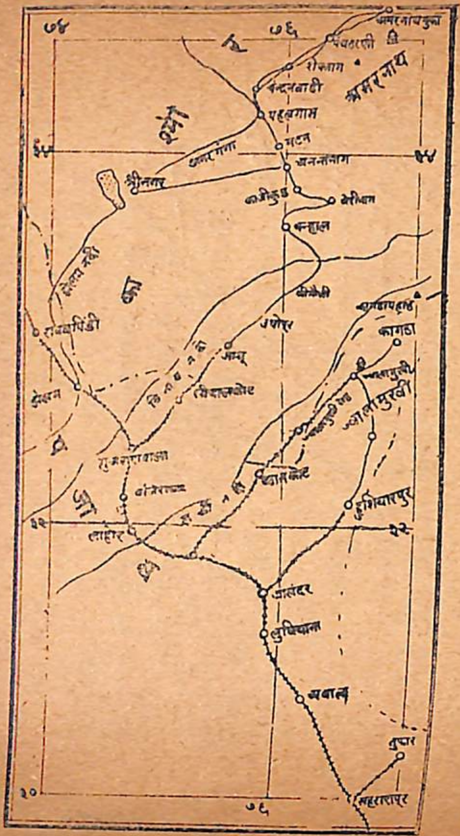
॥ इति हरिद्वार-अयोध्या-क्षेत्रदर्शनं नामैकादशोऽध्यायः ॥

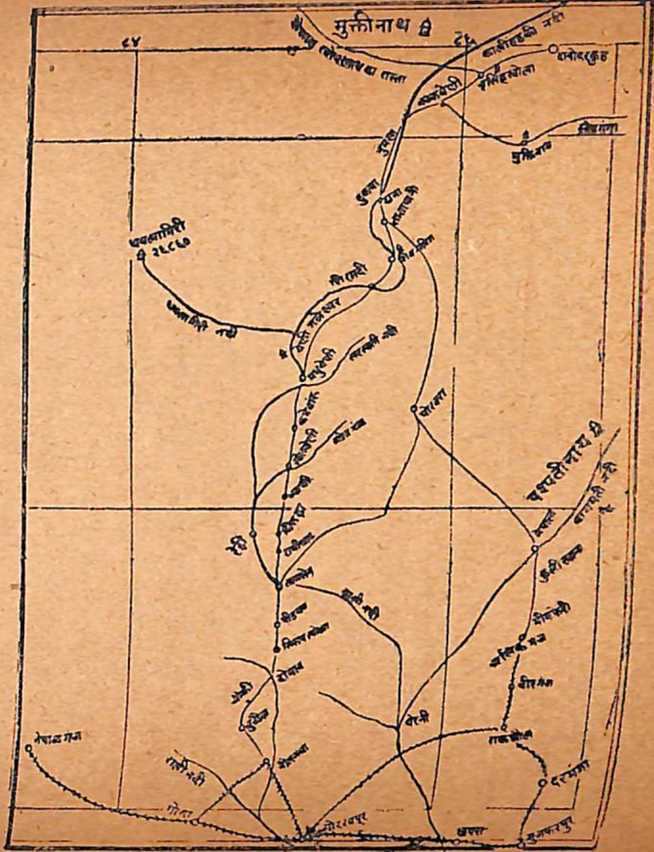
देवेभ्यो दानवेभ्यः पितृमुनिपरिषत्सिद्धविद्याधरेभ्यः ।
साध्येभ्यश्चारणेभ्यो मनुजपशुपतज्जातिकीटादिकेभ्यः ॥
श्रीकैलासप्ररूढास्तृणविटपिमुखाश्चापि ये सन्ति तेभ्यः ।
सर्वेभ्यो निर्विचारं नतिमुपरचये शर्वपादाश्रयेभ्यः ॥

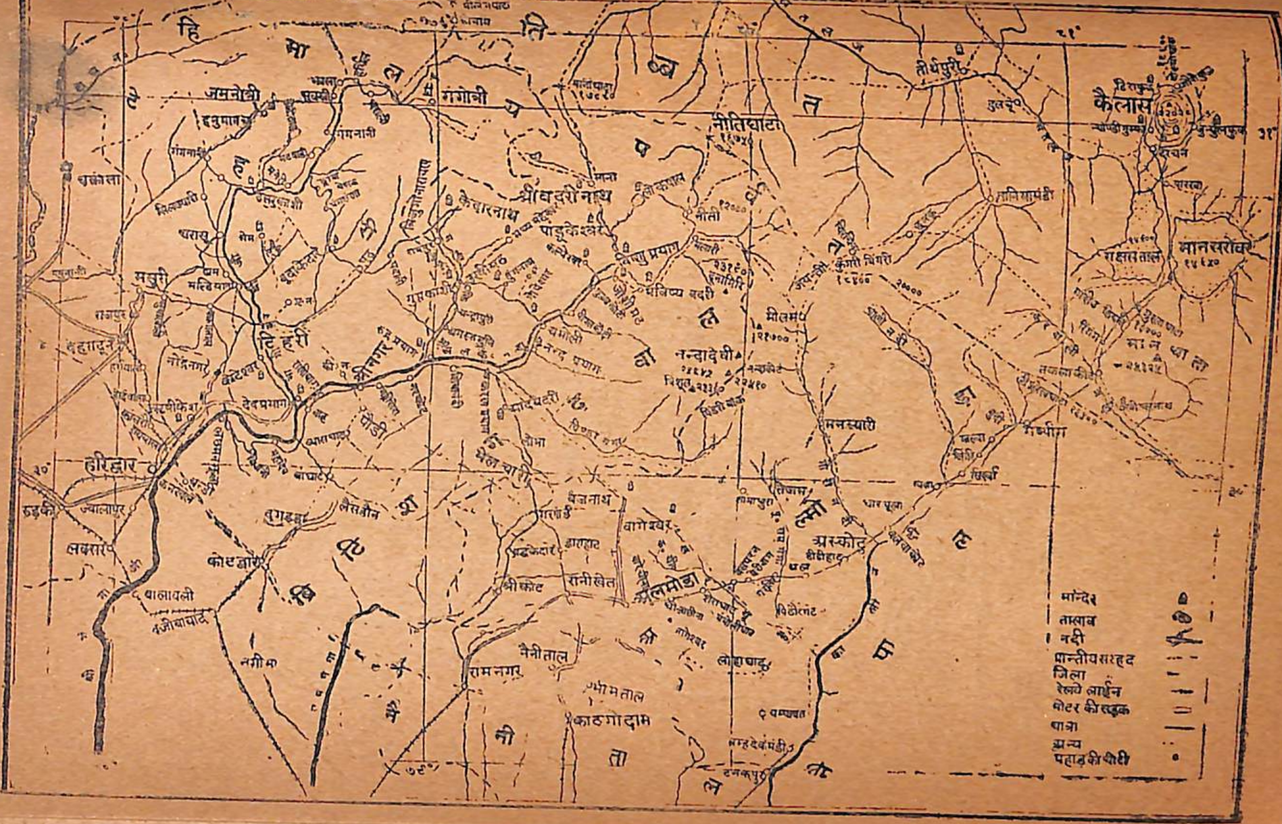
— श्रीमच्छंकराचार्य

ॐतत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु

जय कैलासनाथ

अमरनाथ
पहलगाम
श्रीनगर
जम्मू
लाहौर
जालंधर
लुधियाना
अम्बाला
हुशियारपुर
ज्वालामुखी
कांगड़ा
सहारनपुर

मुक्तीनाथ
पशुपतीनाथ
दरभंगा
मुजफ्फरपुर
गोरखपुर

हिमालय
तिब्बत
गढ़वाल
अल्मोड़ा
जमनोत्री
गंगोत्री
केदारनाथ
श्रीबदरीनाथ
नीतिघाटा
तीर्थपुरी
कैलास
मानसरोवर
राक्षसताल
मसूरी
टिहरी
श्रीनगर
देवप्रयाग
हरिद्वार
ज्वालापुर
लक्सर
कोटद्वार
नजीबाबाद
रामनगर
नैनीताल
भीमताल
काठगोदाम
रानीखेत
बागेश्वर
टनकपुर
नन्दादेवी
मन्दिर
तालाब
नदी
प्रान्तीयसरहद
जिला
रेलवे लाईन
मोटर की सड़क
यात्रा
अन्य
पहाड़ की चोटी

श्रीकैलास-मानससरोवर-

यात्रेसंबंधीं थोडी उपयुक्त माहिती.

श्रीकैलास-मानससरोवर-यात्रा ही हिमालयांतील इतर सर्व यात्रांपेक्षां कठीण आहे. "अंग गलितं पलितं मुंडम्" अशी शरीराची अवस्था झाल्यानंतर ह्या यात्रेंतील कष्ट सोसणें हें फार कठीण काम आहे. तरुणपणींच ही यात्रा करणें उत्तम. या यात्रेपासून मनावर झालेल्या संस्कारांचा आनंद यावज्जीव अनुभवायास सांपडतो. श्रद्धाळु, ईश्वर-भक्त, मनमिळाऊ, सहनशील, मेहनती, अशा दहा बारा जणांचा संघ जमवून ही यात्रा करावी. अशक्त, रोगग्रस्त, आळशी, थंडी सोस-ण्याचें सामर्थ्य ज्यांच्या आंगांत नाहीं, अशांनीं ह्या यात्रेच्या भान-गडींत पडूं नये.

साधारणतः जूनच्या पहिल्या आठवड्यांत यात्रेस निघावें. ह्यावेळेस लिपुलेखखिंडींतील बर्फ वितळून तिबेटांत जाण्याचा मार्ग मोकळा होतो. हल्दवानी किंवा काठगोदाम स्टेशनावर उतरून मोटारनें अल्मो-ड्यास जावें. तेथें "कूली" बरोबर घेऊन गर्ब्यांगपर्यंत पायीं प्रवास करावा लागतो. "सुख राम, पग ध्यान" अशा थाटांत पहाडांतून चालावें लागतें. गर्ब्यांगपासून पुढें कैलासमानसपर्यंतचा प्रवास घोड्या-वर किंवा खेचरावर बसून करावा लागतो. यात्रेकरूंनीं आपल्या बरोबर येणारे "गार्ड" "साईस" वगैरे तिबेटी लोकाशीं हुजत घालूं नये. निष्कारण त्रास होतो. गर्ब्यांग येथील भोटिया व्यापाऱ्याकडे चुटके (चुटका म्हणजे ९।१० शेर वजनाचें लोंकरीचें पांघरूण), तंबू वगैरे सर्व सामान भाड्यानें मिळतें. २॥-३ महिन्यांत ही यात्रा होते. अल्मो-ड्यापासून गर्ब्यांगपर्यंत वाटेंत पडावावर आटा, तांदूळ, भाजीपाला वगैरे पदार्थ मिळूं शकतात. धारचुला व खेला या ठिकाणीं तूपहि चांगलें मिळतें.

गर्ब्यांग किंवा तकलाकोट या ठिकाणीं आटा, तांदूळ, सातूचें पीठ, राकेल वगैरे एक महिनाभर लागणारे पदार्थ विकत मिळतात. येथेंच थोडें तिबेटी नाणें बरोबर घ्यावें. तिबेटांत प्रवेश केल्यावर लांकूड फाटा मिळत नाहीं. "टामा" नांवाचें हातभर उंचीचें झाड मधून मधून दृष्टीस पडतें.

मफ्लर, स्वेटर, माकडटोपी, पायपस्या, हातमोजे, पायमोजे, ब्लँकेट, वगैरे गरम कपडे, दोन घोंगडया, कापडी बूट, वहाणा, छत्री, रेनकोट, मेणकापड, कंदील, सुईदोरा, मेणबत्त्या, साबण, स्टोव्ह, विजेचा दिवा, लोखंडाच्या शेंबीची काठी, ॲल्युमिनमची भांडीं, लोटा, हिरव्या रंगाचा चष्मा, चाकू, कात्री, दोरी, थर्मामिटर, कॅमेरा, कागद, पेन्सिल, मानससरोवर, गौरीकुंड व तीर्थापुरीचे गरम पाण्याचे झरे यांचे पवित्र जल आणण्याकरितां चांगल्या बुचाच्या बाटल्या, श्रीमद्‌भगवद्‌गीता वगैरे धार्मिक ग्रंथ, बरोबर घ्यावेत.

आमांश, अपचन, कॉलरा वगैरे रोगावरील औषधें, कोयनेल आयोडिन, अमृतधारा, बिब्बे, व्हॅसलीन, मेन्थॉल, निलगिरी तेल, स्मेलिंग सॉल्ट, वगैरे जिनसा बरोबर घ्याव्यात. १२,००० फूट उंचीगेलों म्हणजे विरल हवेमुळें श्वासोछ्वास करण्यास त्रास पडतो. घेऱ्या येतात. यासाठीं आंवळ्याच्या वडया, काळे मिरे, खडीसाखर वगैरे पदार्थ तोंडांत धरावे म्हणजे घेऱ्यांचा त्रास कमी होतो.

लवंग, सुपारी, वेलदोडे, बेदाणा, बदाम, खिसमिस, कोरडी-चटणी (कढीनिंबाचा वास असलेली), फुटाणे, पोहे लोणचीं वगैरे खाद्य पदार्थ बरोबर घ्यावेत.

तिबेटांत तांदूळ लवकर शिजत नाहीं. त्यामानानें पुऱ्या जरा लवकर होतात. ज्याला जसें जमेल व मानवेल त्याप्रमाणें कार्यक्रम आंखावा.

प्रवासांत शक्य तों एकदांच जेवावें.

आम्हांस माणशीं सुमारें ३५०-४०० रुपये यात्रेसाठीं खर्च आला.

॥ ॐ ॥

श्रीकैलास–मानस–सरोवरयात्रेंतील पडावांची

संक्षिप्त सूचि.

अनु-क्रमांक	पडावाचें नांव	अंतर मैल	एकंदर मैल	समुद्र सपाटी-पासून उंची
१	अल्मोडा			५,४००
	चिताई	२	२	
२	बाढेचिना	६॥	८॥	४,०००
	धवलीचिना	४॥	१३	६,०००
३	कनेरीचिना	६	१९	
	शेराघाट	५	२४	
	गणाई	६	३०	
४	तपोवन	१	३१	
	वासपाटण	५	३६	
	सुक्रियाड	३	३९	
	बेरीनाग	३	४२	७,०००
५	गरतीर	२॥	४४॥	
६	थल	७	५१॥	३,०००
७	शात मिशन बंगला	५॥	५७	
	सन्देव फॉरेस्ट बंगला	२	५९	६,४००
	डिडिहाट	२॥	६१॥	६,०००
८	अस्कोट	७	६८॥	५,०००
	झाँझिबी	५	७३॥	
९	बलवाकोट	६॥	८०	३,०००
१०	धारचुला	१०	९०	३,०००

अनु-क्रमांक	पडावाचें नांव	अंतर मैल	एकंदर मैल	समुद्र सपाटी-पासून उंची
११	खेला	१०	१००	५,५००
	पंगू	६	१०६	
१२	सूसा	३	१०९	८,४००
१३	शिर्खा	३	११२	
	शंखोला	८	१२०	
	गल्लागड	१॥	१२१॥	
१४	जिप्ती	१	१२२॥	८,०००
	निजांग धबधबा	६	१२८॥	
१५	माल्पा	२॥	१३१	७,२००
१६	बुधी	९	१४०	९,५००
१७	गर्ब्यांग	५	१४५	१०,३२०
१८	कालापाणी	११	१५६	१२,०००
१९	सिर्यांचम	६॥	१६२॥	१५,०००
	लिपुलेख खिंड	३	१६५॥	१६,७८०
	पाला	६	१७१॥	१४,०००
२०	तकलाकोट	५	१७६॥	१३,१००
	टोयो	३	१७९॥	
२१	रिंगंग	८॥	१८८	१४,४००
	बाल्डक नदी	६॥	१९४॥	१५,०००
	गुर्लाफुक अथवा-गोरी ओड्यार	२॥	१९७	१६,०००
	गुर्ला खिंड	४	२०१	१६,२००
२२	रेंझिंग	४	२०५	
	मानस सरोवर	३	२०८	१४,९५०
	गुसुल गुंफा	४	२१२	
२३	च्यू गुंफा (मानसतीर)	८	२२०	१५,१००
२४	बर्खा	९	२२९	१५,०५०

अनु-क्रमांक	पडावाचें नांव	अंतर मैल	एकंदर मैल	समुद्र सपाटी-पासून उंची
	बोंगदू	४॥	२३३॥	
	*टार्चिन अथवा दार्चिन	३॥	२३७	१५,१००
	सेरशंग स्तंभ	४	४	
	न्यांडी अथवा छुकु गुंफा	१	५	
२५	डिराफुक गुंफा	७	१२	
	डोल्माखिंड	४	१६	१८,६००
	गौरीकुंड	०	१६	१८,२००
२६	झुन्थुल्फुक गुंफा	९	२५	
	जेंटा गुंफा	६	३१	
	×टार्चिन	६	३७	
२७	ला नदीच्या काठांवरचें स्थान.	३	४०	
२८	शालचकम	१२	५२	
२९	टप्पूसरजवळचें स्थान	१०	६२	
३०	टप्पूसर	२	६४	
३१	तीर्थापुरी व परत टप्पूसर	१४	७८	
३२	शिठम	९	८७	
३३	ग्यानिमा मंडी	१८	१०५	
३४	सूसिया	१२	११७	
३५	मापचा छुंगा	१६	१२३	
३६	रिंगंग	७	१३०	
३७	तकलाकोट	११	१४१	
३८	खोचरनाथ	११	१५२	
३९	तकलाकोट	११	१६३	
४०	पाला	५	१६८	

* येथून कैलासपरिक्रमेस सुरुवात होते.

× येथें कैलासपरिक्रमा संपते,

अनु-क्रमांक	पडावाचें नांव	अंतर मैल	एकंदर मैल	समुद्र सपाटी-पासून उंची
४१	कालापाणी	१५॥	१८३॥	
४२	गर्ब्यांग	११	१९४॥	
४३	माल्पा	१४	२०८॥	
४४	जिप्ती	८॥	२१७	
४५	शिर्खा	१०॥	२२७॥	
४६	खेला	१२	२३९॥	
४७	धारचुला	१०	२४९॥	
४८	बलवाकोट	१०	२५९॥	
४९	अस्कोट	११॥	२७१	
५०	सन्देव फॉरेस्ट बंगला	९॥	२८०॥	
५१	थल	७॥	२८८	
५२	बेरीनाग	९॥	२९७॥	
५३	कांडा	१५॥	३१३	
५४	बागेश्वर	९	३२२	
	टकुला	११	३३३	
५५	बिन्सार	५	३३८	
	जागेश्वर	१२	३५०	
५६	मिर्टोला	४	३५४	
५७	अल्मोडा	१६	३७०	

३७०
+२३७
६०७ एकंदर मैल

टीप—ज्या पडावांच्या मागें अनुक्रमांक नाहीं त्याठिकाणीं आम्हीं मुक्काम केला नव्हता.

॥ ॐ नमः शिवाय ॥

कृत्स्नस्य योऽस्य जगतः सचराचरस्य
कर्ता कृतस्य च तथा सुखदुःखहेतुः ।
संहारहेतुरपि यः पुनरन्तकाले ।
तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ॥१॥

यं योगिनो विगतमोहतमोरजस्का
भक्त्यैकतानमनसो विनिवृत्तकामाः ।
ध्यायन्ति निश्चलधियोऽमितदिव्यभावं
तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ॥२॥

यश्चेन्दुखंडममलं विलसन्मयूखं
बद्ध्वा सदा प्रियतमां शिरसा बिभर्ति ।
यश्चार्द्धदेहमददाद् गिरिराजपुत्र्यै
तं शंकरं शरणदं शरणं व्रजामि ॥३॥

योऽयं सकृद्विमलचारुविलोलतोयां
गङ्गां महोर्मिविषमां गगनात् पतन्तीम् ।
मूर्ध्नाऽऽददे स्रजमिव प्रतिलोलपुष्पाम्
तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ॥४॥

कैलासशैलशिखरं प्रतिकम्प्यमानं
कैलासशृङ्गसदृशेन दशाननेन ।
यः पादपद्मपरिवादनमादधान—
स्तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ॥५॥

येनासकृद् दितिसुताः समरे निरस्ता
विद्याधरोरगगणाश्च वरैः समग्राः ।
संयोजिता मुनिवराः फलमूलभक्षा—
स्तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ॥६॥

दग्ध्वाध्वरं च नयने च तथा भगस्य
पूष्णस्तथा दशनपङ्क्तिमपातयच्च ।

तस्तम्भ यः कुलिशयुक्तमहेन्द्रहस्तं
तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ॥७॥

एनस्कृतोऽपि विषयेष्वपि सक्तभावा
ज्ञानान्वयश्रुतगुणैरपि नैव युक्ताः ।
यं संश्रिताः सुखभुजः पुरुषा भवन्ति
तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ॥८॥

अत्रिप्रसूतिरविकोटिसमानतेजाः
संत्रासनं विबुधदानवसत्तमानाम् ।
यः कालकूटमपिबत् समुदीर्णवेगं
तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ॥९॥

ब्रह्मेन्द्ररुद्रमरुतां च सषण्मुखानां
योऽदाद् वरांश्च बहुशो भगवान्महेशः ।
नन्दिंच मृत्युवदनात् पुनरुज्जहार
तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ॥१०॥

आराधितः सुतपसा हिमवन्निकुञ्जे
धूम्रव्रतेन मनसापि परैरगम्यः ।
संजीवनीं समददाद् भृगवे महात्मा
तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ॥११॥

नानाविधैर्गजबिडालसमानवक्त्रै—
र्दक्षाध्वरप्रमथनै र्बलिभिर्गणौघैः ।
योऽभ्यर्च्यतेऽमरगणैश्च सलोकपालै—
स्तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ॥१२॥

क्रीडार्थमेव भगवान् भुवनानि सप्त
नानानदीविहगपादपमण्डितानि ।
सब्रह्मकानि व्यसृजत् सुकृताहितानि
तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ॥१३॥

यस्याखिलं जगदिदं वशवर्त्ति नित्यं
योऽष्टाभिरेव तनुभि र्भुवनानि भुङ्क्ते ।

यः कारणं सुमहतामपि कारणानां
तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ॥१४॥

शंखेन्दुकुन्दधवलं वृषभप्रवीर—
मारुह्य यः क्षितिधरेन्द्रसुतानुयातः ।
यात्यम्बरे हिमविभूतिविभूषितांग—
स्तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ॥१५॥

शान्तं मुनिं यमनियोगपरायणं तै—
र्भीमैर्यमस्य पुरुषैः प्रतिनीयमानम् ।
भक्त्या नतं स्तुतिपरं प्रसभं ररक्ष
तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ॥१६॥

यः सव्यपाणिकमलाग्रनखेन देव—
स्तत् पञ्चमं प्रसभमेव पुरः सुराणाम् ।
ब्राह्मं शिरस्तरुणपद्मनिभं चकर्त
तं शंङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ॥१७॥

यस्य प्रणम्य चरणौ वरदस्य भक्त्या
स्तुत्वाच वाग्भिरमलाभिरतन्द्रिताभिः ।
दीप्तैस्तमांसि नुदते स्वकरै विवस्वां—
स्तं शङ्करं शरणदं शरणं व्रजामि ॥१८॥

ये त्वां सुरोत्तम गुरुं पुरुषा विमूढा
जानन्ति नास्य जगतः सचराचरस्य ।
ऐश्वर्यमाननिगमानुशयेन पश्चा—
त्ते यातनां त्वनुभवन्त्यविशुद्धचित्ताः ॥१९॥

॥ इति श्रीपद्मपुराणान्तर्गतं श्रीरामचन्द्रकृतं शिवस्तोत्रं संपूर्णम् ॥

॥ ॐ नमः शिवाय ॥

॥ पार्वतीपते हरहर महादेव ॥

सर्वेऽत्र सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद्दुःखमाप्नुयात् ॥

अभिप्राय

॥ श्री ॥

श्रीयुत एकनाथसुत यांनीं लिहिलेला " श्री कैलासगाथा " अर्थात् " श्री कैलास–मानस सरोवर–यात्रावर्णन " हा ग्रंथ मी समग्र वाचून पाहिला. शके १८६२ या वर्षी कांहीं मंडळी श्रीकैलास–मानस–यात्रेस गेली होती. त्या समवेत ग्रंथकर्त्यानें ही यात्रा केली असून त्या वेळेच्या प्रवासाचें, तीर्थक्षेत्र महिम्याचें व तज्जन्य अनुभवाचें वर्णन ओवीछंदामध्यें या ग्रंथांत केलें आहे. आम्हीं हें पुस्तक वाचावयास हातीं घेतल्यानंतर तें शेवटपर्यंत वाचल्याशिवाय खालीं ठेवावेसें वाटेना. ग्रंथाची भाषा प्रौढ, प्रासादिक, ओघवती व वाचतां वाचतां सहज समजावी अशी सुलभ असून ती जुन्या संत कवींच्या पंक्तीत शोभण्यासारखी आहे. विशेषतः श्रीज्ञानेश्वर महाराजांच्या वर्णनशैलीचा पगडा या ग्रंथांत जागोजागीं दिसून येतो. ग्रंथांतील विचार प्रौढ व उद्बोधक असून विषयाची मांडणी सुसंबद्ध आहे. श्री. एकनाथसुत यांची भक्तिनिष्ठा काव्यांत पदोपदीं व्यक्त झाली आहे.

काव्याचे तीन प्रकार केलें तर पहिल्यांत आत्मप्रतीतीचे म्हणजेच अनुभवास आलेले बोल हृदयापासून मोठ्या कळकळीनें निघालेले असतात. त्यांना अलंकार उपमादींच्या नटव्या सजवणुकीची आवश्यकता नसते. ते सहजसुंदर असतात आणि म्हणूनच हृदयस्पर्शी होतात. दुसऱ्या प्रकारांत विद्वत्ता व प्रतिभा यांच्या जोरावर अनुभवाची उणीव भरून काढलेली असते. कालीदास, वामनपंडीत यांचीं काव्यें आपल्यापरीनें श्रेष्ठ तर आहेतच. तरी ती श्रीज्ञानेश्वर, तुकारामादि आत्मानुभवी संतांच्या काव्याची बरोबरी करूं शकत नाहींत. तिसऱ्या प्रकारांत विद्वत्ता नाहीं, प्रतिभा नाहीं व भावहि नाहीं. बहुतेक आधुनिक काव्यें या सदरांत येतील.

या दृष्टीनें हें काव्य पहिल्याच श्रेणींत निःसंशय बसतें.

श्री. एकनाथसुत ते भक्तिमार्गी वारकरीपंथाचे असले तरी ते सनातन वैदिक धर्माभिमानी ब्राह्मण आहेत आणि म्हणूनच त्यांचा निष्क्रिय निवृत्तिमार्गापेक्षां

सक्रिय प्रवृत्ति मार्गाकडे ओढा आहे. त्यांचें विश्वरूप परमेश्वरज्ञानाचें ध्येय असल्यामुळें त्यांच्या हातून असल्या ह्या जीवावरच्या यात्रा होऊं शकल्या.

हा ग्रंथ श्री. एकनाथसुत यांच्या संत वाङ्मयाच्या दृढ व्यासंगाची साक्ष पटवून देत आहे त्यांतील प्रवासवर्णन वेदांतावगुंठित असल्यामुळें मनाला आल्हाददायक वाटतें व वाचतांना मुळींच कंटाळा येत नाहीं. कोणाहि सहृदय वाचकास हा ग्रंथ चटक लावल्याशिवाय राहणार नाहीं. सर्वच ग्रंथ भक्तिरसानें थबथबलेला असून त्यांत गिरिशिखरें, वनश्री, नद्या, जलप्रपात इत्यादिकांचीं वर्णनें मार्मिक आणि फार चटकदार आहेत. ग्रंथांत क्वचित विनोदहि आहे, पण तो भारदस्त आहे. तसेंच या ग्रंथांत तिकडील लोक, त्यांची राहणी, चालीरीति, धार्मिक समजुती, तिकडील पीकपाणी, हवामान इत्यादिकांचीं वर्णनें सूक्ष्मावलोकनानेंच प्रतीत होणारीं, यथातथ्य केलीं आहेत. आम्ही हिमालयाचा अंतर्भाग पाहिला नसला तरी हरिद्वार पाहिलेलें आहे. ग्रंथांतील हरिद्वाराचें वर्णन वाचून हरिद्वार आमच्या डोळयांपुढें मूर्तिमंत उभें राहिलें. या ग्रंथांत हिमालयांतील विविध दृश्यांचे फोटो व मार्गाचे नकाशेहि घातले आहेत. एवंच हा ग्रंथ वाचनीय असून प्रवास वर्णनांत श्रेष्ठ दर्जाचा आहे. श्री. एकनाथसुत हे तेव्हां तिकडे प्रत्यक्ष जाऊन मानस तीर्थस्नान आणि श्री कैलासदर्शन पूजन करून आले व आतां त्यांनीं या ग्रंथाच्या रूपानें श्रीकैलासनाथाची वाङ्मयीपूजा केली आहे. यामुळें इच्छा असूनहि तिकडे जाण्याचें सामर्थ्य नाहीं अशा भाविकांची बसल्या जागेवरूनच दर्शनाची सोय झाली आहे. व ज्यांच्या मनांत तिकडे जाण्याची इच्छा व सामर्थ्य असेल त्यांना या ग्रंथामुळें तिकडे जाण्यास प्रोत्साहन मिळून मार्गदर्शनहि होईल.

अग्निहोत्र मंदिर
मिति भाद्रपद शुद्ध ९ शके १८६९
मंगळवार दिनांक २३-९-१९४७

शंकर रामचंद्र राजवाडे
आहिताग्नि पुणें.

यात्रा-सहाय्यक

श्रीयुत लक्ष्मण काशीनाथ काप्रेकर (मु. वेणगांव, पोष्ट व तालुका कर्जत, जि. कुलाबा) यांनीं अनेक वेळां काशी व सेतुबंध रामेश्वर या ठिकाणच्या यात्रा केल्या आहेत; द्वारका, जगन्नाथपुरी, बद्रीनारायण, केदारनाथ, पशुपति (नेपाळ) अमरनाथ (काश्मीर) याहि यात्रा त्यांनीं केल्या आहेत. श्रीकैलास-मानस-सरोवर व श्रीमुक्तिनाथ, (नेपाळ) या स्थानांच्या अत्यंत कठीण यात्रांताहि श्री. काप्रेकर यांना बरोबर घेतल्यामुळें आम्हां यात्रेकरूंना त्यांचें मोठें साहाय्य झालें. कोणास वर उल्लेखिलेल्या कोणत्याहि ठिकाणीं यात्रेस जावयाचें असल्यास श्री. काप्रेकर यांचे बरोबर विशेष माहितीसाठीं वरील पत्त्यावर पत्रव्यवहार करावा.